DR EÖTVÖS JÓZS

A XIX. SZÁZAD

URALKODÓ ESZMÉ

BÁRÓ
EÖTVÖS JÓZSEF
ÖSSZES MUNKÁI

BÁRÓ

EÖTVÖS JÓZSEF

ÖSSZES MUNKÁI

Báró Eötvös József
összes munkái
XV. kötet

A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLADALOMRA

HARMADIK KÖTET

Báró Eötvös József

összes munkái

XV.

A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra

HARMADIK KÖTET

BUDAPEST MDCCCCII
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

*

A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLADALOMRA

HARMADIK KÖTET

BUDAPEST MDCCCCII
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF
ÖSSZES MUNKÁI

XV.

A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLADALOMRA

HARMADIK KÖTET

BUDAPEST MDCCCCII
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

*

A XIX. SZÁZAD URALKODÓ ESZMÉINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLADALOMRA

HARMADIK KÖTET

BUDAPEST MDCCCCII
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

Hévai és Salamon könyvnyomdája, Budapest, VIII., Üllői-út 18.

ÖTÖDIK KÖNYV.

MELY ESZKÖZÖKKEL TARTHATNI KELLŐ KORLÁTOK KÖZT AZ ÁLLAM EGYES RÉSZEINEK TELJES ÖNÁLLÓSÁGRA- S AZ ÁLLAMHATALOMNAK KORLÁTLAN URALOMRA-TÖREKVÉSÉT.

I. FEJEZET.

MELY MÉRTÉKBEN ALKALMAZANDÓ AZ ÁLLAMBAN AZ ÖNKORMÁNYZÁS ELVE.

Hogy nem tudják, mely eszközökkel segíthessenek a veszélyeken, melyek majd minden államot fenyegetnek, ennek egyik okát abban kell keresnünk, hogy nem méltatják elég figyelemre azt, a mi előttünk történik s egyátalában nem veszik fontolóra azt, hogy nem volt-e már kielégítőleg megoldva előbb azon feladat, melynek megfejtésén oly sikertelenül fáradoznak.

Természetes, hogy az ó-kor polgárisodása vonzóbban hat ránk, mint a közép-koré. A már bevégzett organismus szemlélete mindig több vonzalommal bir, mint a mely még fejlődésben van; s aztán addig küzdöttünk a közép-kor ellen, hogy inkább megszoktuk rossz, mint jó oldalaival foglalkozni. De ha meggyőződünk a felől, hogy az emberiség mindazon hibák mellett, melyek tagadhatlanul megvoltak a közép-kor államintézményeiben, ez időszakban tetemesen előhaladt: be kell látnunk, miszerint az állam hibás intézményei közt ama korban valami nagyon czélszerűnek is kellett lenni, a miből a polgárisodás ezen előhaladását magyarázhatni. S kétségkivül a kisebb közönségek szervezetében találjuk azt föl.

Valamint azon sokoldalu haladást, melyet e korban szemlélünk, ama számtalan, bizonyos korlátolt körben majdnem önálló testület létezésének köszönhetni, melyek mind egy időben munkáltak saját fejlődésükön, s melyek közül bizonyos körre nézve mindenik a pol-

gárisodás központjáúl szolgált: ugy a jog iránti tisztelet, mely minden rendezett államintézmények alapja, a szilaj szenvedélyek és csekély felvilágosodás ezen korában csak az által lőn fentartva s a jog fogalma a szabadságával csak az által lőn bensőleg összekapcsolva, sőt egyértelművé (*a*), hogy igen nagy volt azon körök száma, melyekben az egyén jogokat élvezhetett; sokan voltak, a kik, bár kis körökben, jogokkal birtak s igy önjogaikhoz ragaszkodván, tisztelni tanulták a másokét. — Csak a helyhatósági intézmények által menekült meg az egyén a közép-korban az államhatalom azon elnyomásától, minő a római és byzanczi császárságban volt, ez intézményekben találta a polgári szabadság biztosítékát egész az újabb korig (*b*) s erős meggyőződésem, hogy mindazon súlyos bajon, melyek jelenleg még az állam lételét is veszélyezik, megint csak ugyanazon szerrel segíthetünk: tudniillik az önkormányzás elvének eszélyes alkalmazása által.

Azt hiszem, hogy Guizot legalább is a kifejezésben csalatkozott, midőn korunk legtöbb bajának okát a demokratia elvében keresi; de meggyőződésem szerint szintúgy csalódnak, a kik mindazon szenvedéseket, melyeken átmentünk, annak tulajdonítják, mert az összes államot illető dolgokra nézve sok helyen alkotmányos intézmények nem léteznek.

Azon átalános lehangoltság okát — mely az élet minden viszonyában nyilatkozik s mely, mivel azt mindenki érzi, leginkább veszélyezteti az államot, — nem abban kell keresni, hogy a legfőbb államhatalmat a népfölség elve nevében egy gyülekezetre, vagy az isteni jog nevében egyesre ruházták (*c*). Mélyebben kell az okot keresnünk s valamint a baj nagyságát csak akkor itélhetjük meg egész terjedelmében, ha nem kizárólag az államra, mint egészre, fordítjuk figyelmünket, hanem az államot alkotó egyes osztályok, egyének viszonyai, nézetei és törekvései felől is igyekszünk tisztába jőni: úgy a baj magyarázatát is azon helyzetben kell keresnünk, melyet az osztályok és egyének az államban elfoglalnak.

Guizot *A demokratia Francziaországban* czimű munkájában azt mondá, miszerint az ujabbkori államok

legnagyobb hibája, hogy az egyén elszigetelve áll azokban a roppant államhatalom ellenében. Nézete szerint csak akkor nézhetünk szebb jövő elé, ha mindenki tökéletesen megfelel szerepének, ha az egyesnek lehetővé teszik, hogy fölemelkedhessék, a nélkül, hogy másokat kelljen lerántania s ha a holland nép példájára töltésekről és csatornákról gondoskodnak, hogy a féktelen demokratia betörő árjának ellenállhassanak.

Egészen osztozom e nézetben, csakhogy azt hiszem, miszerint a jobb jövő ezen föltételei közül egyet sem tölthetni be, ha el nem térnek a központosítás elvétől, melyet minden újabbkori államban követnek s arra szorítván az állam tevékenységét, a mi közvetlen az államot illeti, vagy a mit csupán az állam végezhet, minden figyelmünket a községek szilárd és czélszerű rendezésére nem fordítjuk.

Szilárd alapon nyugvó községi élet az egyedüli eszköz, mely az egyén elszigetelt állását a roppant államhatalom irányában megszünteti, a nélkül, hogy az állam fönnállása veszélyeztetnék. Ha az egyes községekben elég tért nyitunk ezer meg ezer embernek szereplésre, csak akkor várhatni, hogy mindenki derekasan megfeleljen szerepének. Hogy ezernyi ambitiónak eleget tegyünk s az alacsony helyzetünek lehetővé váljék, hogy fölemelkedhessék: sok alsóbb fokozatnak kell lenni, melynek elérése ezer meg ezer ember erejét foglalkoztatja s csupán a község nyújt ily fokozatokat. Az államon minden irányban átvonuló községi élet azon meder, melyben azon szükség érzetének, hogy magunknak fontosságot és a közügyekre befolyást szerezhessünk, szabad folyást engedhetünk az állam veszélyezése nélkül; ez azon csatornarendszer, melyben a demokratia fenyegető árja csöndesen eloszlik, míg épen a szilárd alapon rendezett községekben elég töltésre is találunk, melyben lassankint meg kell törni a demokratia hatalmának, még mikor az egész államot kormányozza is.

Csupán önálló községek alkotása biztosithatja az államot azon veszélyek ellen, mikkel a nép átalános törekvése, mely szerint részt akar venni a közügyek vezetésében, fenyegeti: s e szerint az egyéni szabadság

védszere demokrata államokban az államhatalom támadásai ellen ugyanaz, mely az egyéni szabadságot századokig védte egyeduralmakban az államhatalom ellen, tudniillik: erős községek alkotása.

Ha azon meggyőződésből indulunk ki, hogy minden államnak bizonyos fokozatra van szüksége, s igy főleg nagyobb államokban igen czélszerütlennek kell tekintenünk, ha a kisebb társulatok saját életét meg akarják semmisiteni, még ezzel nincs eldöntve azon kérdés, hogy mily mértékü önállóságot adhatni az államban a kisebb testületeknek? Pedig e kérdésnek van a legnagyobb gyakorlati fontossága. Hiszen az egész politika nem egyéb oly tudománynál, mely épen arra tanit, hogyan kell helyes mértékben alkalmazni különböző elveket.

Bármi különböző Nyugat-Európa egyes államainak helyzete egyéb tekintetben, épen azon tényekre nézve, melyek e kérdés eldöntésére a legfontosabbak, mindezen államoknak helyzete egyenlő.

Tagadhatlan tény:

1. hogy a nagyobb, s állami önállóságuk védelme tekintetében erős szervezetü államok szükségesek korunkban;

2. hogy minden kisebb testületről föltehetni, hogy a mely mértékben önállónak érzi magát, a szerint törekszik önállósága körét kiebb terjeszteni s menekülni minden függéstől az állam irányában.

Az elsőből következik, hogy az egyes községeknek soha sem kell oly mértékben adni önállóságot, mely a nagyobb államok fönnállására veszélyes.

A másikból következik, hogy az önállóság foka, melyet a községnek adhatunk az államban, annál nagyobb lehet, minél inkább biztositották czélszerü intézmények az állam egységét, s minél inkább vannak viszonyok, melyek ellensulyozzák a teljes függetlenség utáni azon törekvést, a mit egyes községeknél föltehetni.

JEGYZETEK AZ I. FEJEZETHEZ.

(*a*) Tudva van, hogy a „szabadság" szót az egész közép-korban arra használták, a mit ma joggal fejezünk ki; innen van, hogy rendesen a többes számban fordul elő, s tulajdonképen mindig szabadságokról van szó, és nem szabadságról.

(*b*) Csak ott maradtak fönn korunkig legalább nyomai a polgári szabadságnak, hol a középkori intézményeket föntartották.

(*c*) A korlátlan demokratia, valamint a korlátlan egyeduralom mindig csak átmeneti fokozat más, czélszerűbb államintézményekre. A mint mindenütt uralomra kell jutnia amannak, hol az aristokratiát, mely az előtt létezett az államban, erőszakosan megsemmisítik, s csak ujabb aristokratiára szolgál megint kiindulási pontul, mely magától kifejlik, mihelyt az egyes helyzetek különbsége feltűnővé lesz: úgy a korlátlan egyeduralom is szükséges lehet bizonyos ideig, ha az állam lakosai átalában a polgárisodás alacsonyabb fokán állanak, s ha nagy veszély fenyegeti kívülről az állam önállóságát, vagy belül lételét, a mi végett minden erő központosítására van szükség; mihelyt azonban e viszonyok változtak, lassankint más kormányformának ad helyet, mint ezt a korlátlan egyeduralmak legnagyobb államférfiai is mindig elismerték.

II. FEJEZET.

MILY MÉRTÉKBEN ADHATNI KISEBB TESTÜLETEKNEK AZ ÁLLAMBAN ÖNÁLLÓSÁGOT, ATTÓL FÜGG, MILYEN SZILÁRDSÁGGAL BIR AZ ÁLLAM MINT EGÉSZ.

Ha a közép-kor végén, számtalan apró, majdnem önálló testület helyett, mikre Nyugat-Európa népei e korszakban oszlottak, kevés számu nagyobb államot találunk: nem egyes ember akarata erejének kell tulajdonitnunk ezen átalános jelenséget. Egyéb, sokkal fontosabb okok eredménye az.

Első és legfontosabb ez okok közül a keresztyénség. Miután minden nép erkölcsei és jogfogalmai szoros összeköttetésben állanak vallásával, ugy hogy minden változás a nép vallásos nézetében megfelelő változást idéz elő szükségkép erkölcseiben és jogfogalmaiban, s minden változás az erkölcsökben és jogfogalmakban a hitnézetek változását vonja maga után: a daraboltság, — melyet a közép-kor kezdetén a népvándorlás s a polgárisodás alacsonyabb foka idézett elő — nem tarthatott tovább azon vallás uralma mellett, mely minden népnek testvériségét s az összes emberi nem egységét állitá föl elvül. A mint az ó-kori államok szoros elkülönzése a hitnézeteken nyugvék, mik szerint minden államnak saját istenei voltak, s mint az ó-kor vallásos nézetei, mihelyt az egyes államok közeledtek egymáshoz s elveszték függetlenségüket, átalakultak lassankint: ugy az egység fogalma is, melyet a keresztyénség fölállitott, ellentétben állt azon kisebb községek merev különállásával, s ha a világi hatalom terén nem

valósulhatott az egység, és soha sem sikerült azon törekvés, mely szerint a római császárból a római pápához hasonló valamit akartak csinálni: az összes keresztyénség egységének fogalma mindazáltal annál inkább összefűző eszközül szolgált, minél nagyobb hatással volt akkor a vallás az emberek kedélyére.

Másik ok azon helyzetben fekszik, melyben a római keresztyénség volt a középkor alatt. Az izlam, mely a keresztyénség lételét fenyegette, s a lelkesedés, hogy a Megváltó sirját megmentsék a hitlenek kezeiből, minden keresztyén népet erejök egyesitésére kényszeritett, hogy a közös ellenség ellenében egy nagy egészként tünjenek föl, minek folytán, az egyesülés által nyujtott előnyök öntudatával, azon törekvésnek is szükségkép növekedni kellett, hogy az előbbi helyzetből kilépjenek.

Végre harmadszor, midőn ezen és egyéb okok összes hatásából — mik közé számitandó mindenek előtt a békés forgalom szüksége, mely az emelkedő polgárisodás természetes eredménye — egyes nagyobb államok álltak elő, a többiek kénytelenek voltak mindnyájan vagy ezen nagyobb államokhoz csatlakozni, vagy, hogy ezek ellenében föntarthassák függetlenségöket, több kisebb állammal szövetkezni.

Mindezen okok, miknek kell tulajdonitnunk a középkorban nagyobb államok keletkezését, jelenleg is gyakorolnak hatást.

Ha föl is teszszük, hogy a keresztyénség, mint vallás, sokat vesztett az emberek kedélye fölötti hatalmából: de azon fogalmak, melyeket a keresztyénségnek köszönünk, s ezek közt az összes emberi nem egységének fogalma, hatalmasabbak korunkban, mint valaha; azon ellentét, melyben az összes keresztyénség az izlammal szemben állt, sokat veszitett ugyan fontosságából; egyébiránt, ha a római egyház befolyása alatt kifejlett népeket együttvéve vizsgáljuk, roppant ellentét van a nyugoti és keleti keresztyén polgárisodás közt, mely talán rövid idő alatt szintoly fontos helyet foglal el a világtörténetben; s annyi nagy és hatalmas állam mellett még kevésbbé lehetséges most, mint az előtt volt, apró önálló alkotmányok fönnállása. Innen következik, hogy a jelenleg létező nagyobb államok felosztása

szintoly kevéssé függ egyesek akaratától, a mily kevéssé tulajdonithatják az egyesek akaratának azok keletkezését, hogy tehát az egyes ország, nemzetiség, község és egyén törekvését csak annyiban mondhatni észszerünek, s csak annyiban lehetünk erre tekintettel, a mennyiben nem veszélyezi a nagyobb államok fönnállását.

Már miután az állam vagy nép egyes részeinek adott minden önállóság, az államra mint egészre nézve azon mértékben kevésbbé veszélyes, a mely mértékben erős és képes ellenállani: önként következik, hogy a tartománynak, nemzetiségnek és egyénnek észszerüleg annál nagyobb önállóságot adhatni, minél erősbbé van téve czélszerü intézmények által az állam; hogy tehát azon intézmények, melyek az államot erősbbé teszik, nemcsak nem állanak ellentétben a tartományi, nemzeti és községi önállósággal, hanem oly feltételekül tekinthetők, melyek által lesz az is lehetséges (*a*).

S ez az első alapelv, melyet soha sem szabad szem elől téveszteniink, ha arról van szó, hogy az állam egyes részeinek nagyobb önállóságot adjanak.

JEGYZET A II. FEJEZETHEZ.

(*a*) A mennyiben nincs kormányforma, melyben az államhatalom következetessége által erősebb lenne, mint a korlátlan egyeduralmakban: e forma egyszersmind az, melyben az állam egyes részeinek — az egyes érdekében — nagyobb önállóságot adhatni.

III. FEJEZET.

EZ ALAPELV NÉMELY KÖVETKEZMÉNYEI.

Tudva van, hogy a középkorban igen csekély volt az állam hatalma. Miután a hűbéri királyság nagyobb országterületeket vetett is némileg alá, csak igen korlátolt volt a befolyás, melyet a király (vagyis az államhatalom) akkor az egyes részekre gyakorolt; sőt e befolyásnak, ha az egyes részek önállóság utáni törekvése kevésbbé gördítetett is utjába akadályt, már azért is igen korlátoltnak kelle lenni, mivel az állam kormányának, az akkori polgárisodás alacsony foka mellett, hiányzottak mindazon eszközei, mik által egyes nagy állam erőinek összpontosítása lehetséges.

Mivel az államhatalom oly gyönge volt, mivel a még le nem győzött anyagi akadályok következtében sem szervezhették elég erősen: épen azért volt az állam egységére nézve az egyes részek önállósága akkor oly veszélyes.

Korunkban ez nincsen igy. Mivel minden eszköz rendelkezésünkre áll, melyek által rendkivül erőssé tehetjük az államhatalmat: az állam egyes részeinek, a nélkül, hogy fönnállását veszélyeznők, nagyobb fokú önállóságot adhatunk. Csak az iránt kell gondoskodni, hogy:

a) az államhatalom, azon körön belül, melyet betölteni hivatása, lehetőleg megőriztessék összeütközésektől, melyek még azon esetben is mindig veszélyesek hatalmára nézve, ha győz;

b) hogy az államhatalom részére biztosítva legyen

azon eszközök szabad használata, melyekre, föladata végett, szüksége van.

Innen következik:

1. hogy miután mindaz, a mi az állam törvényhozásához, kormányzásához és képviseletéhez tartozik, csak az összes államot illetheti, s az állam minden egyes részének analog jogai vannak ugyan, de csak külön korlátolt köreiben: az egyes községek azon jogát, mely szerint saját körükben bizonyos szabályokat hozhatnak (statutum-alkotási jogot), valamint az önkormányzás jogát is szintoly kevéssé lehet korlátlannak képzelnünk, a mint nem engedhetni meg, hogy az állam egyes részeinek külön képviseleti joguk legyen más államok irányában. Mint az önkormányzás joga bizonyos körön belül a községekre nézve szükséges következménye az egyéni szabadság elvének: úgy azon alapelv, hogy az államnak kell megszabni a határokat, melyeken belül a kisebb testületek e jogot gyakorolhatják, szükséges következménye azon körülménynek, mely szerint a nagyobb államok fönnállása szükségessé vált reánk nézve. Ha az állam egyes részeinek nagyobb önállóságot engedünk, vagy elméletileg megengedjük ugyan, hogy az állam joggal bir megszabni a határokat, melyeken belül a község önmagát kormányozhatja, de megtagadjuk az államtól az eszközöket, melyek által minden községet tettleg határai közé szoríthasson, valahányszor túllépett törvényes hatáskörén: ez esetben oly elveket állítánk föl, melyek mellett az állam nem állhat fönn. A mint azon nézetből indultunk ki, hogy nagy államok fönnállása szükséges: az egyes részek alávetését az egyetemnek szintén el kell ismernünk, miután az állam e nélkül szintoly kevéssé állhat fönn, mint átalában nem képzelhetünk társadalmat, melyben, összeütközés eseteiben, az egyes érdekei alá ne lennének rendelve a közönségéinek.

2. Biztosítni kell az államnak mindazon eszközök használatát, mikre, föladata megoldása végett, szüksége van; a mint nem vonhatjuk kétségbe az állam jogát, hogy tagjait a közszükségekhez képest megadóztathassa: úgy el kell ismernünk, hogy joga van haderőt, s ügyei ellátása végett kellő számu hivatalnokot tartani.

Tudva van, hogy az államnak a középkorban nem volt saját hadereje, hanem csak azon haderőt, mely fölött egyes részei rendelkeztek, volt joga saját czéljaira fölhasználni, vagy az összes állampolgárokat fegyverbe hivni föl; s megfogható, ha azon nagy költségek mellett, mikkel nagyobb hadseregek tartása jár, s azon veszélyek mellett, melyek abból származhatnak a polgári szabadságra, sokakban azon gondolat fészkelte meg magát, hogy táň jobb volna jelenleg is hasonló rendszert követni. Ha azonban meggondoljuk, hogy a hadtan jelen állása mellett csak gyakorlott seregek teljesíthetik czélszerüen a hadi szolgálatot, s igy azon esetben, ha az államtól el akarjuk vitatni, hogy saját hadi erőt tarthasson, az állam egyes részeire kellene háritani e kötelességet, a mi által ezek az összes államhoz képest túlnyomó anyagi erőre tennének szert; ha meggondoljuk, hogy az államnak haderőre nemcsak külellenségek ellen, hanem, bizonyos viszonyok közt, benn is szüksége van, s hogy épen a saját haderő hiányának tulajdoníthatni a középkori államok gyöngeségét: mindezeknél fogva, legalább ez idő szerint, határozottan azon nézet ellen kell nyilatkoznunk.

Hasonló nézetben vagyok azon kérdést illetőleg: nem bizhatja-e az állam ügyei nagy részét az egyes községekre, vagy legalább azokra, kik a községi ügyek vitelével vannak megbizva? Ha mind elismerem is azon rossz oldalakat, mikkel a hivatalnokok igen nagy száma jár, s teljesen tudom méltánylani a hasznokat, melyek a közigazgatási költségek oly tetemes megtakaritásából folynának: azt hiszem mindazáltal, hogy a hol e rendszert követik, sehol sem fejthet ki soha elég erőt az állam. Megszabhatni ugyan a törvényekben, hogy a községi hivatalnok, minden dologra nézve, melyet az állam hivatalnokai helyett intéz, csak ennek legyen felelős: de hogy kettős felelőssége mellett összeütközés eseteiben inkább a község részére fog hajolni, mint az államéra, szintoly bizonyos, a mint föltehetni, hogy a község az ellenkező eljárás miatt legtöbb esetben bosszut állana szolgáin, kik az államnak is felelősek ugyan, de mégis tőle függnek. Mivel érdekében áll az államnak, hogy jogköre szorosan el legyen különözve

egyes részei — a tartomány, községek — hatáskörétől; és mert az államban levő kisebb testületek csak úgy őrizhetik meg függetlenségöket, ha önkormányzási joggal birván, hivatalnokaikat az állam befolyása nélkül választhatják: épen azért szükséges, hogy az állam is csak magától függő, saját szolgáira bizza ügyeit. E nélkül a különböző functiók ugyanazon kezekbeni egyesítése mindig a jogkörök egybezavarására vezet szükségképp, a mit pedig épen ki akartak kerülni (*a*).

JEGYZET A III. FEJEZETHEZ.

(*a*) Tévedés azt hinni, hogy ha a községi hivatalnokra bízzák az államügyeket, ki lehet kerülni az államhatalom és a község közötti összeütközéseket. A hol valódi ellentét van a községi és állami érdekek közt, ez összeütközés is megvan, s mind az államra, mind a községre nézve jobb, ha nyilván foly e harcz a hatóságok közt, melyekre ügyeiket bízták, mint ha azon egyének, kiktől függ minden közügy czélszerű ellátása, ellenkező kötelességek levén rájok ruházva, önmagukkal jőnek összeütközésbe.

IV. FEJEZET.

AZ ÁLLAMHATALOM BIZTOSÍTÉKAI.

Ha mindazt, a mi az egész állam törvényhozására, kormányzására és képviseletére vonatkozik, kizárólag az államhatalomra bízzák, s az önkormányzás jogát, melyet az állam egyes részeinek adnak, a tartomány vagy község belügyeinek körére szorítják; ha azon alapelvhez ragaszkodnak, hogy e kört az összes állam törvényhozása szabja meg; s az államhatalomnak elismerik jogát, hogy minden egyes esetben, valahányszor az állam egyes részei átlépik jogkörüket, ezeket határaik közé utasíthassa vissza, vagyis, hogy az összeütközés minden esetében addig is, míg jogilag tárgyaltatnék, tettleg határozhasson a kérdés fölött; ha biztosították az államnak az adóztatás jogát, az összes haderőt, s a korlátlan hatalmat mindazok fölött, kikre az államhatalom az államügyek ellátását bízta: valamig az államhatalomnak adott jogok csorbát nem szenvednek, e hatalmat bizonyára nem fenyegeti veszély az állam egyes részeinek önállósága miatt; de szintoly bizonyos az is, hogy oly államban, hol tágas tere nyílik ez egyéni szabadságnak, merev ragaszkodást csak akkor várhatni az alapelvekhez, ha az államnak adott hatalom nem csupán az alkotmányon és törvényen alapszik, hanem oly viszonyokon, melyek azt szükségessé teszik.

Miután a szabadság-, vagy uralkodási vágy mindnyájunkkal velünk született, s ez ösztön következtében minden emberi egyesület mindig szükségkép törekszik hatáskörét tágítani: ha még oly élesen elkülönzik is az

állam és község jogkörét az alkotmányban, ez is, amaz is egyaránt törekszik hatalmát kiebb terjeszteni, a mi által, ha egymással szemközt álló két elem közül egyik erősebb, vagy ha egyikben jóval nagyobb a törekvés, kiebb terjeszteni korlátait: a törvényszabta határoknak lassankint okvetlenül egybe kell zavarodni. Ha meggondoljuk, mikép azon szükségnek, hogy a közügyek vezetésére befolyást szerezzünk, s ez által azon szabadságért, melyről a társadalom kedvéért le kelle mondani, kárpótoljuk magunkat, — kisebb községekben sokkal jobban eleget tehetni, mint az államban (*a*), s hogy a község érdekei, épen mivel az egyeshez közelebb állanak, mint az államéi, fontosabbaknak is tetszenek a többség előtt: be fogjuk látni, miszerint mind a mellett, hogy az egész állam részeihez képest túlnyomó erővel bír, folytonos összeütközés esetében az államhatalomnak adott kör azon mértékben korlátoztatik szükségkép, minél inkább befolyást gyakorol az állam törvényhozására az összes nép, vagyis a kik a község önállósága kiterjesztésére törekesznek: ha tudniillik föl nem teszszük, hogy egyéb tényezők is vannak, melyek az állam egyes részeinek ezen törekvését ellensúlyozzák.

Azon kérdésre tehát: adhatni-e az állam egysége veszélyezése nélkül egyes részeinek tetemes önállóságot, — csak akkor lehet igennel felelnünk, ha meggyőződtünk affelől, hogy az egyesek fogalmaiban, érzelmeiben és szükségeiben vannak momentumok, melyek az állam egyes részeinek teljes önállóság utáni törekvését ellensúlyozzák. Ilyenek:

a) az egyéni szabadságra törekvés,
b) az egyes államtagok érdekei.

JEGYZET A IV. FEJEZETHEZ.

(*a*) Míg az egyén befolyása az államban csak képzelt: a községben gyakorolt befolyásnak mindig a legnagyobb gyakorlati fontossága van.

V. FEJEZET.

AZ EGYÉNI SZABADSÁGRA TÖREKVÉS, MINT AZ ÁLLAMHATALOM BIZTOSÍTÉKA.

Ha a községnek tetemes mértékü önállóságot engednek is, s az egyes a községben az őt leginkább érdeklő ügyekre befolyást gyakorol: ez által még nem elégíthetni ki teljesen az egyéni szabadság utáni vágyát.

Valamint a tartomány, község s általában az állam minden része, mely multja vagy viszonyai következtében erkölcsi személynek érzi magát, önállóságra törekszik az állam ellenében: ugy az egyes is a községgel szemközt mindig nagyobb személyes szabadságra törekszik s az egyén eme törekvése annál élénkebb s ennek minden korlátozása annál nyomasztóbbnak tetszik, minél szükebb a kör, mely által korlátozva érzi magát.

Minél több önállóságot adnak az egyes községeknek, minél nagyobb tehát a községben a többségnek uralma a kisebbség és minden egyes fölött: annál gyakrabban kell eseteknek előfordulni, mikben az egyes jogait és érdekeit a község által sértve látja s egy fensőbb védő hatalom szükségét érzi, a miből következik, hogy a mely mértékben az önkormányzás elve a községekben elismertetett s ez által az állam egyes részei ellentétbe jönnek az állammal, mint egészszel: annál nagyobb lesz a személyes szabadság utáni törekvés is, mely az egyént a községgel hozza ellentétbe s ez által az egyes községek teljes önállóságra törekvése ellen szolgál ellensúlyul.

Mellőzöm e tétel elméleti bizonyítását. Ám kutassák mások: az emberi kedély mely tulajdonai okozzák, hogy minden nyomás annál szenvedhetlenebbnek tetszik, minél inkább lenézzük azokat, a kiktől ered? Oly tény az, melyet tagadni nem lehet (*a*) s épen ennek köszönhetjük mindenütt a nagyobb államok keletkezését.

Ha látjuk a történetekben, hogy a közép-kor folytán épen az által növekedett lassankint a királyi hatalom, mivel mindazok, kik a tartomány vagy község körében elnyomva találták magukat, érezve a magasabb védelem szükségét, az államhatalom növelésén munkáltak, mig végre az egyéni szabadság oltalmára szükséges fensőbb felügyelet neve alatt minden önálló községi élet meg lett semmisítve: meg kell engednünk azt is, hogy a minek az állam jelen tulnyomó helyzetét köszönheti, az állam szükséges hatalmának, az egyes részek teljes függetlenségre törekvése ellen, ma is egyik legerősebb biztosítékául tekinthető.

De ha a magasabb védelem szüksége azon hatalom ellenében, mely által magunkat közvetlenül nyomva érezzük, természetes következménye az egyéni szabadságra törekvésnek: az egyénnek szabadság utáni törekvése még másképen is előmozdítja az állam szilárdságát.

Korunk egyik legnagyobb tévedése, hogy szinte kizárólag a közigazgatás mikénti rendezésével foglalkozunk. Miután az állam és község nem gondoskodik most, mint az ó-korban, polgárai minden szükségéről, s korunkban tulajdonkép csak azon negativ feladattal foglalkozik, hogy megóvjon minden egyest a megtámadásoktól: soha sem kellene feledni, hogy szükségeink legnagyobb részének kielégítése az egyéni tevékenységre van hagyva.

Miután rendkívül kicsiny azon dolgok köre, melyeket saját erejével mindenikünk megszerezhet s a község szintoly kevéssé vállalhatja el, mint az állam, azon feladatot, hogy az egyest mindazzal ellássa, a mit magában el nem érhet: az államintézmények csak annyiban felelhetnek meg czéljoknak, a mennyiben az egyesnek ezen szükségei kielégítésére is nyujtanak eszközt.

Ez eszköz az egyesületi jog.

Az egyéni szabadság egyenes következménye azon jog, hogy bizonyos czélok elérése végett másokkal társaságba léphessünk; mert ha a társaság nem egyéb azon lehetőségnél, mely szerint anyagi és szellemi erőnket bizonyos czélok elérésére használhatjuk: nem gondolhatni szabadságot, ha az egyesnek joga nem ismertetik el, oly módon használhatni erejét, hogy az eléje tűzött czélokat elérhesse. Innen következik, hogy az egyéni szabadságra törekvés szükségkép egyesületek alkotására vezet, melyek, czéljokra s hatáskörükre nézve a községektől különbözők levén, ellensulyul szolgálhatnak az államnak a községek tulterjeszkedései ellen.

Mielőtt ezt megmutatom, vagy jobban mondva, mielőtt olvasóimat az egyesületi jog szükséges eredményeire figyelmeztetném: egy korunkban igen átalánosan elterjedt tévedést kell érintenem, melynek tulajdonítható, hogy az egyesületi jog valódi következményeit félreismerik s midőn ezt, állítólag az állam érdekében, korlátozzák, az államot egyik legjobb eszköztől fosztják meg, mely által az magát egyes részeinek önállósági törekvése ellen biztosíthatná. Azon tévedést értem, miszerint a politikai club-alakítás jogát az egyesületi jog szükséges következményeül tekintik s annak bármi részbeni megszorítását átalában egyértelmünek veszik az egyesületi jog korlátozásával.

JEGYZET AZ V. FEJEZETHEZ.

(*a*) Legtöbb ember előtt egy világhódító kényuralma, vagy milliókból álló többség korlátlan hatalma szinte óhajtandónak tetszik egy tizenkettedrét zsarnok kicsinyes zaklatásaihoz, s néhány száz nyárspolgár túlnyomó hatalmához képest.

VI. FEJEZET.

AZ EGYESÜLETI JOG ÉS A CLUBOK KÖZÖTTI LÉNYEGES KÜLÖNBSÉG.

Rendesen azt hiszik, hogy a club-alkotás joga természetes következménye az egyesületi jognak, sőt hogy politikai szabadsággal bíró államokban épen az egyesületi jog legfontosabb részét teszi, s e szerint az egyéni szabadság sérelme nélkül nem korlátozható.

Ha fontolóra veszszük, mely kapcsolatban áll az egyéni szabadság az egyesületi joggal, s azon okokkal, melyek miatt ez utóbbit szükséges eredményeül mondók amannak: eléggé meggyőződhetünk e nézet helytelenségéről.

Miután azon dolgok, melyek a polgárisodás bizonyos magasabb fokán ránk nézve szükséggé lettek, nagy részint az egyesek külön törekvései által el nem érhetők, s így szellemi és anyagi erőink czélszerű használhatási módját abban kell keresnünk, hogy bizonyos czélok elérésére másokkal szövetkezünk: ott, hol e lehetség nincs meg, nem lehet szó szabadságról, mely minden erőnk háborítatlan használatában áll.

Hogy tehát az egyes szabadnak érezze magát, szükséges, miszerint oly czélokra, melyeket önerejével nem érhet el, másokkal egyesülhessen. De kérdem: következik-e ebből, hogy az egyén, miután bizonyos czélok elérése végett másokkal már egyesült, az egyesülés felbontása nélkül ugyanazon czélokra új szövetségbe léphessen? És pedig ezt kellene állítanunk, ha azoknak törekvését, kik politikai egyesületek által az állam

ügyeinek vezetésére befolyást szerezni igyekszenek, az egyéni szabadság postulatuma gyanánt állítjuk fel.

Ha nem isteni intézménynek, vagy erőhatalom művének tekintjük az államot, nem egyéb az, mint szabad emberek egyesülete bizonyos czélok elérésére.

Alapja szerződés *(a)*.

Az egyesek minden jogát és kötelességét e szerződményből kell származtatni. Miből következik, hogy az egyesnek joga van fölbontani e szerződést, s kilépvén az államszövetségből, lemondani minden kötelességről, ha egyszersmind azon jogokról is lemondott, melyekre, mint az állam tagja, igényt tarthat. De hogy minden jogát megtartsa, míg magát a kötelességek alól fölmenti, melyeknek teljesítése nélkül nem érhetni el a czélt, mely miatt a szerződést kötötték, szintúgy ellentétben áll a szerződés fogalmával, ha államalkotás e szerződés czélja, mint minden egyéb esetben. S e kötelességek közt bizonyára legelső, hogy az egyén az állam ügyei vezetésére nyert befolyását a szerződésileg meghatározott mértékben s az ott megszabott formák szerint gyakorolja.

Miután ugyanis az állam csak annyiban érdemel szabad nevet, a mennyiben az egyént, személyes szabadsága azon részeért, melyet az államnak feláldozott, a közügyek vezetésére adott befolyással kárpótolja; e befolyás pedig minden egyesre nézve csak annyiban bír gyakorlati jelentőséggel, mennyiben mindenki az egyetem törvényes alakban kimondott akaratához alkalmazza magát: mindaz, a mi által az állampolgárok egy részének befolyását az állam vezetésére a mindenkire nézve meghatározott törvényes mértéken túl akarják terjeszteni, — s épen ez a politikai egyesületek (a clubok) czélja — nemcsak nem biztosítéka a szabadságnak, sőt gyakran a többség szabadságának megsemmisítése, s valameddig az egyenlőség elvéhez ragaszkodunk, szintoly kevéssé védhető a jog szempontjából, mint bármely egyéb intézmények, melyek az összes polgárok többségének illető hatalmát korlátozzák.

De ha a jogtól a czélszerűség szempontjára térünk át, s kizárólag e szempontból vizsgáljuk a kérdést: mennyiben adhatni az egyeseknek szabad államokban jogot, politikai clubok alkotására, — úgyis meg kell győ-

zódnünk, hogy e jog nemcsak egyetlen olyas előnynyel sem kinálkozik, a minőt átalában az egyesületi jogtól várhatni, sőt általán véve minden jól rendezett állam fönnállásával ellentétben áll.

Csupán két okot hozhatni föl szabad államokban, — mert csak ezekről van itt szó, miután a hol az államot egy vagy kevés számú egyén korlátlan hatalommal kormányozza, senki sem fogja józanul igénybe venni a club-alkotási jogot, — csak két okot hozhatni föl, mondom a politikai clubok alkotása mellett. Mondhatják ugyanis:

1. hogy szabad államokban okvetlenül szükséges, miszerint mind a nép az állam valódi érdekeiről, mind a kiknek kezében van az államhatalom, a nép vágyai és nézetei felől fölvilágosíttassanak, s hogy mindkét dolgot leginkább eszközölhetni clubok által, melyek, folyvást fönnállván és kizárólag az államügyek ellenőrzésével foglalkozván, mind az állam szükségeiről, mind a nép kivánatairól szükségkép legjobban vannak értesítve;

2. hogy szabad államokban folyvást élénk szükségét kell érezni a közügyekkel foglalkozásnak, mely szükséget nem elégíthetni ki az által, hogy az egyesnek joga van részt venni képviselője választásában. Mivel pedig e szükség a szabad alkotmány egyik legjobb biztosítéka, s a polgárok közönye végre a politikai szabadság megsemmisítésére vezetne: czélszerű a politikai befolyás ama szükségének táplálatot nyujtani, s egyszersmind módot szerezni kielégítésére, mely azon nyilvánosság mellett, a melylyel minden ügyet ott, a hol a politikai egyesületek elé semmi akadályt nem tesznek, ezekben tárgyalnak — nem jár veszélylyel az államra nézve.

A mi az első okot illeti, meg kell jegyeznem:

a) hogy a politikai szabadsággal biró államban, azaz a hol szabad sajtó van, a törvényhozás tárgyalásai a legnagyobb nyilvánsággal folynak, s a népnek joga van egybegyűlni, a törvényhozásnak vagy kormánynak kérvényt nyujtani be, és szabadon választani képviselőit: sem a kormánynak nem hiányzanak eszközei, hogy magának az állampolgárok érdekei felől tudomást szerezhessen, sem ezeknek azon lehetség, hogy az állam

valódi érdekeiről fölvilágosítást nyerjenek. A szabad államot fenyegető veszélyek soha sem abból származnak, hogy igen keveset beszélnek a közügyekről, sőt igen gyakran épen az ellenkezőből, miszerint annyian tolják föl magukat az összes nép szóvivőinek, s annyit össze-vissza beszélnek az állam érdekeiről, hogy az ezer meg ezer hang zavarában sem a nép, sem a kormány nem tudja kivenni, mihez tartsa magát ; — oly veszély, melyet csak növel a politikai clubok és olyan nagyobb egyesületek fönnállása, melyeket — a mennyiben nem lépik át törvényes határaikat — sajátlag csupán a közügyek megvitatása végett állítottak föl;

b) mindazon eszközök közt, mik által a nép érzelmeiről s az állam érdekeiről szabad államokban tudomást szerezhetni, kétségtelenűl legrosszabb a clubok fönnállása. Miután a szabad állam önálló egyének egyesülése bizonyos közczélok elérésére, melyben az egyesnek mindarra nézve, a mi e czél elérése végett szükséges, alá kell magát vetni a többség akaratának: csak azon államot nevezhetni politikailag szabadnak, hol valóban a nép többsége gyakorolja az uralkodást.

Úgyde minden politikai clubnak egészen más a czélja.

A kisebbségnek szolgálnak ezek eszközül, hogy a többség nézeteit megváltoztassák, vagy saját meggyőződéseiknek szerezzenek túlnyomó befolyást az által, különös hévvel és kitartással hirdetvén azokat, s egyszersmind arra is kilátást nyujtva, miszerint azok kivitelére azon anyagi eszközöket is fölhasználják, melyekkel a clubok által önálló egészszé szervezett kisebbség rendelkezhetik.

Vagy arra szolgál a club eszközül, hogy megakadályozza a többség nézeteinek változását. Miután a többség, a mely a kormány által követendő irányt kijelöli, gyakran igen csekély; miután néha, sőt igen gyakran csupán az által keletkezik többség, mivel a közügyekbeni részvételre jogosítottak egy része nem élt jogával (*b*): vannak viszonyok, mik között a többség hatalma föntartása végett használja a clubokat. De minden esetre oly eszköz az, melyet csak akkor czélszerű használnunk, a míg kisebbségben vagyunk, vagy attól tart-

hatni, hogy kisebbségbe fogunk jutni. Kérdem: ilynemű egyesületeket tarthatni e józanon oly eszközöknek, melyek által az állam szükségei s a polgárok való érzelmei felől tudomást szerezhetni?

A közelebbi időszak bőséges tapasztalást nyujt e részben is, s ezennel fölhívom olvasóimat, — azokat is, kik a club-alkotási jogot a politikai szabadság szükséges következményének, sőt föltételének tekintik s üdvös eredményeiről meg vannak győződve, — mondják meg: vajon az, a mit a club-gyűléseken, melyekben maguk is jelen voltak, az összes nép meggyőződése gyanánt hallottak előadni, egyéb volt-e egyes clubszónokok szélső nézeténél?

S lehet-e ez másképp? Bizonyos számú rokonérzelmű ember egybegyűlt azon bevallott czéllal, hogy bizonyos alapelveket keresztűlvigyenek, de sajátlag azért, hogy magukat az államhatalom birtokában föntartsák, vagy kiszorítsák abból azokat, a kik a kormányon vannak. Miután e gyülekezetben ellenkező nézet nincs képviselve, s nem egyes alapelvek megvitatása a föladat, hanem hogy a már kétségtelen igazaknak vett alapelveket mint fejezzék ki legszebben és legerélyesben; miután a szóvivők közől szükségkép mindenik ki akarja magát tüntetni merészsége és szónoki tehetsége által, a legtöbb hallgató pedig azon vágytól ég, hogy a rokonérzelműek közt senki se múlja fölül lelkességben; miután minden club, rendeltetéséhez képest, egyes párt közlönye, s az eszélyesség tekintete a clubban nem korlátozza a gyülekezetek ama természetes hajlamát, miszerint egyes alapelveket szélső következményeikig szeretnek vinni; mivel azon meggyőződés, hogy a clubban hozott határozatok nem törvények, s hogy a kormánytól a lehetetlent kell kivánni, hogy valamit lehessen nyerni, a legszélső követeléseknek is mentségül szolgál; miután a club tanácskozásaiban, a hol már szokássá vált is fönnállása, vagy a hol, politikailag izgatott korban, a legfőbb fokra emelkedett is azok tevékenysége, az egész nép nem vesz részt soha, hanem mindig azon töredék, a mely foglalkozás nélkül van s a melynek leginkább van szüksége izgatottságra, míg rendesen oly emberekre van hagyva vezetése, a kik a viszonyok és képesség-

hiányok miatt ki vannak zárva az államügyek vezetéséből, s clubi befolyásukat eszközül tekintik, mely által az államban befolyást nyerhetnek: önként következik, hogy a clubokat nem lehet a közvélemény közlönyeiül tekinteni. Képviseljenek bár a külön clubok minden színezetet, de az, a mit gyűléseikben és határozataikban kifejeznek, a dolog természeténél fogva csak torzképe az államban létező véleményeknek, oly eszköz, mely a nép fogalmait megzavarja, s lassankint szélső nézetekre viszi; azonban soha sem mérve a közvéleménynek, mely az állam törvényhozásának és kormányának hasznára lehetne (*c*).

A másik ok, melyet a clubok mellett föl szoktak hozni, még kevésbbé képes bennünket meggyőzni azok szükségéről.

Helyesen mondják, hogy minden szabad államban élénk szükség létezik a közügyekkeli foglalkozásra, melynek eleget kell tenni, sőt oly államokban is, melyek épen nem élveznek politikai szabadságot, annyira átalános a föltünés, a hatalom- és befolyás-szerzés vágya s a mozoghatás szüksége, hogy azt veszély nélkül ott sem ignorálhatni. Kenyér és foglalkozás mindig legjobb biztosítéka volt minden állam belnyugalmának, s azért a nagy uralkodók, a mint kizárták a népet az államügyek vezetéséből, a szerint igyekeztek tettvágyát kielégíteni háboruk által, vagy egyéb pályákat nyitván tevékenységének. Korlátlan államokban is czélszerü tehát — főleg a hol az absolutismus ujdon és a nép, vagy legalább annak egyes osztályai azelőtt politikai jogokat élveztek, — módokról gondoskodni, mik által kielégíthetik az önkitüntetés és befolyás-szerzés szükségét, a hol csak lehetséges, a nélkül, hogy az állam vezetésében zavart okozna. Szabad államokban szükséges ez, mert csak ez által kerülhetni ki a zavart, mely akkor áll elő, ha a közügyekbeni részvétel jogát csak az állam központján szabad gyakorolni, s ezereknek előbb helyet kell kiküzdeniök, melyen föllépheshessenek.

Mindebből azonban egyátalában nem következik, hogy minden eszköz, mely a népnek lehetővé teszi a közügyekkeli foglalkozást, összeférjen az állam nyugal-

mával; sőt inkább mindig attól függ ez utóbbi, hogy mennyiben nem hat zavarólag az államügyek vezetésére azon hatáskör, melyet bizonyos intézmények nyitottak a népnek.

Ha szabad községi szerkezet behozataláról van szó, vagy szabad egyletek alkotásáról közhasznu czélok elérésére: minden esetre igen nagy fontosságu a fölhozott ok. Adjátok meg az egyénnek a lehetséget, hogy azon körben, melyben rendesen mozog, s melynek czélszerü rendezésétől függ leginkább jóléte, befolyást szerezhessen, adjatok módot neki, hogy azon érdekek mellett, melyek hozzá legközelebb állanak, a rokonelvüekkel közremunkálhasson, hogy megszerezhesse polgártársai bizalmát, s megfeszített iparkodással és föláldozással kitünő állásra küzdhesse föl magát valamely egyesületben, és ki lesz elégítve, s az által, hogy nem vesz részt az állam vezetésében, annál kevésbbé érzi magát bántva, minél kevésbbé látja magát hatáskörében korlátozva. Némely ambitiónak, mely, ha a kitüntetés minden egyéb pályáját elzárnák előtte, az államhatalom birtokára törekednék, csak egy közelebbi czélra van szüksége, hogy kielégítve érezze magát, s azon hajlamok, melyek egy Caesar vagy Brutus állására késztethetnék törekedni az egyént, megszünnek veszélyesek lenni az államra, ha kilátása nyilnék valamely község polgármesterévé emelkedhetni, vagy a várost mostani elöljárói nyomásától megszabadítani. A szabad községrendszer és szabad egyesületi jog e szerint, más pályákat nyitván az államra nézve veszélyes hajlamoknak, korlátlan uralmi államokban is egyik legjobb biztosítékául tekintendő az államhatalom háboríthatlan működésének, szabad államokban pedig mindkettő a legjobb iskola, hol a polgár az államtól nyert jogaiban gyakorolhatja magát, s megtanul hódolni a többség határozatainak. De a cluboknak merőben ellenkező természetü eredményei vannak, mert:

a) a politikai clubok által kitűzött feladat nem egyéb, mint hogy befolyást szerezzenek az állam ügyeire; következőleg nem nyitnak uj pályát azon hajlamoknak, melyek bennünket a közügyekkeli foglalkozásra késztenek. Sőt a clubok fönnállása eszközül szolgál az állam

központjára összpontosítani a küzdelmeket, midőn az állam kormányzása módját és azon kérdést: kinek kezében van a központi hatalom? — tünteti föl egyedül fontosnak;

b) kétségtelenül a legfontosabb ok, melyet a községi s tartományi önkormányzat ellen fölhozhatni, hogy az egyes polgárok ragaszkodását a közös államhoz csökkenti, s azt idézi elő, a mit gúnyból zughazafiságnak mondanak. Minél több tevékenységet fejt ki a község és tartomány, minél erősebb szervezettel birnak, annál inkább háttérbe szorítja a hazaszeretetet a pártszellem. Csak az a különbség, hogy a nyárspolgári zughazafiság soha sem lehet oly veszélyes a hazára nézve, mint a pártszellem, mely mellett mindenki egy szinezethez ragaszkodik, s az állam lobogója, mely e szineket mind egyesíti, csak kevés védőre talál;

c) az állam hatalma — mint fönnebb mutattam — attól függ: mily viszonyban vannak az állam rendelkezésére álló eszközök azon föladathoz, melyet eléje tűztek. Az állam rendelkezésére álló eszközök hatályát pedig csak akkor ítélhetni meg, ha egybevetjük az akadályokkal, melyeket az államnak le kell küzdenie. Csak az által tehetni erősbbé az államot, ha kisebb körre szorítjuk föladatát, vagy kevesbítjük azon akadályokat, melyek útjában állanak. Ha azon ügyek egy részét, mikkel jelenleg az államot terhelik, egyes községekre vagy egyesületekre ruházzuk: megtettük az elsőt, s az utóbbit azzal érhetni el, ha minden községet föltétlenül alávetnek az államhatalomnak s korlátozzák az egyesületi jogot; mert a mely mértékben széttépték a kötelékeket, melyek az egyest nagyobb testületekhez fűzték, a szerint csökkent szükségkép ellenállási képessége is. Láthatni ebből, mint vezethet két látszólag ellenkező út ugyanazon czélra, tudniillik az állam erősítésére. A politikai club eredménye merőben ellenkező. Minél inkább ki van fejlődve valamely országban a clubozás, annál inkább erőre kap ott a korlátlan központosítás elve, annál több meg több ügyet ruháznak az államhatalomra (*d*); mig az ellenállási erő, melyet az államhatalomnak le kell győznie, szükségkép legnagyobb, a hol rendesen erős pártoktól indul ki.

Következőleg a clubok mindig az államhatalom gyöngítését vonják maguk után.

Fogjuk össze röviden a mondottakat.

Azon jog, miszerint valaki bizonyos czélok elérésére másokkal egyesülhet, az egyéni szabadság föltétele s egyszersmind szükséges eredménye. Az egyesülés lehetsége nélkül nem képzelhetni szabadságot; miután pedig minden egyesülés — legalább a mennyiben valami czélt akarunk azzal elérni — csak az által lehetséges, ha azon föltételek, melyek alatt közös czélra szövetkeztünk, teljesedésbe mennek, s az államot magát is csak bizonyos czélokra alkotott egyesületnek kell tekinteni: önként következik, hogy a politikai clubalkotás-jog, — hogy tudniillik ugyanazon czélok elérésére, melyeket az állam elé tűztek, más egyesületeket alkothassunk, s az államügyek vezetésére más úton szerezhessünk befolyást, mint a melyet az alkotmány megszabott, — nemcsak nem az egyéni szabadság eredményének tekintendő, sőt inkább egyenes ellenmondásban áll azon kötelességek teljesítésével, melyek nélkül az állam, mint szabad egyesület, soha sem felelhet meg czéljának.

Ha a clubok gyakorlati eredményeit vizsgáljuk, ugy találjuk, miszerint a helyett, hogy eszközül szolgálnának a kormánynak kiismerni a nép nézeteit, s a népnek, fölvilágosítást nyerni az állam valódi érdekeiről: csak azt eszközlik, hogy félrevezetik azokat s a tömeget szélső nézetekhez szoktatják, mig azon mértékben gyöngítik az állam erejét, minél inkább növelik az izgatottságot s ezzel az államot fenyegető veszélyeket; a miből az következik, hogy a politikai clubok fönnállása szintugy ellentétben áll az állam nyugodt fejlődésével, mint a békés kifejlés egyik föltételeül kell tekintenünk a szabad egyesülési jogot, a mennyiben nem terjed ki oly dolgokra, melyek az állam, tartomány vagy községek természetes hatásköréhez tartoznak.

Igen hosszadalmas volna e tételt történeti tények elősorolása által körülményesebben bizonyítani; de meg annyit foglalkoztak korunkban a különböző forradalmak történeteivel — minden forradalom története mindig egyszersmind a cluboké is, — hogy az olvasóra hagyhatom azon kérdés vizsgálását: mennyi-

ben helyesek állításaim? A ki csak elfogulatlanul vizsgálja e tárgyat, meg fog győződni a felől, hogy a politikai clubokat Clodius óta, a kinek tetteit eléggé ismerjük Cicero irataiból, a legujabb korig csak arra használták, hogy egyes embereket vagy pártokat gyűlölet tárgyaivá tegyenek, vagy az állam intézményeit erőszakosan felforgassák, s nagy csalódás azt hinni, hogy a szabadság biztosítékául tekintendő, a mi az államhatalom birtokában levők állását veszélyezi s könnyíti az alkotmány megváltoztatását (*e*).

Mindenesetre szabad államokban is lehetnek viszonyok, mik közt az államéletben létező bajok orvoslására az alkotmány-nyujtotta eszközök nem elegendők s az államot csak dictatura, vagy — mi mindig erre vezet — forradalom mentheti meg; de szintoly dőreség azon eszközöket, melyek ezt megkönnyítik, előre fölvenni az alkotmányba, mint ha bizonyos viszonyok közt belátván a dictatura szükségét, szabad államban fölhatalmazást adnának valakinek, melynél fogva minden pillanatban megragadja a dictatorságot.

Mindkét esetben egyaránt valószinű, hogy nem csupán az állam érdekében használhatják a megnyert eszközöket.

A mit csak a clubok szüksége mellett e szempontból fölhozhatni, szintugy fel lehet használni a titkos összeesküvések védelmére, melyek, bizonyos körülmények közt, szintén javára lehetnek az államnak. Csupán a nyilvánosságban áll a különbség a kettő között. Már pedig, nézetem szerint, igen nagy csalódás azt hinni, hogy a nyilvánosság által magában egészen ki lehet kerülni mindazon veszélyeket, melyek miatt az összeesküvéseket mindig a legnagyobb államellenes büntettnek tekintették; sőt azt hiszem, hogy valahányszor a fönnálló alkotmány megdöntéséről van szó, az állam rendére és nyugalmára szükségképen még veszélyesebbek azon szövetkezések, melyek a törvény oltalma alatt szabadon alakulhatnak s a nyilvánosság minden eszközével dolgozhatnak czéljokra, mindaddig, mig eljő a pillanat, melyben elég erőseknek érzik magukat, hogy tettleges erőszak használásához nyuljanak.

Oly általános volt korunkban a lelkesedés azon elvek

mellett, melyeket a franczia forradalom alatt a szabadságról fölállítottak, hogy sokak előtt talán botránkoztatónak tetszik, a mit itt a clubokról mondék. Legyen szabad e tárgyról egy oly férfiu szavait idéznem, kit fényes szónoki tehetségre nézve nem állíthatni a franczia szószék ünnepelt nevei mellé, mindazáltal erénye és bölcsesége által a legnagyobb és legboldogabb szabad államnak lőn alapítója, melyet eddigelé látott a világ. Washington ily módon nyilvánítá a clubokról nézeteit:

»Lehet-e valami izetlenebb, vakmerőbb, vagy veszélyesebb egy nép nyugalmára, mint ha önalakította testületek folyvást birákul tolják föl magukat s gyüléseikben, az éj palástja alatt, érvénytelennek és semmiseknek nyilatkoztatják a congressus azon határozatait, melyeket maga a nép által választott képviselők legovatosabb és ünnepélyesebb tanácskozásai szentesítének?«

»Senki sem fogja a néptől elvitatni, hogy alkalmilag kérvényeket nyujthasson be s a kormányt valamely intézkedés iránt megkereshesse, vagy határozatai ellen fölterjesztéseket tehessen. De hogy egy maga magát alkotta és föntartó testület hatalmat vesz magának, a kormány egyik rendeletét alkotmányellenesnek, a másikat ártalmasnak nyilatkoztatni s ha valaki kétségbe meri vonni tanait, azon váddal illesse, hogy önző indokból indul ki, idegen hatalmak befolyása alatt áll, hazaáruló: oly szemtelen szabadosság ez, melynek a legnemesebb indokok sem szolgálhatnak mentségeül« (*f*).

JEGYZETEK A VI. FEJEZETHEZ.

(a) Nem szükség, hogy a szerződést forma szerint megkötötték legyen, de igen az, hogy az állam ugy legyen szerkesztve, miszerint észszerüleg föl lehessen tenni, hogy az egyes ily szerződésre lépett.

(b) A többséget az is club-alkotásra kényszerítheti, mivel a hol ez eszközhöz nyul a kevesebbség, szilárd szervezet nélkül nem állhat annak ellen. Ez azonban egyáltalában nem azt mutatja, hogy a politikai clubok fönnállása a többség törvényes befolyása biztositására szükséges; hanem csak azt, hogy ennek föntartása végett a kisebbségtől is el kell venni a club-alkotási jogot.

(*c*) A clubokat használták gyakran mérsékelt nézetek terjesztésére is; a tapasztalás mindazáltal megmutatta, hogy e czélra nem alkalmasak, s oka a dolog természetében fekszik. A mérsékelt nézetek küzdemények eredményei. Az állam törvényhozásában kell a helyet keresnünk, hol azok kivivják magukat és nem egyes párt tanácskozásában. A mérsékelt pártok, azon csekély töredéken kivül, mely belátta szükségét, hogy idegen érdekeket és ellenkező nézeteket is tisztelni kell, mindig olyanokból állanak, a kik egy elvért sem lelkesülnek annyira, hogy végeredményeig vigyék s kik azért csatlakoznak a mérsékelt nézetekhez, mert ez által kikerülhetni remélik a küzdés szükségét. Hogy' tehetni föl, hogy oly párt, mely mindenek fölött békét akar, két szélsőség ellen kivánna harczba szállani?

(*d*) A mint minden politikai club föladata abban áll, hogy az államhatalomnak föléje kerüljön, vagy legalább befolyást szerezzen rá s igy minden club fontossága az államhatalomnak kiszabott körrel növekszik: ugy az államhatalom növelésére törekvés természetes eredménye a cluboknak. S miként a politikai clubok fönnállása csak oly államokban lehetséges, melyek bizonyos fokig központositvák: a clubok mindinkább kiterjesztik a központositás elve uralmát.

(*e*) Azon hatalom, melyet az állam kormányának kell adni, mindig annál veszélyesb a szabadságra, minél kevésbbé elegendő a ráruházott hatalom, állása föntartására; s minden alkotmányt csak annyiban tekinthetni a szabadság biztositékául, a mennyiben biztositva van az igen gyors változások ellen s az egyénnek megadja azon biztosságot, mely föltétele a szabadságnak.

(*f*) Jared Sparks *Leben und Briefwechsel G. Whashington's*, herausgegeben von Fr. von Raumer I. 54.

VII. FEJEZET.

A SZABAD EGYESÜLETEK MEGSZILÁRDITJÁK AZ ÁLLAM EGYSÉGÉT.

Ha az állam egyes részeinek (községeknek, megyéknek, tartományoknak) önhatósága veszélyessé válik az államra nézve, abban kell okát keresnünk, hogy a kisebb testületek, közelebb állván az egyeshez, s ez több befolyást gyakorolhatván azok vezetésére, s önérdekeinek azonságát a testület érdekeivel tisztábban belátván, mindig sokkal compactabbak, mint a nagyobbak, s igy a kisebb testületek és az állam közti összeütközések alkalmával — miket, miután a körök, melyekben mindkettő mozog, sokképen érintkeznek, alig kerülhetni ki, ha amazoknak némi önállóságot adtak — valószinűnek lehet venni, hogy lassankint mindig a község körét terjesztik kijebb az államhatalom rovására.

A mi csak tágitja azon kötelékeket, melyek az egyest községéhez, megyéjéhez vagy tartományához fűzik, s csonkitja ezek hatalmát az egyes fölött, ugyszintén a mi csak az egyes polgárokban ébren tartja az öntudatot, hogy nem az egyes községhez vagy tartományhoz, hanem az államhoz tartoznak, mindaz szükségkép előmozditja az állam szilárdságát is. Mindkettőt pedig legjobban elérhetni szabad egyesületek által.

Valamint az állam hatalma annál nagyobb, minél inkább elszigetelve látja magát az egyén az államhatalom ellenében: ugy minden község szükségkép annál nagyobb hatalmat gyakorol az egyes községtagok fölött, minél inkább elszigetelt állapotban vannak ezek a község ellenében; maga a község pedig az államhata-

lommal szemben compactabb testületet képez, ha egyedüli központul szolgál, mely körül a hozzájok legközelebb fekvő érdekek védelme végett az állampolgárok seregelhetnek. Mint az állam korlátlan hatalmából származható veszélyeket az által hárithatni leginkább el, ha a czélszerüleg rendezett s bizonyos körben önálló községekben oly eszközt állitanak elő, mely megszünteti az egyén elszigeteltségét az államhatalom ellenében: ugy e czélt a községben csupán czélszerüleg szervezett egyletek alkotása által érhetni el, melyek a község körében egészen hasonló eredményekre vezetnek, mint a szabad községi rendszer az állam körében: t. i. megszüntetik azon elszigeteltséget, melyben máskülönben az egyén lenne a község ellenében.

Ha a szabad egyesületi jogot az egyes községek körére szoritva gondoljuk is, lényeges haszonnal lenne az államra nézve, miután a szabad egyesületek fönnállása e szük körben is csökken az állam ellenében. De azon sokoldalu érintkezések mellett, mikben ugyanazon állam polgárai vannak egymással, az egyesületi jog eredményei soha sem szoritkoznak az egyes községek körére. Miután azon érdekek, melyek a községtagok egy részét külön egyletek alkotására inditják, sok esetben több községgel közösek, sőt gyakran az állampolgárok egész osztályaira, melyek minden községben szét vannak oszolva, egyaránt fontosak: az egyesületi jog szükséges eredményeül kell tekintenünk, hogy oly egyesületek is állanak elő, melyek messze tulterjeszkednek az egyes községek és tartomány határain. Mint a községekre nézve a helyi viszonyok, a tartományra nézve a történeti emlékek: ugy az egyesületeknek az érdekek közössége szolgál alapjául; a miből az következik, hogy az egyesületi jog egészen uj tömböket képez, melyek nemcsak az állam egyes részeinek igen szoros elkülönzését s nagy szilárdságát megakadályozzák, hanem, a mennyiben bizonyos érdekek az állampolgárok egész osztályaival közösek, az egység öntudatát is mindnyájokban ébren tartják; és pedig épen azon öntudat, hogy bizonyos érdekek kielégitése az állam egységétől függ, biztositja legjobban az egységet.

VIII. FEJEZET.

A SZÜKSÉGEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLAM BIZTOSITÁSÁRA.

Megmutattam fönnebb, mint ellensulyozza az egyesek szabadságvágya az állam egyes részeinek önállóságra törekvését, s mint mozdithatja elő az állam szilárdságát. Még nagyobb a befolyás, melyet a polgárisodás azon fokán, melyen Nyugot-Európa minden népe van, az államtagok szükségei gyakorolnak a nagyobb államok föntartására.

A meddig csak visszamehetünk a történetekben, mindenütt azon ténynyel találkozunk, miszerint a polgárisodás fokozatával, melyen az egyes népek különböző időszakokban voltak, mindig bizonyos arányban volt a társadalmi viszonyok kiterjedése és szilárdsága. Egészen nyers, miveletlen népeknél, minőket Amerikában és Ausztráliában látunk, csak kis szövetségekkel találkozunk. Néhány száz vagy kevesebb egyénből álló hordákban bolyong a vad nép hazája tágas térein ide s tova, s csak a szükség, miszerint a vadászatban társai segélyére szorul, s a társas élet azon ösztönszerü hajlama, mely, ugy látszik, szintugy tulajdona az embernek, mint a méhnek, juhnak vagy egyéb állatnak, fűzi egybe e társaságokat a polgárisodás azon fokán. A mivelődés emelkedésével növekszik a társadalom terjedelme. Nagyobbak lesznek a szövetségek, erősebb az egybefüző kapocs, s már a kölcsönös védelem szüksége s közös érdekek létele is közeledést, s ha csak rövid időre is, egybeköttetéseket idéz elő.

Valódi államokkal csak a polgárisodás fensőbb fokán találkozunk.

E jelenség oka azon befolyásban fekszik, melyet a polgárisodás haladása az emberi szükségek szaporítására gyakorol, miután ugyanis a szerint, a mint az egyesek szükségei növekednek, azoknak kielégítése is számos erő közrehatását, s tehát nagyobb községek fönnállását igényli: a polgárisodás magasabb foka mindig nagyobb testületek alakulását is vonja maga után.

Hogy a hóditások, különösen a nagyobb uralkodók kormányzása, s azon szervezet, melyet államaiknak az uralkodók adnak, tetemes befolyással vannak nagyobb államok alakulására, nem szenved kétséget. A szükségek, s még inkább azon módok, a mint azokat kielégíteni törekesznek, nagyrészint a létező viszonyoktól függenek. A mi különböző népeket érintkezésbe hoz, tehát ha több népet erőszakosan vetnek is egy uralom alá, s különösen a mi tartósabbá teszi egybeköttetésüket: mindaz alkalmul szolgálhat szilárd állam alakítására; azonban csak oly mértékben, a mint bizonyos szükségeket idézett elő. Az állam mindig és minden viszony közt a szükségesség eredménye; a hol az nincs meg, sem fegyver hatalma, sem egyes szelleme nem tarthatja fönn hosszasabb ideig az államot; a hol az bekövetkezik, állam áll elő, s fejlődik mindig nagyobb szilárdságra, habár kormányában hiányzanak is azon tulajdonok, melyek az állam megalapítására és föntartására szükségesek. Minden jelenkori állam fejlődési története a legvilágosabb bizonyságot nyujt erre.

Ha azon szaggatottság közepett, melyet Nyugot-Európában a népvándorlás előidézett, igen korán mutatkozott a törekvés, nagyobb államokat alakítani, s daczára a hódítók és hódítottak közt létezett minden antagonismusnak, daczára a minden germán népiséggel közös hajlamnak, kis társadalmakat képezni, rövid idő alatt oly nagy eredményekre vezetett: bizonyára inkább a nagyobb egyesületek szüksége érzetének, mint egyes nagy uralkodó hatalmának — bárha egy részben ez is az erős kormány szükségén alapszik — kell tulajdonítanunk az érintett eredményt.

A mely mértékben minden hódító népet a mívelődés

hasonló fokára emelt az érintkezés a régi polgárisodás maradványaival: a szerint szaporodott szükségeik száma, s nemcsak a biztosság külellenek ellenében, hanem a szilárd alapon nyugvó jogviszonyok szüksége az állam bensejében, a szabályos és háborítlan forgalom hasznai, sőt az egyenlő mértékek szüksége is czéhek alkotására vezettek, az egyes községek körében s tágasabb körben a városok szövetségét, az egyes tartományok lovagainak egyesülését, a Hanzát, s végre — mikor azon nézetre jutottak, hogy csak nagyobb rendezett államok fönnállása felelhet meg a szükségeknek, — ily államok alakulását idézték elő.

Mivel a polgárisodás magasabb foka által elői dézett szükségeket nem lehetett addig kielégíteni, míg meg volt az a nagy önállóság, melylyel az állam egyes tagjai bírtak a középkorban: csupán azért szünt meg az önállóság, és pedig mindenütt azon mértékben, a melyben fejlődött a polgárisodás, s azzal terjedtebb körökben lett érezhetővé a rendezettebb viszonyok szüksége.

Legjobban meggyőződhetünk erről, ha Francziaország történeteit egybehasonlítjuk Németországéival (*a*).

A rendezett egységes állam alakítása érdemét, a miben Francziaország Európa minden más államát fölülmúlta, kizárólag a királyoknak s azon férfiaknak szokták tulajdonítani, kik, mint Suger, Richelieu stb. a király oldala mellett voltak a nagy munkában. Miután az államban létező minden hatalom egységének fogalma sehol sem állhat előbb elő, mint a hol az állam egy emberben van megtestesítve, s az államegység megalapítása leginkább az egyeduralomnak van érdekében, s ez egyszersmind a legnagyszerűbb eszközökkel bír az érintett elv kivitelére: az egységes állam alkotása mindenütt mindenek fölött szükségkép a királyság műve, mondhatni természetes föladata, s Francziaország királyai minden bizonynyal semmit sem mulasztottak el, hogy e föladatot megoldják. Egyébiránt Németország Madarász Henriktől a Hohenstaufok bukásáig az uralkodók egész sorát mutathatja föl, kik, kevés kivétellel, minden tekintetben fölülmúlják Francziaországéit, s ezek az egységes állam alakítására szintoly szilárd következetes-

séggel törekedtek, mint ez Francziaországban történt. Az egységes állam alakítását tehát Francziaországban, hol annak a nyelv- és nemzetiségi különbségben még nagyobb akadályai voltak, szintoly kevéssé tulajdoníthatni kizárólag a királyságnak, mint nem róhatni föl az egyeduralomnak, hogy e törekvések nem sikerültek Németországban.

Tudom, hogy Franczia- és Németország különböző sorsának okát rendesen abban szokták keresni, hogy a legfőbb hatalom választási volt Németországban. De bár távol van tőlem, elvitatni e különbség nagy fontosságát, úgy tetszik mindazáltal, hogy a mennyiben ebből akarják kimagyarázni: miért nem sikerült Németországot egy állammá alakítani, — több fontosságot tulajdonítnak e különbségnek, mint a mennyit érdemel.

1. Az öröködés elve a középkor folytán az élet minden viszonyára oly hatalmas befolyással volt, hogy a német császárság is, a választás elve daczára, hosszabb ideig maradt ugyanazon családoknál (*b*).

2. A kire csak a legfőbb hatalmat ruházták, mindig saját állása érdekeit tartá szem előtt, s egyáltalában nem szükség valakinek ugyanazon családból származnia, hogy — az államhatalom erősítését illetőleg — mint király következetes politikát kövessen. Ha minden uralkodó kizárólag dynastikus érzelmekből indulna ki, azon esetben is tagadhatlanul annyira legjobb út az öröködésre az államegység megalapítása, s az államhatalom megszilárdítása, hogy egyetlen egyedúr sem távozik el attól.

3. Végre — ha föl akarnók tenni, hogy azon különbségnek okát, melyet, ha az állam kifejlődésének történetét Franczia- és Németországban összehasonlítjuk, találunk, abban kell keresni, hogy Németország választási birodalom volt — magának azon ténynek is, miszerint a királyság Francziaországban korán öröködésivé lett, míg Németországban ez nem történt, annál inkább van magyarázatra szüksége, mivel ennek okát sem a régi gallok jogfogalmaiban, sem a hódítókéiban, kik Németország lakosaival ugyanazon népfajhoz tartoztak, nem találhatni föl.

Hogy Francziaország előbb fejlődött rendezett állammá,

mint Németország, annak, nézetem szerint, a két ország különböző míveltségi állapotában kell okát keresnünk. Csak annak tulajdoníthatni, hogy az egység szükségét előbb érezték azon országban, mely Németországot, főleg a középkor kezdetén, jóval megelőzte míveltségben. A mint Németországban is magasabb fokra emelkedett a mívelődés, itt is egyre élénkebben érezték az egység szükségét, s a császárság, mely az erős államhatalom alkotására intézett törekvésében eleinte egyedül állott, a társadalom épen azon köreiben, melyek a többiek fölött álltak míveltségre nézve, a városokban talált szilárd támaszra. Az arany bullától — melyet magát már azon szükség idézett elő, hogy az összes államot szilárdabb alapokon rendezzék — egész I. Miksáig mind elevenebben érezték a folyvást terjedő polgárisodás következtében az egység szükségét, s a reformatio nélkül, mely az egyházi érdekeket minden másnak eléje tette, Németország egysége a XVI. és XVII. században szintúgy meg lett volna alapítva, a mint ez elv, az érintett időszak folyama alatt, az egyes tartományokban, melyek a reformatio alatt tettleg önálló államokká alakultak, mindig nagyobb erőre emelkedett.

Ha immár a polgárisodás haladásával növekedő szükségeknek kell tulajdonítanunk a nagyobb államok tartós megalapítását, s az államhatalom megerősödését minden egyes államban: e szükségek a már létező nagyobb államok föloszlását, s az államhatalom túlságos megszorítását szükségkép annál is inkább akadályozzák, minél inkább szaporodott az állam hosszas fönnállása által azon szükségek száma, miknek az állam föntartásától függ kielégítése.

Az állam föladata minden esetre az államtagok biztossága, de az állam, e czél elérése végett, szilárd szervezetü társaság, és pedig a legnagyobb és leghatalmasabb minden társulat között, s azért eszköz egyszersmind, melyhez kénytelenek vagyunk folyamodni azon czélok elérése végett, mikre nézve kisebb társaságok nem kielégítők; honnan következik, hogy miután az állam föladata a biztosság megalapításán kívül mindazt magában foglalja, a mire csak az állam maga képes: az egyes állampolgárok minden érdekét

és szükségét is az állam egysége biztosítékául tekinthetni, melyeknek kielégítése az állam fönnállásától függ.

S nincs-e száz meg száz tekintet, száz meg száz kellék, mely a jelenleg fönnálló államok lételét az állampolgárok nagyobb részére nézve szükségessé teszi? A kereskedés és földmívelés érdekei, az államadósság létele, a közlekedési eszközök, melyek az állam egyes részeit egymással és a központtal összekötik, még a családi és baráti kötelékek is, melyeket a hosszas együttélés fejtett ki az állam egyes részei közt, — nem mind megannyi kapocs-e, melyek számra és erőben szükségkép annál inkább növekednek, a mint növekszik a polgárisodás?

Nem a közigazgatási hatalom központosítása, hanem az államtagok érdekeinek egysége tartja össze az államot. A hol ez meg van, — s minden államban meg van az, a hol az államtagok egy része érdekeit nem törekszenek természetlenül a többi rovására kegyelni, vagy azon hibás nézet következtében, miszerint az államnak (hogy erős legyen) a legnagyobb egyformaságra és arra van szüksége, hogy minden viszony föltétlenül alá legyen rendelve az államhatalomnak, nem sértik az egyéni szabadság érzését, s az állampolgárok bizonyos erkölcsi szükségeit: — ott az állam egyes községeinek vagy tartományainak adott önállóság soha sem koczkáztatja az állam egységét.

Miután épen a polgárisodással növekedő szükségeknek kell köszönni a nagyobb államok keletkezését: ugyanezen szükségeknek leginkább is kell biztosítniok azok fönnállását; s nem tehetni föl, hogy a községek vagy az állam nagyobb részének adott korlátolt önállóság veszélyes lehessen az állam fönnállására; miután sokkal nagyobb mértékü önállóság sem volt képes megakadályozni az állam keletkezését, mihelyt a magasabb foku polgárisodás igényeinek kielégítése végett szükségessé vált a nagyobb államok fönnállása.

JEGYZETEK A VIII. FEJEZETHEZ.

(*a*) Olaszországban a pápaság világi hatalma s az idegen államok gyakori beavatkozásai, melyek a pápaság állását az összes keresztyén népek előtt egyaránt fontos ügynek tekintették, megzavarták a természetes fejlődési folyamot.

(*b*) Bajos kimutatni: mennyit tettek e részben a german népek erkölcsei, melyeknél az öröködés elvét, a mint Francziaországban látjuk, mindig tiszteletben tartották s mennyit tőn a keresztyénség, miután az öröködési jog alapját, a családot, szilárd alapra helyezé? Kétségtelenül mindkettő közremunkált e czélra.

IX. FEJEZET.

AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYÉNI SZABADSÁG LEGFŐBB BIZTOSÍTÉKAI.

Ha látjuk, mily élénken érzik az emberek a személyes szabadság szükségét, mely az egyént kisebb testületekben sem engedi egészen fölolvadni; ha látjuk az átalános törekvést önálló társadalmak alkotására, mi leginkább jellemzi e kort, s megfontoljuk, mily befolyással kell lennie ilyen, főleg nagyobb társaságok fönnállásának az egyes községek bel szilárdságára; végre ha fontolóra veszszük azon érdekek és szükségek szerétszámát, miket a nagyobb államok létele idézett elő: azon meggyőződésre kell jőnünk, hogy a jelen pillanatban nem az állam egysége, hanem egyes részeinek (az egyes községeknek vagy tartományoknak) önállósága forog veszélyben, valahányszor összeütközésbe jő e kettő.

Valahányszor az állam átlépte természetes határait, s ez által ellentétbe jött az egyéni szabadság elvével, vagy az összes állam egyes részeinek érdekei közt összeütközés támadt, avagy polgárainak bizonyos erkölcsi szükségeit megsérti: szükségkép visszahatás támad hatalma ellen, mely, a hol az állam egyes részeinek bizonyos mértékü függetlenséget adtak, eszközül használja ezt föl; de hogy mindezen összeütközések, bármi hevesek legyenek, végre is mindig az állam győzelmével s az egyes részek önállósága korlátozásával szoktak végződni, oly tény, melyet az ujabb kor történetei igazolnak; s csak azon előhaladásokat kell szemlélnünk, melyeket az államhatalom hatásköre terjesztését illető-

leg magában Angliában is tett (bárha ez országban tisztán belátják az önkormányzás hasznait s a központosítás elve átvitelét nem tűzték ki különös czélul), hogy meggyőződjünk: mennyire kedvezők korunk viszonyai és egész iránya azon törekvésre nézve, mely szerint az állam hatalmát az egyes részek önállósága rovására szándékoznak kiterjeszteni.

Oly korban, mely az átalános egyenlőség eszméje mellett lelkesül, a korlátlan államhatalomnak, melylyel lehet csupán az egyenlőség elvét csak megközelítőleg is valósítani, szükségkép annál több védőre kell találnia, mert az egyesnek — habár valósággal igen csekély — részt adtak az állam kormányzásában; s minél gyakoriabbak és nagyobbak az összeütközések — mik közben mindig leginkább érzik a mindenható állam szükségét, annál hamarább létre jő ez.

Ha egyszer meggyőződtünk afelől, hogy a legtöbb bajt korunk minden államában — a mint megmutattam — az állam egészen korlátlan hatalmának kell tulajdonítni, s hogy a jövő békés kifejlése tekintetéből mindenek előtt az állam részeinek szilárd önhatóságára van szükség: be kell látnunk, hogy az államot czélszerüleg csak úgy szervezhetni tartósan, a mennyiben fölteszszük, hogy vannak bizonyos tényezők, melyek az államhatalom erősítésére irányzott törekvést korlátozzák, s intézményeket teremthetnek, melyek által az állam és egyes részei közt létező összeütközéseket lehetőleg kikerülik, s az állam úgy, valamint minden egyes része, minden támadás ellen védve van a maga kiszabott körében.

X. FEJEZET.

A JÓL SZERZETT JOGOK TISZTELETE.

Az állam főczélja biztosság. Csak annyiban tekinthető az állam minden valódi haladás föltételeül, mennyiben e czélnak megfelel. Innen következik, hogy ha meg akar felelni föladatának, köteles az egyént védeni a viszonyok igen gyors változása ellen s az állam körén fölül, melyet a törvény kijelölt, óvni minden megszorítás ellen.

Az újabb időkben nagyon is kizárólag azon rossz következményekkel foglalkoztak, melyeket a fönnállóhoz makacs ragaszkodás szül az államra nézve. Bármennyire elismerem a tespedés veszélyeit, mindazáltal a haladás élénk szüksége mellett, mely Nyugot-Európa minden népénél mutatkozik, épen abban kell keresni a mozdulatlanság legnagyobb veszélyét, hogy majd mindig előkészíti a fönnálló erőszakos fölforgatását s úgy látszik, rossz óvszer a veszély ellen, ha a mozoghatás tekintetéből úgy rendezik az államot, hogy a fontosabb viszonyok változása, a mint ahhoz valakinek kedve jön, minden nehézség nélkül történhessék.

Az álló víz megposhad s a hol nagy nehézségekkel jár a fönnálló törvények változtatása, némely rögtön támadt vagy lassankint fontosságra emelkedett szükségnek nem tehetni mindjárt eleget; de a hanyatt-homlok rohanásoknak is megvannak, s talán még nagyobb veszélyei. Mert ha a népfölség elve folytán mindenki hivatva is van résztvenni a törvényhozásban: mindig csak igen csekély befolyást gyakorolhat valósággal az

egyes. Soha sem áll hatalmában czéljainak megfelelőkké tenni az állam törvényeit; föladata: az állam törvényeit létezőkül elfogadni s törekvéseit azokhoz szabni. Törekvéseinek eredményei tehát szükségkép mindig azon viszonyok állandóságától függnek, melyekre kell alapítania minden számítását. Csak azon mértékben érezheti az egyes az államban magát elégültnek, a mennyiben föltalálja az állandóságot s valamint a kényuralom legnagyobb átkát mindig abban kell keresni, hogy az egyén semmire sem számíthat biztosan a mellett: úgy mindazon kormányforma, a hol minden örök változás alá van vetve, szükségkép hasonló eredményeket idézhet elő az egyes jólétére s az egyetemes haladásra; miután azon alapelv elismerése, hogy az egyes a törvényszabta korlátok közt önállólag mozoghasson, minden szabad állam ezen alapja, azonnal elveszti minden gyakorlati jelentőségét, mihelyt e korlátokat naponkint összezavarhatni.

Minél többet gondolkodunk az államról s a különböző alkotmányok gyakorlati eredményéről: annál inkább meggyőződünk, hogy a viszonyok ezen állandóságát, mi nélkül egy állam sem oldhatja meg föladatát, soha sem érhetni el csupán intézmények által.

Mióta tudományosan foglalkoznak a politikával, egy kérdés sem vonta inkább magára a gondolkodó fők figyelmét, mint az, hogy kire ruházzák az államban a főhatalmat? Az egyedúr korlátlan hatalmát, a népuralmat s a kettőből vegyített kormányformát százmeg százszor hirdették a rend és jólét panacaeajául s e különböző redszerek közül egyik mellett sem hiányzottak történeti példák és elméleti okok. Ha föltESZszük, hogy az egyedúri hatalom mindig szellemileg és erkölcsileg kitünő egyéniségek kezeiben van; ha azon föltételből indulunk ki, hogy a nép mindig erényes és eszélyes, vagy hogy az egyeduralmi, aristokrata és demokrata elvek azon egyensúlya, melyen kell nyugodnia az állam biztosságának, soha sem zavartatik meg: mindezen nézetek ellen semmit sem lehet ellenvetni; de mivel e föltételek közül egyet sem mutatott igaznak a tapasztalás, épen azért minden átalános itélet a különböző kormányrendszerek mellett szintoly helytelen,

mint az ellenkező. Mert ha igaz is, hogy az egyes korlátlan uralma teljes zarnokságra vezethet, a népuralom olykor a legnyomasztóbb kényuralom s a vegyes kormányforma, a szerint, a mint az elemek közül egyik vagy másik jut túlnyomóságra, mindkétféle veszélynek ki van téve: mindez azonban oly előfeltételeken alapszik, melyeket szintoly kevéssé fogadhatni el átalában, mint az ellenkezőket s csak arra emlékeztet bennünket, hogy a legfőbb hatalommal az államban mindig vissza lehet élni. Az oly hatalom, mely csak addig mindenható, mig a közjóra munkál s mihelyt hűtlen lesz föladatához, azonnal elveszti erejét, csak az álmok országába tartozik. A valódi életben lehetetlen valakire valamely hatalmat ruházni a nélkül, hogy lehető ne legyen, miszerint visszaélnek azzal. Ha tehát egy állam sem állhat fenn tartósan, a hol a legfőbb hatalom valakire nincs bizva s mindenütt vannak bizonyos személyek, kiknek bizonyos formák között mindenki tartozik engedelmeskedni: soha sem is lehet a visszaélés lehetségét egészen megszüntetni, miután mindaz, a mi által az államhatalom visszaélése ellen teljes biztosságot szerezhetni, szükségkép a legfőbb hatalom megsemmisítésére s az állam bukására vezetne.

A mi csak a hatalommali visszaélést nehezíti, a mi csak azokat, kikre a legfőbb hatalmat ruházták, legalább az elsietésben akadályozza, szükségkép lényegesen előmozdítja az állam javát; s ez az ok, hogy minden idő legnagyobb szellemei a vegyes kormányforma mellett nyilatkoztak; ez a legnagyobb jó, melyet az önkormányzás elve nyújthat; de mindazon korlátok daczára, mikkel a legfőbb hatalmat az államban korlátozni törekszenek, csak nehezíteni lehet a hatalommali visszaélést, lehetlenné soha sem tehetni *(a)*.

A legfőbb hatalomnak mindig meg van s az államérdekében szükségkép meg is kell lenni azon képessé, gének, hogy valahányszor az állam fönnállása kívánja legyőzze mindazt, a mi őt hatalma gyakorlásában korlátozza *(b)*; a miből az következik, hogy egyátalában nem találhatni intézményeket, melyek által physikailag lehetlenné tudnák tenni az államhatalom visszaélését; hogy tehát czélszerű intézményeken kívül,

minden államnak némi erkölcsi biztosítékokra is van szüksége. Ily biztosíték az államhatalom visszaélése ellen a jog iránti tisztelet.

S mi a jog?

A legtöbb ember előtt — s a mennyiben a jog fogalmában a többség osztozik, csak annyiban szolgálhat annak tisztelete az állam alapjául — a jog fogalma szoros összeköttetésben áll a törvény fogalmával: amaz mindig az utóbbinak következménye. Mint a tulajdon fogalmával csak akkor jövünk tisztába, ha korlátot szabnak, melyen túl az nem terjeszkedhetik: ugy a jognak is csak akkor jutunk tiszta öntudatára, ha meg vannak állapítva határai.

A törvények — Montesquieu nézete szerint — nem egyebek, mint a dolgok természetéből folyó szükséges viszonyok. Ha vizsgáljuk, minő befolyással vannak fogalmaink e viszonyok ismeretére: úgy találjuk, hogy a dolgok természetéből folyó szükséges viszonyokon kívül minden törvény még az emberek fogalmaitól is függ. A törvények tehát oly szükséges viszonyok, melyek a dolgok természete felőli fogalmainkból származnak. Innen következik, hogy miután sem a dolgok viszonyai, sem e viszonyok felőli fogalmaink nem változhatlanok: fogalmaink a jogról szintúgy változásoknak vetvék alá, mint a törvények, melyek e fogalmaknak alapul szolgálnak. Csak egy körülmény nem változik soha: a mint tudniillik nem állhat fönn állam törvények nélkül, úgy államot nem képzelhetni jogfogalmak nélkül sem.

Miután az ember földi feladata, melynek megoldására minden ösztöne és szüksége készti, anyagi és erkölcsi erőinek lehető kifejtésében áll, ezt pedig csak társadalmi állapotban oldhatni meg: azon törvényeket, melyek nélkül nem képzelhetni rendezett társadalmat s az azokból származó jogokat szükségkép úgy kell tekintenünk, mint a melyeket a természet jelöl ki. Ha a természetjog létezését ez értelemben tagadjuk: akkor vagy azon tényt kellene mint valótlant visszautasítani, hogy az ember a természettől társas életre van rendelve, vagy azt, hogy minden társadalom lehetsége bizonyos föltételekhez van kötve.

Kétségtelenül vannak bizonyos törvények, melyek, minden társadalmi rend föltételei levén, szintúgy az emberi természet eredményeiül tekinthetők, mint maga a társadalmi állapot.

A tudomány föladata fölkeresni e törvényeket; a politika föladata azokat az államban alkalmazni; de mindenki el fogja ismerni, hogy az emberi nézetek különbözése mellett, e törvények az állam föntartására nem elegendők. Csak akkor szolgálhatnak azok az államnak alapul, ha e törvényeket a hit ereje, egyesnek hatalma, vagy a közmegegyezés szentesíti.

Épen ez okból következik, hogy a jog iránti tiszteletet csak annyiban tekinthetni az államban levő viszonyok erkölcsi biztosítékául, a mennyiben e tisztelet a positiv törvények által megszabott positiv jogra is kiterjed. Minél inkább valóban csupán a dolgok természetéből folyó szükséges viszonyok eredményei a törvények; minél inkább megfelelnek az emberek fogalmainak, szóval minél közelebb állanak a természeti törvényekhez a positiv törvények: annál boldogabb az állam. Mert a törvény mindig akkor legerősebb, ha erkölcsi alapokon nyugszik s a természeti jogok felőli fogalmaknak megfelel. De ha ez okból a természet törvényét fensőbbnek, s a természetjog iránti tiszteletet olyasminek kell is elismernünk, a mi minden czélszerü törvényhozásnak zsinórmértékéül szolgál: mindazáltal a positiv jog és positiv törvények tiszteletére van mindenek előtt szükség az államban, s minden idő történetei azt tanítják, hogy mindig a legnagyobb szenvedésekre s az állam bukására vezet ez igazság félreismerése, és pedig azért, mivel a positiv jog lenézése által — a mi mindig bekövetkezik, a hol csupán a természeti jog iránt vélik magukat az emberek tiszteletre kötelezve — épen a legfontosabb természeti jog szenved sérelmet.

Mert ha a természetjog szerint minden ember szabadságra született; ha senki sem lehet másnak — sem egyesnek, sem bármely többségnek — rabszolgája, s ha aláveti magát az államnak, ezt csak értelmes akarata következtében teszi; ha átalában elismerjük, hogy az egyénnek jogai vannak, melyekről, bizonyos előnyök elérhetése végett, lemondhat, de a melyeket soha sem

szabad mások érdekében elvenni tőle, s az állam uralma — mint önként következik mindenütt, hol a természetjogot elismerik — csak föltételes: a positiv jog minden sérelme szükségkép a legfontosabb természetjog sérelmeül tekintendő; miután a positiv törvények azon föltételek, melyek alatt az egyes az államnak magát aláveté, s az állam uralma az egyén fölött tüstént elveszti természetjogi alapját, mihelyt egyoldalulag sérthetők a föltételek, mik mellett magát az államnak alávetette.

Sokat beszéltek és irtak az ujabb korban a történeti jog ellen. Elősorolák a közép-kor, sőt minden idő törvényeit, melyek fölfogásunk szerint a természeti emberi jogokkal s az állam jólétével ellentétben állottak, hogy megmutassák, minő következményekre vezethet a ragaszkodás a történeti jogokhoz. Kérdezék, hogy, miután az ember rendeltetését a haladásban kell keresnünk: hasznos-e az államra nézve, ahhoz ragaszkodni, a mi korunk viszonyainak nem felel többé meg? Mindezen okok azonban, melyeket minden positiv jog ellen használhatni (*c*), nem elegendők bennünket meggyőzni afelől, hogy az államok tevőleges törvényeik állandósága, vagyis azon történeti jogok tisztelete nélkül, melyek e törvényeken alapszanak, fönnállhatnak.

Mert ha minden viszony, — maguk az emberi fogalmak örök változása, mit a történetek mutatnak, szükségkép meg is győzne bennünket afelől, hogy minden alkotmány csak annyiban felelhet meg czéljának, a mennyiben meg vannak abban határozva a föltételek, melyek alatt, s a mód, miszerint kell történni a törvények változásának: egyátalában nem következik ebből, hogy bármely positiv törvényt máskép lehessen megváltoztatni, bármely positiv jogot máskép lehessen eltörölni, mint a positiv törvény által meghatározott módon s a megszabott föltételek mellett. Sőt hogy ez esetre is határozott positiv törvényre van szükség, épen az mutatja: mennyire nem nélkülözheti az állam a positiv törvényeket, s minden idő tapasztalása szerint az államnak érdekében áll, hogy azon föltételek, mikhez minden törvény s az azokból eredő jogok változtatása kötve van, ne legyenek igen könnyüdek.

Miután minden haladás az egyéni szabadság eredménye, s mindenek előtt az egyéni szabadság elismerésének tulajdoníthatni, hogy a keresztyén polgárisodás az ó-korinál magasabban fejlődött ki; miután vagy a communismus elveit kell elismernünk, vagy meg kell vallanunk, hogy az állam az egyesnek csak azon kört biztosíthatja, melyen belül jóléte növelésére fordíthatja minden erejét; s miután a legszabadabb államban is gyakorlatilag mindig csekély az egyes befolyása a törvényhozásra, s annálfogva nem hogy az állam törvényeit illesztené czéljaihoz, sőt azokat létezőkül el kell fogadnia, s törekvéseit kell azokhoz szabnia; miután végre egy állam sem lehetséges fensőbb hatalom nélkül, melynek mindenki alá tartozik magát vetni: a haladás és anyagi közjólét azon tisztelettől függ, melyben minden positiv törvényeken vagy tényeken alapuló positiv jog részesül az államban.

E nélkül mindazon intézményeknek, melyeknek czélja az állam nyugalmát s az egyesek szabadságát biztosítani, soha sem lesz eredménye: mert csupán a jog iránti tisztelet biztosit tartósságot minden intézménynek.

Ez erkölcsi biztosíték, a positiv történeti jog tisztelete nélkül azon szomoru viszonyokon, miket Európa majd minden államában látunk, nem segíthetünk, ha föl is hagyunk a központosítás elvével, melyet az érintett viszonyok okául említénk, de a melynek átalános elterjedését is csak a positiv jog iránti csekély mértékü tiszteletnek kell tulajdonítnunk. A jog iránti tisztelet nélkül az állam mindazon fokozata, melynek az egyéni szabadságot a közhatalom visszaélése ellen kell védenie, nélkülöz minden biztosítékot.

Miután az állam hatalma mindig szükségkép nagyobb egyes részeiénél, s egy állam sem oldhatja meg föladatát, ha nincsenek anyagi eszközei, mikkel engedelmességet szerezhet; s ezenfölül nem-központositott és központositott államokban egyaránt föltehetni, hogy a hatalom kezelői hatalmukat kiebb terjeszteni s minden korlátozástól menekülni törekszenek, s oly államokban, hol jelentékeny mértékü önállóságot adtak az egyes részeknek, soha sem hiányzanak alkalmak, az érintett törekvés igazolására: ez államszerkezet is csak annyiban

lehet tartós, a mennyiben tisztelik a jogkört, melyet az összes államnak és egyes részeinek nyujt az alkotmány. De ez okot annál kevésbbé hozhatni föl az ellen, a mivel a kormányforma czélszerűségét támogattuk, mert:

1. a jog és törvény iránti tisztelet nélkül egyátalában nem lehet tartós semmiféle alkotmány, s központosított államok szintoly kevéssé nélkülözhetik e biztosítékot, mint mások;

2. mert azon alkotmányok, melyek a mulhatlanul szükségesre szorítják az államhatalom körét, s az állam minden részének és minden egyesnek bizonyos jogkört adnak, legtöbbet tesznek a jog iránti tisztelet előidézésére és megszilárdítására.

Az elsőt alig kell bizonyítani. Ha körül tekintünk, s látjuk, mely úton jutottak az egyes államok azon állapotra, amely oly nagy aggodalommal tölt el bennünket; ha látjuk, miként először a korlátlan királyság érdekében törekedtek minden történeti jog megsemmisítésére, mig a czélt elérték, hogy aztán a velünk született emberi jogok nevében a királyság történeti jogait támadják meg, s elvégre pedig minden positiv jogot megsemmisítettek, s az észt tekintették egyedüli irányadónak az állam rendezésében; ha látjuk, miként adtak az államnak, az ész uralma biztosítása végett, korlátlan hatalmat, s mint tőnek minden egyest tehetetlenné e hatalommal szemben; s hogy azon alapelvek átalános elismerése daczára, mik szerint az államot rendezték, daczára mindazon eszközöknek, melyekkel az államhatalom ereje központosítására rendelkezhetett, daczára azon törekvéseknek, mik szerint az állam ellenében minden ellenállást physikailag lehetetlenné akartak tenni, — még sem sikerült sehol valami szilárdat hozni létre; ha végre látjuk, hogy az államhatalom birtoka, legyen bár egyedúr kezében vagy a népfölség nevében gyakoroltassék, azon mértékben lesz mindinkább jelentéktelenné, a mint mindazon jogokat, melyekben az államhatalom akadályt lát, s e jogokkal a történeti jog iránti tiszteletet megsemmisítik: azt hiszem, meg fogják engedni, hogy a legeszélyesebb intézmények, s az anyagi erők, melyeket a központosítás nyújt az államnak, mind nem pótolhatják azon támaszt, melyet a jog

iránti tiszteletben bír, s hogy sem a királyság, sem a nép nem nyer vele, ha mentté teszi magát a történeti jog korlátaitól.

Szintoly könnyen meggyőződhetünk a másik pont felől.

Minő tiszteletet érez az egyes minden tevőleges törvény iránt, az mindig attól függ, hogy mely előnyöket nyujt neki a törvény.

A mint minden korlátot inkább becsülünk, ha nemcsak idegen, hanem saját tulajdonunk jelölésére is szolgál: úgy az idegen jogok iránti tisztelet szoros kapcsolatban áll a mieink öntudatával. A kitől elvették a tulajdonbirhatási jogot, nem fog érezni tiszteletet a tulajdon iránt, mint a rabszolga nem a jog iránt. Hogy tehát tiszteljék a törvényt az államban, annak nem egyesek kiváltságának kell lenni, hanem közvagyonnak, s annál erősebb támaszául szolgál az államnak, minél tisztábban elismeri mindenki az összefüggést a törvény és az egyesek személyes érdekei közt. Mindenki csak azt tartja szentnek, a min saját joga alapszik, s azon kérdés, hogy a történeti jog számíthat-e nagyobb tiszteletre, vagy a természetjog bizonyos elvei, mindig attól függ: ettől vagy amattól származtatja-e jogigényeit az egyének többsége.

Ha az államnak korlátlan hatalmat adnak minden egyes fölött, s az egyesek jogait az állam irányában a törvényhozásbani részvételre szorítják: az érintett okoknál fogva azon benső összefüggés érzése, mely az idegen jogok és egyéni érdekek közt létez, soha sem lehet oly élénk, mint a hol az egyén nemcsak az állam, hanem egyéb testületek által is érintkezésben áll polgártársaival; s kisebb körökben naponkint alkalma levén bizonyos jogok gyakorlására, tettleg átlátja e jogok fontosságát. Sőt az állam mindenhatóságának elve, az alkotmány azon rendelete, hogy a többség határoz minden fölött, szükségkép azon meggyőződést idézi elő, hogy a többség akarata, mely minden jog fölött korlátlan hatalommal határoz, minden esetre a többség joga iránti tiszteletre vezet, de nem vezet azon jog tiszteletére, mely a többségnek korlátul szolgálhatna. A merőben korlátlan államhatalom elve minden ren-

díthetlen jog fogalmával szintoly ellentétben áll, ha e hatalom az egyetemre, mint ha egyesre van ruházva. Mert ha a többség java vagy akarata az, a mitől a többség minden elhatározása függ, s minden egyesnek, ki az elhatározásokban részt vesz, megint csak személyes akaratára és saját javára kell tekintettel lennie: azon alapelv, hogy a forrás a többség fölséges akaratában keresendő, szükségkép azon meggyőződést kelti föl az egyesben, hogy mindenben csak saját javára kell tekintenie, a mi nyilván gyöngíti a mások jogai iránti tiszteletet, sőt magát a jogfogalmat is megzavarja; míg az állam oly rendezése által, melynél fogva a törvényhozás korlátlan hatalmát bizonyos dolgokra szorítják, az egyesben azon öntudat keletkezik, hogy bizonyos körön belül egészen szabadon mozoghat, s csak ez öntudat idézi elő azon meggyőződést, miszerint azt a kört, melyet a törvényhozás mások önálló tevékenységének kijelölt, nem sérthetjük meg saját érdekeink koczkáztatása nélkül.

A mi a törvény iránti tisztelet az egyesre nézve, az a jog tisztelete a törvényhozásra. Az állam fönnállására és virágzására szükséges mindkettő. Ha immár azon meggyőződésből indulunk ki, miszerint minden többség hatalmának, hogy az egyest ne sértse, szintúgy bizonyos korlátokra van szüksége, mint az egyesekének, sőt hogy ezen korlátoknak a többséggel szemközt — épen mivel a tömegek hatalmasabbak és tekintetet kevésbbé ismerők — szükségkép erősebbeknek kell lenni, s hogy az állam korlátlan hatalmát a jog tisztelete által biztosabban korlátozhatni, mint bármely intézménynyel: ez okból azon intézkedések, melyek jogtiszteletet szülnek s azt föntartják, annál fontosabbak az állam fönnállására nézve, minél többekre van ruházva az államhatalom; s azon állítás, hogy az államok, melyek az e mű folytán fölállított elveket követik, szintoly kevéssé nélkülözhetik a jogtiszteletet, mint mások, — nemcsak nem szól ez alapelvek ellen, sőt inkább a legfontosabb ok mellettök; mert a különböző formák közt, melyeket az államnak adhatni, bizonyára az a legelőnyösebb, a mely az állam erkölcsi alapjait, mindenek fölött a jog és törvény iránti tiszteletet, leginkább megszilárdítja.

JEGYZETEK A X. FEJEZETHEZ.

(*a*) Nézetem szerint a korlátlan egyeduralom, hol a bírói függetlenség biztosítva van s az államhatalom befolyását csak az egész államot illető dolgokra szorították, több biztosítékot nyujthat az állampolgárok jólétének és szabadságának, mint az oly népuralom, mely korlátlanul mindenre kiterjeszkedik, habár senki sincsen is kizárva az abbani részvételből; s mind a mellett senki sem tagadhatja, miszerint valóban korlátlan egyeduralomban sem a bírói hatalom függetlenségét, sem a községek önállóságát nem tekinthetni bizonyos körön belül biztosítottnak. Szintoly kevéssé lehet csalhatlan biztosítékoknak tekinteni a hatalommali visszaélés ellen azon alkotmányos korlátokat, mikkel a népuralmat körülveszik.

(*b*) A hol csak elismerik az alapelvet, miszerint a közjó a legfőbb törvény, soha sem fog e részben az alkalom hiányzani, s miután a kormányzottak nézpontjai közt mindig nagy a különbség, s nagyobb államokban alig találhatni egy érdeket, mely magában véve többségre számíthatna: soha sem tekinthetni veszélytelennek azon lehetséget, miszerint az államhatalom minden korlátja alól fölszabadíthatja magát.

(*c*) Mindazon jogok, melyeket az államra nézve lényegeseknek tartunk: a tulajdonjog, családi jog, a törvényhozásbani részvétel — a mennyiben positiv törvényeken alapszanak, mind a történeti jogok sorába tartoznak.

XI. FEJEZET.

EGY LEGFŐBB TÖRVÉNYSZÉK SZÜKSÉGE.

Minden államban szükségkép egyik uralkodik e kettő közől: a törvény, vagy az anyagi erő. Mihelyt kivontuk magunkat az első uralma alól, azonnal meg van alapítva a második uralma.

Az emberi nézetek különbségei s azon befolyás mellett, melylyel személyes nézeteink vannak ítéletünkre, csak annyiban uralkodhatik a törvény, a mennyiben van bizonyos bírói hatalom, mely a törvényt magyarázza, alkalmazza és végrehajtja. Innen következik, hogy, ha az állam és egyes részei közt fönnálló viszonyokat törvénynyel kell rendezni: az alkotmány által meghatározott viszonyok föntartása végett ítélőszékekre is van szükség, melyek az államhatalom és az állam egyes részei közt fönforgó minden kérdésben határozzanak a fölött: vajon a kérdésben levő tárgy a törvény szerint az államnak, vagy egyes részeinek hatáskörébe tartozik-e?

A mint a rendezett ítélőszékek fönnállása, melyeknek az egyesek jogigényei fölött kell ítélniök, minden rendezett állam szükséges föltétele, mihelyt az alkotmány az állam egyes részeinek bizonyos jogokat adott: szintúgy szükségesnek kell tartanunk bizonyos bírói hatalmat, minden ebből származó jogviszonynak eldöntése végett, s döntvényeinek az állam és egyes részei közt előforduló kérdésekben ugyanazon erőt kell tulajdonítanunk, mely minden bírói ítéletet, a dolog természete szerint illet, minden egyeseket illető kérdésben; hogy

tudniillik azokat a bíróilag eldöntött esetre nézve sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalom föl ne forgathassa.

A kit az államban az uralkodás illet, — legyen bár a nép, avagy egyes ember, — megváltoztathatja az állam alkotmányát; a kikre a törvényhozó hatalmat ruházták (*a*), eltörölhetnek egyes törvényeket, ujakat hozhatnak s az által uj szabályokat adhatnak a birói hatalom elé, melyek szerint kell itélnie; de míg az alkotmány fönnáll s a törvény nincs eltörölve, a biró egyes esetre kimondott itélete fölötte áll a törvényhozás akaratának, fölötte az uralkodó hatalmának. A bírói hatalom e fensősége nem egyéb a törvények fensőségénél és csak ha az önkényben keresik az uralkodást s ha az államra annyira nem illő »mindenható« epithetont a képtelenség legszélsőbb határaig viszik és azt állítják, hogy a mindenható államhatalmat még törvényekkel sem korlátozhatni: csak akkor hihetjük, hogy a birói hatalom e fensősége ellentétben áll a felségi jog fogalmával. Miután a jogi alapon rendezett állam és a kényuralom közt az a lényeges különbség, hogy amabban a törvény, ebben emberi akarat (egyes vagy sok ember akarata) uralkodik: minden államot mindig kényúrinak kell tartanunk, melyben a birói hatalom ezen állását el nem ismerik.

Igen helyesen jegyzé meg Benjamin Constant, hogy az érdekek különfélesége, a hatalom kiterjesztésének velünk született ösztöne s azon sokoldalú ellentétek mellett, melyek ebből támadnak oly államokban, a hol nem kizárólag egyes emberre vagy osztályra ruházták a törvényhozást, — az állam, ha még oly tökélyesen megosztják is a hatalmakat s a polgárok minden osztályának illő befolyást adnak is a törvényhozásra, nem képes föladatának megfelelni; sőt egy közvetítő hatalomra van szükség, mely által az államban működő hatalmak közül mindenik bizonyos korlátok közt tartassék s közremunkálásuk az alkotmány értelmében intéztessék (*b*).

De ha B. Constant továbbá azt állítja, miszerint nagy előnye az alkotmányos egyeduralmaknak, hogy a király személyében ily közvetítő hatalmat állítnak

elő (*c*): nézetem szerint téved és pedig azért, mivel a király alkotmányos államokban majd soha sem semleges, sőt az állam érdekében és állásánál fogva, kötelességei sértése nélkül nem is lehet semleges, a mit alapelvei alkalmazásában — munkája folytán — maga B. Constant is átlátott (*d*).

Fönnebb figyelmeztettem olvasóimat, mi rossz eredményei vannak az államra nézve annak, ha a királyságot csupán a végrehajtó hatalom fejének tekintik: nem kisebb ártalmai vannak, ha csupán közvetítő hatalomnak tekintjük a királyt. Ha ezt akarjuk, vagy hatalmat kell adnunk a királyságnak, hogy az államban levő minden hatalmat közvetítő határozatai elismerésére kényszeríthessen, a mi nem egyéb korlátlan hatalomnál; vagy csupán tanácsadás jogára kell szorítnunk, mikor aztán erőtlenül állana a többi hatalmak ellenében. Egyik sem fér össze a föladattal, melyet a királyságnak alkotmányos országokban meg kell oldania.

Mert miben áll e föladat?

Ha minden államnak egy főbb hatalomra van szüksége, mely számára törvényt hoz és kormányozza s az állam fönnállása azon erőtől függ, melylyel e hatalom bir; ha tehát e hatalmat sem nem oszthatni meg, sem nem gyöngíthetni s a közbiztonság attól függ, hogy az uralkodó akaratnak, ha egyszer törvényes alakban nyilatkozott, ne kelljen semmiféle akadálylyal küzdenie: a biztosság, melyre az egyesnek a korlátlan hatalom ellenében szüksége van, csak abban keresendő, hogy a legfőbb hatalmat az államban (a fölségi jogot) többek közt osztják meg s gondoskodva van a felől, hogy csak bizonyos formák közt lehessen azt gyakorolni, melyek megóvnak bennünket az elhamarkodástól. Az alkotmányos egyeduralom előnye csupán abban áll, hogy ezt a czélt jobban elérhetni ez alakban, mint bármely másban.

Azon intézkedés által, miszerint a király beegyezése nélkül semmi sem válhatik törvénynyé és hogy a király kormányi eljárásaira felelős ministerének ellenjegyzése szükséges, jelentékeny befolyást adnak a királyságnak a törvényhozásra s a nép képviselőinek a kormányra; úgy hogy mindazon esetekben, midőn a

dolgok természete szerint csak a fölséges államhatalomnak kell határozni, egyik sincs kizárva a részvételből ama tényezők közül, melyek közt a fölségi jogot megosztották: míg a királyságra ruházott jog által, miszerint a ministereket kinevezheti s ezek felelőssége által egyszersmind arról is van gondoskodva, hogy a kikre a végrehajtó hatalom bizva van, mindig függésben legyenek az uralkodó hatalomtól, azaz: mind a királytól, mind a nép képviselőitől, a kik közt meg van osztva a fölségi jog.

Félszázad óta a királyságot oly kizárólag csupán a végrehajtó hatalom fejének tekintették s annyit összebeszéltek az ismeretes tétel fölött: »Le roi régne et ne gouverne pas«, hogy a fönnebbiekben előadott nézetek alkalmasint paradoxoknak tetszenek; de mivel mindazon előnyök, melyeket a szilárd alapú királyság nyújt alkotmányos országokban, épen annak törvényhozói működéséből származnak s legfontosabb teendői csak annyiban látszanak egyszerűeknek, a mennyiben a királyt a törvényhozó hatalom kiegészítő részeül tekintik, a ki nem csupán képviselője, hanem egyszersmind részese az állam fölségének: egyátalában el kell térnünk a tudományban e fölött fölállított előitélettől, bármenynyire szentesíttessék azon nagy nevek által, kik azt védték. Soha sem fog sikerülni a politikának egy oly egyént, a kit oly nagy hatalommal ruháztak föl, mint alkotmányos országokban a királyt, megfosztani minden egyéniségi természetes tulajdonától: hogy tudniillik ne akarjon s akaratát végrehajtani ne kívánja. Mivel a királyok emberek, épen azért minden kísérlet meghiusul e részben s vagy a királyság vagy a polgári szabadság bukásával végződik.

De ha a királyt a törvényhozó hatalom egy részeül tekintjük, a mi, mint mondók, egyátalában szükséges, ha a ráruházott jogokat észszerűen ki akarjuk magyarázni: önként következik, hogy a király nem vállalhatja el a közvetítő hatalom (pouvoir neutre) tisztét; hanem azon esetekben, midőn a fölségi hatalom különböző tényezői közt összeütközések származnak, vagy kérdés támad a jogkör fölött, melyet az alkotmány az államnak s egyes részeinek kiszabott, szintúgy itélőszékekre

kell bíznunk a közvetítő eljárást, mint mindannyiszor, valahány esetben az egyesek érdekei és igényei jőnek összeütközésbe (*e*).

A birói hatalom fensősége a többiek fölött elvileg nem ellenkezik a fölségi jog fogalmával, sőt tapasztalás szerint, az államban levő jogok legszilárdabb biztosítékául tekintendő, s majd mindenütt annak ismerék el.

Mindazok, kik az északamerikai szabad államok alkotmányáról nem azon lelkesedéssel, mely egy oly nagy köztársaság láttára eltölti az idegent, hanem oly tárgyismerettel beszélnek, melyet a politikai intézmények eredményei felől csak azok tehetnek sajátukká, kik közöttük élnek, egyértelmüleg oda nyilatkoznak: hogy az unio föntartását s az északamerikai alkotmány nagyszerü eredményeit nagyobb részint az itélőszékek üdvös befolyásának tulajdoníthatni. A legfőbb törvényszékek nélkül az egyes államok közti soknemü ellentétek s önállóság utáni erős törekvésök mellett rég fölbomlott volna az unio köteléke, vagy a szövetséges államok helyébe központosított állam lépett volna, Francziaország mintájára. Az államegyetem és egyes részei közötti viszonyok rég fölbomlottak volna, s az államok és egyes részeiknek illetősége közt a helyes határokat — mely határoknak kell tulajdonitni, hogy a korlátlan népfölség elve az egyéni szabadságot, s az önkormányzás joga a szövetség fönnállását Amerikában nem veszélyezi — rég összerombolták volna, ha el nem ismerik s az alkotmány egyik támaszául nem tekintik az amerikaiak azon alapelvet, miszerint a törvényszékek föladata, közvetitő testületül állani a törvényhozás és nép közt, oly czélból, hogy egyebek közt az utóbbit a hatalmának kijelölt korlátok között tartsa.

Azonban egyátalában nem szükség Amerikába mennünk, hogy a birói hatalom fensősége elvét ez értelemben elismerve lássuk a többi hatalmak fölött.

A franczia parlamentek ama hires joga, miszerint a királyi »ordonance«-ok csak akkor emelkedtek törvény erejére, ha azokat »registrálták«, egészen ez elveken alapszik. Ha föltették, hogy az egyedúri hatalom Francziaországban nem egészen önkényes, hanem bizo-

nyos alaptörvényekhez van kötve, melyeket annak nem szabad áthágnia (mint ezt XIV. Lajosig maga a királyság is elismeré, s utána a műveltebbek többsége mindig állítá): oly hatalom szükségét is át kelle látniok, mely afölött határoz: nem ütköznek-e az egyes ordonance-ok ez alaptörvényekbe, s olyanokul tekinthetők-e, melyekben a királyság megtartá törvényes határait, s melyeknek annálfogva mindenki engedelmességgel tartozik? Az »états generaux« megszüntével az egész törvényhozó hatalom a királyságra ment át Francziaországban, a parlamentek által igénybe vett beiktatási jogot pedig nem a törvényhozó hatalom egy részeül, hanem egészen azon szempontból kell tekinteni, a melyből a legfőbb törvényszékre ruházott jogot biráljuk Amerikában, mely szerint azt azon kérdés eldöntése is illeti, hogy a törvényhozás szabályai egyezők-e az alkotmánynyal? A mily kevéssé vonhatni ebből azt a következményt, hogy a legfőbb törvényszék Amerikában maga a törvényhozás fölött áll, mig az alkotmányos körében forog, vagy hogy e törvényszék részes a törvényhozásban: szintoly kevéssé mondhatni ezt a franczia parlamentről. Mint a legfőbb törvényszékre ruházott jog amott csak azon elvből foly, hogy az alkotmányban kimondott alapelv fölötte áll az egyes törvényhozások akaratának: úgy a franczia parlamentek állása természetes következménye volt azon meggyőződésnek, miszerint Francziaországban is vannak bizonyos alaptörvények, s hogy a királyság hatalma csak az e törvények által megszabott határokon belül korlátlan, s mivel a parlamentek állása, e szempontból tekintve, észszerü volt, azért tartá fönn magát mindig annyi támadás ellenében, mig a franczia forradalom azon elvet állítá föl — vagy legalább követte, — hogy az állam törvényhozó hatalmát semmi alaptörvény nem korlátozhatja, s igy egyberontá az észszerü alapot, melyen a főtörvényszékek hatásköre nyugvék.

Századokon át törekedtek Németországban Amerika főtörvényszékéhez hasonló bíróságot alkotni és minden törekvés, a czélnak megfelelő »Kammergericht«-et hozni be s annak tekintélyét megalapítani, onnan magyarázható, hogy tisztán belátták, hogy ha a biro-

dalom egyes részeinek némi önállóságot adnak, a nélkül, hogy az egységet föl akarnák e miatt bontani, mind a birodalom, mind egyes részei alkotmányszerü állásának föntartása tekintetéből egy főtörvényszék fölállítása szükséges, melyet illet minden kétséges esetben a legfőbb határozás. Ugyanezt találjuk más államokban; mert ha a »Justicia« állását Aragoniában (*f*) egészen kivételesnek akarjuk is tekinteni: bizonyos mindazáltal, hogy azon benső összeköttetés mellett, mely az egész középkorban volt a birtokjog és törvényhatóság közt, gyakran fordulván elő eset, midőn bizonyos kiváltságok magyarázata fölött kétség támadt, a kétes illetőségi kérdések eldöntése az állam és egyes részei közt a középkorban mindenütt a birói hatalomra volt bízva, miután a birtok kérdése fölötti ítélet, összeköttetésben állván a törvényszéki illetőség kérdésével, magában foglalá azon kérdés eldöntését: meddig terjed a király, meddig az egyes községek és hűbérnökök törvényhatósága?

Átalában soha sem vonta kétségbe a királyság e tekintetben a bírói hatalom fenségét, sőt még azon alapelvet sem vette gyakorlatilag alkalmazásba, miszerint a fölség saját beleegyezése nélkül vád alá nem vétethetik — oly alapelv, melyet Amerikában követnek, s mely némi kellemetlenségekre adott alkalmat (*g*).

Sőt a bírói hatalom ezen fenségét mindig a fönnálló viszonyok legjobb biztosítékának, s ez által a trón legerősebb támaszának tekintették. Miután még korlátlan egyeduralmakban is a bírói hatalomra van hagyva az oly jogesetek eldöntése, midőn az alkotmány magyarázata határozza el az ítéletet (mint a fölségsértés legtöbb esetében, s ha a köztisztviselőknek megtagadják az engedelmességet); és soha sem tekintették a korona méltóságával összeférhetlennek, hogy az egyesekkel, azoknak magán követeléseit illetőleg, bíró előtt szót váltson és egyesek ellen csak a bíró előtt keresse igényeit; sőt miután az előbbi épen azon lényeges ismertetőjel, mely a korlátlan királyságot a kényuralomtól megkülönbözteti, s az utóbbit a vagyon egyedüli biztosítékául és így az állam legbiztosabb alapjául tekinthetni: egyátalában nincs ok, mely miatt azt tehetnők fel, hogy a

fölségi jog fogalmával nem fér össze, szintén ítélőszékekre bíznunk az állam és egyes részei jogköre fölött támadható minden kérdés eldöntését. A birtokjog sem fontosabb az államra nézve, mint azon körülmény, hogy az abban fönnálló hatalmak közől mindenik alkotmányszerü jogkörén belül mozogjon.

Mindegy e részben, egyedúr vagy választott népképviselők kezében van-e a főhatalom. Mert ha helyes azon megjegyzés, hogy a hatalom sokakról mindig kevesekre száll, szintoly gyakori az eset, hogy a hatalom, ha lassankint kevesek kezére jutott, mindig erőszakosan ragadja azt ki onnan a sokaság, s hogy tehát minden esetben kell gondoskodni arról, hogy minden hatalom az alkotmány által kijelölt határai közt maradjon. E föladatot pedig csak a bírói hatalom által oldhatni meg az állam érdekében, mivel csupán azt bízhatni meg a föladattal, hogy mindent bizonyos határok közt tartson, a nélkül, hogy félnünk kelljen, miszerint maga lépi azokat át. Csupán a bírói hatalom annyira gyönge anyagilag, hogy ez állással nem él vissza (*h*).

Mint kelljen rendezni a legfőbb törvényszéket, melynek az állam és egyes részei közt keletkező illetőségi kérdések fölött kell határozni, oly kérdés, melyet az egyes országok különböző viszonyai, míveltségi állapota, s az azokban uralkodó nézetek szerint különbözőleg kell megoldani; de e tekintetben is vannak némi átalános alapelvek. Azok tudniillik, melyek szerint minden törvényszéket kell rendezni, ha azt akarjuk, hogy megfeleljen a közbizalomnak és megérdemelje azt. Röviden megérintjük azokat.

Minden emberrel vele született a jog érzéke; legalább a szilárd alapon nyugvó jogviszonyok hasznai oly nyilvánosak, hogy minden bíróban föl kell tennünk, miszerint a törvények értelmében igazságos törekszik lenni, a mennyiben különös okok nem akadályozzák e törekvésében. Minden czélszerü törvénykezési rendszer föladata ennélfogva, csupán ez okoknak elhárításában vagy legalább gyöngítésében áll.

E végből két dolog szükséges:

1. a bírónak birnia kell eszközzel, hogy a jog ismerésére juthasson;

2. oly helyzetben kell lennie, melyben személyes kár avagy haszon nélkül kimondhassa ítéletét, s mindamellett függésben maradjon a törvénytől.

Bármi különbözőleg rendezték a törvényszékeket különböző országokban: mindenütt csak e czélt tartották szem előtt.

Egyik leghatályosb eszköz, mi által a jog fölismerését lehetővé teszszük a bírónak, a törvények világossága. Ezenkivül a kérdés tény- és jogi álladékának megosztása, a fölebbvitel, bizonyos időkor, melyben valaki birói hivatalt viselhet, kizárván az ifju és agg korúakat, végre a bizonyítás határozott formulái, — mind megannyi eszköz, mely a birót megőrzi a tévedéstől.

Fontosabb, egyszersmind sokkal is nehezebb, intézményekkel biztosítani a bírák függetlenségét. Mert a mint minden, a mi által a bírónak lehetségessé teszik a jog ismerését, haszontalanná válik, a hol nincs meg a függetlenség, s valóban független birák a hibás törvénykezési rendszert is legalább türhetővé teszik: úgy azon út és mód, miszerint a törvényszékek függetlenségét létesítni törekszenek, nagy részint az állam alkotmányától s azon hatalomtól függ, mely ellen épen védeni kell a törvényszékek függetlenségét.

Ha a törvényszékek önállóságát egyes túlnyomó hatalma ellen kell védeni, alig találhatni az esküdtszéknél jobb formát: ugyane czélt elérhetni a birák nagyobb száma, elmozdíthatlansága s még nagyobb mértékben öröködési volta által (*i*).

Végre a törvényszéki eljárás titokban tartása is szükséges biztositékául tekinthető a birói hatalom függetlenségének oly állapotokban, hol a szabadság hiányzik; mert a hol a hatalomnak nincsenek korlátai, merényletek ellen a titok leplére van szüksége a jognak.

Ha a népnek jelentékeny befolyása van az államra s a birói függetlenséget a tömegek befolyása ellen kell védeni, az esküdtszék, a mennyiben a nép erkölcseivel és szokásaival egybehangzik, igen czélszerü lehet az oly esetek eldöntésére, melyek egyeseket illetnek; de bizonyára nem az, a hol az állam érdeke forog fönn: mert mindazon okok, melyeket korlátlan egyedural-

makban ez intézmény mellett fölhoznak, ott, a hol a nép uralkodik, szintazon mértékben szólnak ellene, és pedig annál inkább, minél nagyobb befolyást gyakorol a nép az állam kormányára. — Ily államokban a birák nagy számában kell egyik eszközt keresnünk a bírói függetlenséget fenyegető veszélyek ellen. Mindig legjobb hasonló viszonyok közt, ha állandó bírákra bizzák a birói hatalom gyakorlását az államot érdeklő esetekben, ha a befolyás, melyet a birói helyek betöltésére a népnek minden esetre adni kellene, sem az egyes bírák elmozdítására nem terjeszkedik ki, sem a választhatóság tekintetében nem korlátlan.

Miután a függetlenség erkölcsi tulajdon, mely annálfogva mindig inkább a biró egyéniségétől, mint állásától függ s mindazon momentumokat, melyek az egyes itéletére befolyással vannak, sem előre ki nem számíthatni, sem az államnak rendelkezésére álló eszközökkel erejökben nem csökkenthetni: önként következik, hogy magukban véve azon eszközök is mind nem kielégítők, melyekkel a birói hatalmat függetlenné törekszenek tenni.

Hogy a törvényszékek föladatuknak megfeleljenek, nem elég, hogy az egyes biró minden idegen befolyástól független legyen, hanem szükséges még az is, hogy a törvénytől mindig függőnek érezze magát, a mit csak akkor várhatni bizton, ha azon eszközökön kívül, mikkel a birót idegen befolyásoktól megóvni törekszenek, egyszersmind motivumokról gondoskodunk, melyek kötelessége teljesítésére buzdítsák.

Ilyes motivum a felelősség.

Nézetem szerint a vesztegetésen és oly eseteken kívül, midőn a biró szemlátomást megsértette a törvény által megszabott formákat (*k*), — fensőbb hatóság előtt felelősségre vonni és büntetni nem lehet.

Megengedem, hogy jöhetnek elő esetek, mikben minden valószinűség arra mutat, hogy a törvényt tudva sértette a biró s különösnek tetszhetik, ha ez esetekben is minden felelősség alól fölmentik: azonban a birák ilyes jogsértéseiből eredhető baj mindig kisebb, mint volna az, a mely a birói függetlenség megsemmisítését vonná maga után; mindig jobb tehát azon lehetségnek

kitéve lennünk, annál inkább, mivel nincs hatóság, melyre a birák felelősségre vonását veszély nélkül bízhatnók. Legkevésbbé alkalmas erre a törvényhozó hatalom, miután a birák függetlenségét némely esetekben épen az ellen kell leginkább védeni. De mivel a törvényes felelősséget el nem fogadhatjuk, épen azért szükséges, hogy a birói hatalom erkölcsi felelősségnek legyen alávetve. Épen ezen alapszik minden, a mit Bentham az egyes birák előnyeiről felhoz (*l*) s a legfontosabb ok, a mit a nyilvánosság mellett fölhozhatni.

Sokat beszéltek a nyilvánosság azon hatásáról, hogy a törvényt tágasabb körben megismerteti s a törvény iránti tisztelet gyakorlatilag megerősödik az által a népben. Megvallom, én egyáltalában nem osztozom e nézetben.

A mint a polgári jogesetek nyilvános tárgyalása, egészen egyszerű kérdéseket kivéve, keveset tesz a jogilag nem képzett osztályok jogismeretére: úgy a büntető törvénykezés nyilvánossága, nézetem szerint, inkább káros, mint hasznos befolyással van e részben. Legtöbb esetben, midőn a tömegnek szabad bejárást engednek a törvényszéki tárgyalásokra, a hol a védő a bűntettnek minden mentő okát kiemeli, hosszasan tárgyalják elkövetése és titkolása minden módját, ugyanazon, sőt fontosabb okok is szólnak a nyilvánosság ellen, mint a mik miatt a közönséget szeméremsértő bűntettek törvényszéki tárgyalásakor ki szokták zárni (*m*).

Hogy a nyilvánosságot a jó büntető eljárás egyik legjobb biztosítékául tarthatni, csupán abban kell valódi okát keresnünk, miszerint a birót itéletére nézve felelőssé teszi a közvélemény előtt — s ez a nyilvánosság ellen fölhozható minden más nehézségnél jóval túlnyomóbb fontosságú ok.

A mint minden törvénykezési rendszernél, hogy czéljának megfeleljen, lehetővé kell tenni a biróra nézve, hogy a jogot ismerje s függetlenségét védeni, erkölcsi felelősségét biztosítani kell: még nagyobb mértékben ez az eset oly törvényszékekre nézve, melyek az alkotmány föntartása fölött őrködnek s az állam s egyes részeinek törvényes jogköre fölött határoznak. Azonban itt, mint egyéb hasonló esetekben átalában, nem mond-

hatni meg: mely intézmények által érhetni ezt el az egyes államokban.

Az államtudomány csak az irányt szabhatja meg átalában, melyet követni kell s mely minden államban ugyanaz marad; de hogy mely eszközökkel érhetni el legjobban az előforduló esetekben a kitűzött czélt, ez mindig a körülményektől függ s csak néhány alapelv van, mely e részben átalános érvényességgel birhat. Ilyenek:

1. hogy a birói hatalom üdvös hatását e részben biztosítsuk, mindenek előtt szükséges, miszerint az alkotmányban tisztán ki legyen jelölve a határvonal az állam és egyes részeinek jogköre közt;

2. hogy a birói hatalmat olyanokra bizzák, a kik sem letehetők, sem előmozdíthatók nem lévén, függetlenek s magas állásukban több fogékonysággal birnak az erkölcsi felelősség hatásai iránt; de soha se bizzák a népre, vagy azokra, a kik, mint az esküdtek, csak az államhatalom befolyása ellen biztosítvák s nem saját osztályuké ellen és menttek minden személyes felelősségtől.

Nem szenved kétséget, hogy soha sem könnyü, gyakran épen legyőzhetlen nehézségekkel jár oly törvényszékek rendezése, melyek e kellékeknek megfelelnek; azonban ha egyszer beláttuk, hogy az államhatalom tevékenysége csak úgy lehet üdvös, ha az államot átalában és közvetlen érdeklő ügyekre szorítják s a községeknek és az állam egyes részeinek bizonyos önállóságot adnak, — mellőzhetlenül szükséges ilyes czélszerűen rendezett birói hatalom alkotása. Ha az egyes községeknek, grófságoknak vagy tartományoknak bizonyos jogkört engednek, melyet az államhatalomnak sem szabad áthágnia: soha sem kerülhetni ki egészen, hogy az illetőség fölött vitás kérdések ne keletkezzenek; s azoknak eldöntését sem a törvényhozásra nem hagyhatni, mely ez által túlterheltetnék ügyes-bajos dolgokkal s gyakran maga is érdekelt lévén, illetőséggel sem birna, — sem a kormányra nem bizhatni, nem tehetvén föl róla a kellő részrehajlatlanságot, valahányszor saját hatalomköre kiterjesztése forogna szóban. Az oly viszonyok pedig, mik szerint az államhatalom kihágásait azzal akarják akadályozni, hogy az egyes

községeknek jogot adnak, miszerint a kormány törvénytelen befolyása ellen — mint a középkorban volt — abban keressenek védelmet, hogy parancsait ne hajtsák végre, — e viszonyok, mondom, nem férnek egybe az újabbkori államok állásával és föladatával. Az úgynevezett »vis inertiae« a helyhatósági önállóság legjobb biztosítéka lehet ugyan: de csupán az állam ereje rovására; s oly időszakban, midőn annyi követelést tesznek szükségkép az állam irányában s az állam önállósága, a közszabadság ezen föltétele, oly nagy erőt igényel, józanul nem kereshetjük az államhatalom erőtlenítésében a szabadság biztosítását (*n*).

JEGYZETEK A XI. FEJEZETHEZ.

(*a*) Hol az összes fölségi jog gyakorlása a törvényhozó testet illeti, ennek nem vonhatni kétségbe azon jogát, hogy magát az alkotmányt is megváltoztatja; azonban ez nem mindenütt van így. Az északamerikai szabad államokban, s átalán véve mindenütt, a hol különösen meg van szabva, mely uton változtassák meg az állam alaptörvényét, a törvényhozó hatalom nem terjed ki az alkotmány megváltoztatására; a honnan következik, hogy az uralkodó és a törvényhozó test közt ily államokban lényeges különbség van, s az utóbbinak mindazon eljárásai, melyekben a teljhatalomnak alkotmányilag kijelölt föltételeit áthágja, szintoly érvénytelenek, mint bármely fölhatalmazottnak tettei, ha túlhág fölhatalmazása határain, mely szerint kelle eljárnia. — A hol csak ekkép korlátozzák a törvényhozó testet, s az alaptörvény megsértethetik az állam törvényhozása által is: ott nem vonhatni kétségbe azon intézkedések czélszerüségét, mik szerint egy legfőbb törvényszékre bizzák azon kérdés eldöntését, hogy a törvényhozás nem lépte-e túl eljárásaiban megbizatását; miután, ha egyszer az elidegeníthetlen népfölség elvéből indultak ki, s a törvényhozó testet csupán a fölség képviselőjeül tekintik, melyet az, bizonyos föltételek alatt, jogai gyakorlásával megbizott, kétséges esetekben azon kérdésnek eldöntését: vajon mennyiben felelt meg a törvényhozás ezen föltételeknek, — vagy bizonyos törvényszékekre, vagy a népre kell ruházni s azon állítás, miszerint az állam törvényhozását nem vethetni alá a birói hatalom itéleteinek, szükségkép a fölkelési jog elismerésére vezet.

(*b*) Les trois pouvoirs politiques, tels qu'on les a connus jusqu'ici, le pouvoir executif, législatif et judiciaire, sont trois ressorts qui doivent coopérer chacun dans sa partie, au mouvement général; mais quand ces ressorts dérangés se croisent, s'entrechoquent et s'entravent, il faut une force qui les remette à detruire les autres; il faut qu'elle soit en dehors, qu'elle soit neutre en quelque sorte, pour que son action s'applique partout où il est nécessaire qu'elle soit appliquée, et pour qu'elle soit préservatrice et réparatrice sans être hostile. *Cours de Politique constitutionelle* I. 2.

(*c*) La monarchie constitutionelle a ce grand avantage, qu'elle crée ce pouvoir neutre dans la personne d'un roi. Ibid.

(*d*) M. de Chateaubriand a adopté mon principe et jusqu'aux développemens qui l'appuient, et qu'il en a fait, dans le douzième chapitre de la monarchie selon la Charte, une très éloquente paraphrase. Je l'en remercie; mes idées ne peuvent que gagner en étant reproduites par un interprète d'un talent si rare. Seulement il les exagère un peu; il prétend tellement réduire le monarque à la qualité de spectateur, qu'il dit en propres termes: „Que le roi ne forçant point son ministre, si celui-ci n'obtempère pas à l'avis du roi, le roi n'insiste pas. Le ministre agit, fait une faute, tombe, et le roi change son ministre." — Ce n'est certes pas ainsi que je l'entends. Quand le roi voit un ministre prêt à faire une faute, il ne reste pas impossible. Il ne laisse pas commetre une faute, dont la nation porterait la peine. Il ne force pas son ministre, mais il le renvoie, avant que la faute ne soit commise. Ibid. p. 191.

(*e*) B. Constant ellenkező véleményben van: Lorsque les citoyens divisés entre eux d'intérêt se nuisent réciproquement, une autorité neutre les sépare, prononce sur leurs prétentions, et les préserve les uns des autres. Cette autorité est le pouvoir judiciaire. De même, lorsque les pouvoirs publics se divisent et sont prêts à se nuire, il faut une autorité neutre qui fasse à leur égard ce que le pouvoir judiciaire fait à l'égard des individus. Cette autorité dans la monarchie constitutionelle, c'est le pouvoir royal. Le pouvoir royal est, en quelque sorte, le pouvoir judiciaire des autres pouvoirs. Ibid. p. 7. Ki tagadhatja, hogy ez által a királyság állása lényeges változást szenved, s hogy a többi hatalmak állása az államban föntarthatatlan lenne, azon esetben, ha a királyságot birói hatalommal ruházván föl, egyszersmind meg nem fosztanák az anyagi erő azon eszközeitől, mikkel most rendelkezik?

(*f*) Az aragoniai Justicia egyik legfontosabb föladata abban állott, hogy joga volt minden királyi parancsnak és rendeletnek érvénye fölött itélni. Az egész intézvény okát tisztán fejezi ki a Furo de soprarbe egyik törvénye (mely, ha hitelességét kétségbe is vonják, szintoly jelentékeny befolyást gyakorolt a középkor folytán Aragoniában uralkodott jognézetekre, mint az Izidor-féle döntvények az egyházjogra) a következő szavakban: Ne quid autem damni detrimentive leges aut libertates nostrae patiantur, judex quidam medius adesto, ad quem a rege provocare, si aliquem laeserit, injuriasque arcere, si quas forsan reipublicae intulerit, jus fasque esto. Blancas *Commentarii* p. 26. 6. Prescott's *History of the Reign of Ferdinand and Isabella.*

(*g*) Jay főbiró különbséget tesz szavazata indokolásában a „Chisholm executors v. Georgia" esetében az egyes állam és az egyesült államok vád alá vétele között. „Az államok, vagy egyes államok elleni vádesetekben, úgymond, törvényes és alkotmányszerü eljárásuk és itéletök minden részében az egyesült államok végrehajtó hatalmának ereje támogatja a nemzeti itélőszékeket. De az egyesült államok elleni vádesetekben nincs hatalom, melyhez a törvényszékek folyamodhatnának," „A legborzasztóbb kegyetlen-

ségek és szenvedhetlen halogatások fordultak elő, úgymond J. Story (*Commentaries on the constitution of te United States*), érdemes hitelezők súlyos veszteségeket szenvedtek, s gyakran teljes romlásba sülyedtek az igazságszolgáltatás lassusága miatt, mit a törvényhozás csak sok évi alázatos kérelmek után szolgáltatott ki.“ F. I. Buss, *Das Bundesstaatsrecht der Vereinigten Staaten Nordamerikas*. 740. l.

(*h*) A birói hatalom ereje tisztán erkölcsi, az egyedüli hatalom az államban, melyről észszerüen nem tehetni föl, hogy az összes fölségi jogot hatalma alá törekedjék keríteni. Ha a királyságra ruháznák a jogot, hogy a törvényhozó hatalom vagy egyes községek kihágásait megakadályozza, a kényuralomtól lehet tartani; ha a törvényhozásra ruházzuk, az állam egyes részeinek önállóságát rontjuk lassankint egybe; ha a népre ruházzuk, a forradalomtól lehet félni. A birói hatalom tévedhet, s — ha önállósága nincs biztosítva — túlságos kedvezéssel viseltethetik az államhatalom igényei iránt; de magára a hatalomra soha sem tarthat igényt; kevéssé tarthatni bitorlástól, akkor, ha az, a ki azt netalán tenné, semmi hatalmat nem nyer a bitorlással.

(*i*) Francziaország törvényszéki szerkezete a forradalom előtt, s annak eredményei legjobban megmutatják: mi sokkal fontosabb a birói hatalom függetlensége minden egyéb tekinteteknél, melyeket a törvénykezés rendezésében rendesen követni szoktak.

(*k*) Világos, hogy nem a birói hatalom eljárásaiul tekinthetni azon cselekményeket, mikben a törvényes formákat nyilván megsértik.

(*l*) La probité d'un juge dépend de sa responsabilité, soit au tribunal de l'opinion publique, soit à celui des lois. Or cette responsabilité ne pèse tout entière que sur un juge unique. — Il y a des devouements pour la vertu, il n'y en a point pour l'infamie. — Bentham, *De l'organisation judicaire*. ch. x.

(*m*) Paradoxnak, sőt korlátoltnak mondhatják e nézetet, de a kik e kérdéssel komolyan foglalkoznak, meg fogják engedni, hogy a nyilvánosság, a mint napjainkban értik, gyakran hasznos ugyan a vádlottra, de soha sem az a közönségre, s hogy korlátozása, ha a nélkül lehet, hogy a nyilvánosság előnyeit föl kelljen adnunk, a közerkölcsiség érdekében igen kivánatos lenne. A mi a törvényszéki tárgyalások hirlapi közlését illeti, mely szerint minden borzasztó, vagy ravaszul kiszámított büntettet a legnagyobb körülményességgel adnak elő a lapokban, — e szokás csak ártalmas lehet, s igen óhajtandó, hogy a hol szabad sajtó van, a közvélemény közlönyeinek kezelői ne felednék, miszerint egy lap szerkesztésében az előfizetők száma szaporításán kivül egyéb tekinteteket is szem előtt kellene tartani.

(*n*) Az állam egyes részeit nem ruházhatni föl „vis inertiae“-vel, a nélkül, hogy az állam defectus inertiae alatt ne sinlődjék.

XII. FEJEZET.

A VALLÁS BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMRA.

Tény, melynek helyességét senki sem vonhatja kétségbe, ha járatos a történetekben, hogy egy állam sem állhat fönn vallás nélkül. Ok az, mivel fönnállhatása végett minden államnak bizonyos átalában elismert jogfogalmakra van szüksége, s jogfogalmaink mindig vallásos eszméinken alapszanak.

Következőleg az államra is mindig veszélyes, a mi a nép hitfogalmait megingatja, s egy államszerkezeti forma sem felelhet meg a szükségeknek, ha az állam nélkülözi azon erkölcsi biztosítékot, melyet csupán a vallástól kölcsönözhet.

Az állam és vallás közötti benső összefüggést — azon tényt, miszerint a nép hitnézeteit az állam legszilárdabb támaszául tekinthetni — sokan átlátják, s gyakran kenetes beszédben taglalák: fölösleges tehát hosszasan fejtegetni oly tételeket, melyeknek helyes voltát senki sem vonja kétségbe.

Csak annyit kell megjegyeznem, miszerint a gyakorlati életben, legalább valahányszor az állam és egyház közti viszony megalapítása forog fönn, egészen úgy járnak el, mintha az ellenkezőről volnának meggyőződve, s hogy e vád alól azokat sem vehetni ki, a kik mindig leghangosabban hirdetik tiszteletöket a vallás iránt.

Rég elmúlt az időszak, midőn szenvedélyesen megtámadták a keresztyénséget; azon idők is elmúltak, midőn a közönyösséget hit dolgában a nagyobb míveltség

bizonyságául tekintették, s a tőkepénzesek, az őket fenyegető veszélyek által megtérítve, megint vallásosakká lettek (*a*).

Mióta Napoleon, ki minden egyébben aggodalom nélkül elfogadta a nagy forradalom hagyományát, az egyház irányában más pályát kezdett követni, minden államhatalom a legnagyobb tiszteletet mutatja a vallás iránt. Belátták, miszerint a fönnálló oltalmára, ha sokak érdekével ellenkezik, a legnagyobb anyagi erő sem elég soha, s annálfogva pártfogás alá vették, az államhatalom érdekeibe bevonták, s a legfőbb tisztelet minden jelével környezék az egyházat. Mind a mellett be fogja látni minden gondolkodó fő, hogy az állam helyzete az egyház irányában legkevésbbé sem czélszerű a kitűzött czél elérésére:

1. mert az oly vallás, mely az állam oltalmára szorult, vagy legalább az államhatalom támogatásának köszönheti állását, soha sem szolgálhat annak támaszul;

2. mert a helyzet, melyet az államban adtak az egyháznak, épen ellentétben áll a keresztyénség alapelveivel, mik által a keresztyénség oly nagy befolyást gyakorol összes polgárisodásunkra.

Ha nem durva erőszak eredményeül, hanem jogi intézménynek tekintjük az államot, melyet az egyesek anyagi és erkölcsi érdekeinek biztosítása végett alkottak, s az emberek meggyőződéseiben kell valódi alapját keresnünk: azon elvek, melyeket az állam követ, szintoly kevéssé ellenkezhetnek a nép vallásos meggyőződéseivel, a mily kevéssé sérthetik az államtagok érdekeit azon czélok, melyekre az állam törekszik.

Ebből következik, hogy az állam alkotmányában mindenek fölött tekintettel kell lenni a nép hitfogalmaira, s a vallást olyasminek ismernünk el, mi az államhatalomra nézve kiszabja az erkölcsi lehetőség határait. A mennyiben ez is hatással van a nép vallásnézeteinek megszilárdítására, s az egyházi hatalomnak a világi általi támogatásának mondható: saját érdekében tartozik azzal az állam, s lényegesen előmozdíthatja a vallásos fogalmak megszilárdítását. Tovább azonban az állam hatalma nem terjedhet, s bár a vallás az alap, melyen az egész államéptület nyugszik,

sőt épen mivel ily alap, nem tehet az állam azért egyebet, mint hogy támaszul használja.

Az oly vallást, melynek a világi hatalom támaszára van szüksége, semmiféle államhatalom nem tarthatja fönn, s annál inkább üres ragyogványnyá sülyed alá, minél inkább törekszenek külfénynyel venni körül, s törvények által szilárdítani azt meg, a minek a törvények alapjául kell szolgálni. A legkiáltóbb bizonysággal szolgálnak e részben minden idők történetei.

A vallás fontosságát az államra nézve soha sem látták világosabban át, mint Rómában. Midőn a míveltebb osztályok rég kinőttek atyáik hitének járszalaga alól, s isteneiket csupán erkölcsi fogalmak jelképeinek vagy nagy embereknek tekintették, kiket az utókor hálája emelt az istenek sorába, még akkor is az állam egyik legfontosabb föladatának tekintették a népvallás föntartását. Mindig szebb templomokat építettek, mindig fényesebb játékokat tartottak, megkérdezték a madárjósokat, s az állatok belrészeit és a sybillai könyveket, szóval a társadalom fensőbb osztályainak legnagyobb hitetlensége mellett is semmit sem tettek avagy mulasztottak el, a miben a néphit megbotránkozhatott volna. Soha sem tanusított az államhatalom a népvallás iránt több tiszteletet, soha sem törekedtek inkább törvényekkel támogatni a hit sülyedő hatalmát. Hányszor megkísérlette a tanács és a császár eltiltani az idegen istenek tiszteléséét, vagy újabb cultus behozatalát; mi szigorúak voltak a törvények, melyekkel korlátozniok kelle az egyes bölcselmi rendszerek vagy a keresztyénség ártalmas befolyását az istenekben való hitre: s mennyire eredménytelenek voltak minde törekvések Rómában és mindenütt, a hol bármikor az államtól várták megszilárdítását annak, a mi az államnak szolgál legjobb biztosítékául, ha az az emberek meggyőződésében gyökerezik.

A vallás csak annyiban szolgálhat támaszául az államnak, a mennyiben az állam a vallást fensőbbnek tekinti, s parancsait zsinórmértékül veszi eljárásaiban; de ha eszközül akarja használni, mint oly intézményt, melynek czélja az állam föntartása: szükségkép akkor találja magát megfosztva e támasztól, mikor leginkább rászo-

rult. A mi, ha hosszasan támaszkodtunk rá, oly erősen a földbe nyomul, hogy semmiféle hatalom sem rendítheti meg, és a minek, hogy szilárdul álljon, semmi egyébre nincs szüksége, mint csupán arra, hogy támaszkodjunk: az súlyos, hasztalan teherré válik, ha tartani akarjuk.

Erősen meg vagyok győződve, hogy a vallásnak az állam általi minden támogatása, mely a vallás elveinek tiszteletén túl terjed, csak gyöngítheti azon befolyást, melyet a vallás az emberek kedélyére gyakorol. Minél inkább magáévá teszi az állam ügyeit, annál inkább kizárólag az állam ügyeinek tekintik utóbb azokat s az állam elleni minden ellenzés (a mit az érdekek gyakori összeütközésénél fogva soha sem kerülhetni egészen ki) annál inkább fordul szükségkép a vallás ellen is, az állammal együtt fenyegetve azt. Mennyivel inkább kell ez esetnek bekövetkezni ott, a hol az állam minden befolyása oly világos ellentétben áll a vallás alapelveivel, melyet állítólag védeni akarnak, mint a keresztyénségre nézve történik.

A keresztyénség nem egy különös nép vagy állam vallása, sem valamely államformáé. A keresztyénség kiváló jellemvonása, melynek tartósságát s nagy kiterjedését köszönheti: egyetemisége. Non enim est distinctio Judaei et Graeci, nam idem dominus omnium, dives in omnes qui invocant illum. — Omnis enim, quicunque invocaverit nomen domini, salvus erit. — Virtus enim domini est in salutem omni credenti *(b)*.

A közös eredet, közös bűnbeesés s megváltás eszméjéből indulva ki, az összes emberiség egysége azon alapeszme, mely a keresztyénség minden tanát áthatja. Oly állapot létesitése, melyben a föld minden népei békésen laknak egymás mellett, testvériségök öntudatában, s egyetlen községgé egyesülvén, csupán istennek szolgálnak, mint uroknak: ez azon eszmény, melyre a keresztyénségnek törekednie kell. A keresztyén vallás elismeré a tehetség és hivatás különbségét, mely az egyesek közt létez s bár mindenkinek kötelességeül teszi a kölcsönös szeretetet és gyámolítást: a társadalmi helyzetek legnagyobb különbségét sem támadta meg az egyesek közt, mely azon időben uralkodott, midőn

ki lőn jelentve az emberiségnek *(c)*; de a népek között sem tehetség, sem jogosultság tekintetében nem ismer különbséget. A mint Isten jelenléte nincs egy földi Sionhoz kötve, hanem mindenütt jelen van az Úr, hol nevében ketten egybegyülnek: úgy egy nép sem bir választottsággal nagyobb boldogságra, egyik sincs jogosítva a másik elnyomására. Isten törvényének kell uralkodni, a meddig a föld terjed s Isten nagy országának részei gyanánt együtt kell imádkozniok minden népeknek, hogy legyen meg az Úr akarata a földön, miképen a mennyben. — A keresztyénség az emberiség vallása s annálfogva mindig meghiúsult minden kisérlet, fölbontani azon egységet, mely lényegéhez tartozik; s mint a katholikus egyház körében soha sem sikerült teljesen kivinni az egyes nemzeti egyházak különállását: úgy azon befolyás, melyet a vallás ügyeiben a reformatio adott az államnak, soha sem volt képes szétszaggatni azon köteléket, melylyel Istennek mindnyájokkal közös igéje mindeneket egybefűz. Az egység eszméje annyira összeköttetésben áll a keresztyénség lényegével, hogy minden vallásos tusa sem volt képes azt semmivé tenni s mindamellett, hogy a nagy egyházi szakadás a XVI. században a keresztyénséget két ellenséges táborra osztá, ma erősebb az egység fogalma, mint volt azelőtt.

A keresztyénség a szabadság vallása.

Sokat vitáztak a fölött: minő befolyása volt a keresztyénségnek a polgári szabadságra? Miután azon parancs alatt: »Szeressük felebarátainkat, mint minmagunkat«, lehetetlen azt értenünk, hogy előttünk közönyös legyen a zsarnokság, mely másokat elnyom; s a vallásnak, mely testvériséget hirdet s ugyanazon erkölcsi elvek követését szabja mindenki elé kötelességül, szükségkép azon kell lennie, hogy ez elveket az államban is kövessék: merőben hibásnak tetszik előttem azok véleménye, kik a keresztyénségnek a polgári szabadságra nézve ártalmas hatást tulajdonítnak. A tapasztalás is igazolja nézetemet. A mint a keresztyénség terjedt, azon mértékben törtek össze a rabszolgák lánczai, lőn elismerve az emberi méltóság s habár kevés államban találunk is oly mértékű politikai szabadságot, milyennel az ó-korban a

teljes jogú polgárok birtak: a keresztyénség szelidíté ama nagy többség sorsát, mely a politikai jogok élvezetéből egészen ki volt zárva s az egyéni szabadságot — legalább bizonyos korlátolt mértékben — mindenkinek biztosította. Egyébiránt bármint vélekedjünk e kérdés felől, bármennyire meg legyünk győződve, miszerint azon tételt: minden hatalom Istentől van, a ki a hatalomnak ellenszegül, Istennek szegül ellen — gyakrabban használták a zsarnokság megalapítására, mint a mennyiszer az evangelium igéivel, melyek szerint minden ember egyenlő, a fönnálló rend megtámadására visszaéltek: egy dolog minden esetre kétségtelen, hogy tudniillik az egyház, mint ilyen, magára nézve, a keresztyénség hivei vallásos meggyőződésére nézve, mindig a legnagyobb szabadságot igényelte s hogy e szabadság szintúgy a keresztyénség lényegéhez tartozik, miként a politikai formák iránti közönye épen azon meggyőződés eredményeül tekintendő, miszerint a szabadság a keresztyénségre nézve csak szellemi szükségeit illetőleg, hit tekintetében lényeges (*d*).

Bármennyire a fejedelmek korlátlan hatalma mellett nyilatkozott is Luther s bármennyire előmozdítá tanítása által hatalmuk szilárdságát, az egyház szabadságát mindazáltal ez értelemben mindig igénybe vette (*e*); s habár átlátta az államnak az egyház irányában elfoglalt állása fontosságát (*f*): világosan kimondja, hogy nem a világi pártfogás az, a minek az egyház föntartását köszönheti (*g*).

Ha immár a keresztyénséget az emberiség vallásául tekintjük, melynek föladata fensőbb egybefüző kapcsul szolgálni mindazon népek közt, melyek követik; ha tökéletes szabadságuk mindabban, a mi csak a szabadság körébe tartozik, szükséges eredménye azon alapelveknek, miket a vallás az egyházi és világi hatalom viszonya fölött fölállít (*h*): azon pártfogási viszony, mely a vallást egyes állam irányában függésbe hozza, nemhogy a keresztyénség megszilárdítására tenne valamit, sőt csökkenti annak erkölcsi befolyását s így az államra is ártalmas visszahatással van.

Hogy azon alapelvek, melyeket a keresztyénség fölállított, a legkedvezőbbek-e szilárd államok alkotására:

kétségbe lehet vonni. A hol valamely vallás egyetlen állam körére szorítkozik, s a hit egyes népnek egyedüli tulajdona; hol azon alapelv, mi szerint az egyéni jog csupán a polgárság eredménye, s az egyes legfőbb erénye, ha magát az államnak egészen aláveti, s személyes érdekeit és érzelmeit föláldozza az egész javáért, — hol ez alapelv, mondom, a vallás által van szentesítve: szükségkép erősebb támaszul szolgál ott a hit egyes államoknak, mint a keresztyénségtől várhatni. Mivel a keresztyénség annyira előmozdítá a közhumanitás elvei megalapítását, épen azért kevesebbet tőn az egyes államokért, mint az ó-kor vallásai. Miután azonban a vallásos alapelvek átalakítása soha sem függ az államtól, s legkevésbbé a jelen viszonyok közt, midőn az összes polgárisodást a keresztyénség által fölállított fogalmak eredményeül kell tekintenünk, s miután az állam, ha vallásos támaszra van szüksége, e támaszt csupán a keresztyénségben találhatja föl: önként következik, mennyire czélszerűtlen, ha a legnagyobb tisztelet szine alatt, azon szándékkal, hogy a vallást védeni kell, oly állást adnak annak az államban, mely legfontosabb alapelveivel ellenkezik.

Nem ott áll a keresztyénség legszilárdabb alapon, hol a legfényesebb ragyogással vették körül, hol a legnagyobb templomokat építék annak, s az állam érdekében a legnagyobb tiszteletben részeltetik. Mindez keresztyéni érzelemre mutathat, de a hol ez nincs meg, mind nem idézik az által elő a keresztyéni érzelmet. A keresztyénség hatalma az emberi kedélyben székel. Abban áll föladata, hogy minden egyest jobbá, bensőleg elégedettebbé tegyen. Mintegy közvetítőül állván, a gyöngét türelemre, az erőst hatalma erkölcsi korlátaira, s mindnyájokat kötelességökre inti; hogyan felelhetne meg e föladatának, ha az államhatalom védencze levén, legalább látszólag elveszti függetlenségét, valahányszor az egyén épen az érintett hatalom által magát sértve érzi?

Az egyedüli, a mit az államtól követel a keresztyénség, — a teljes szabadság; csupán e szabadság biztosítása, a mit minden keresztyén egyház irányában meg kell adnia; s a vallás egyedül természetes állása

keresztyén államokban, ha a világi és egyházi hatalom függetlenül állanak egymás mellett.

Miként az egyház kisérletei, hogy a világi hatalmat magának alávesse, mind nem vezettek czélra: szintoly kevéssé fog sikerülni, valamig a keresztyénség nemcsak külsőleg, hanem lényegileg fönnáll, hogy az egyházat tartósan az államhatalomhoz kössék, habár csupa arany lánczokat használnak is e czélra. Hogy a keresztyénség támasza legyen az államnak, szabaddá kell tenni; különben csak államvallás lehetséges, s nem keresztyénség: mert azon függésnek, melyben az állam a vallás által fölállított elvekre nézve van (*i*), nem lehet kölcsönös, nem szabad kölcsönösnek lennie.

Megengedem ugyan, hogy az egyháznak ilyes állása az állam irányában nem fér egybe a korlátlan népfölség elvével, a mint ezt a franczia forradalom fölállítá. A keresztyénség elvei az ily értelmü népuralommal szintúgy ellentétben állanak, mint az egyedúr hatalmával, ha a lelkiismeretre, oly dolgokra, melyek nem az államot illetik, akarna kiterjeszkedni; de épen ebből következik, miszerint el kellene térnünk a keresztyénség alapelveitől, hogy az uralom, melyet a római nép vagy a római császárok gyakoroltak, megint lehető legyen, s hogy azon állás, melyet az államvallásnak adtak Rómában, egyátalában nem szolgálhat a keresztyénség megszilárdítására.

De ha átalában minden keresztyén államban szerfölött czélszerűtlennek látszik, hogy a vallási támasz biztosítása végett az állam az egyházzal szemben oly állást foglaljon, mely ama hit elveivel ellenkezik: még inkább ez az eset oly államokban, hol az állam korlátlan hatalmát korlátolni akarják, s egyes részeinek némi önállóságot akarnak adni.

Miután egy államban sem hiányzik soha alkalom, midőn pillanatra ugy tetszik, hogy az államhatalom kiterjesztése mindenkinek érdekében áll, s mindig bajos, a mit egyszer körébe vont az államhatalom, megint elvenni tőle, s a teljes egyformaság fogalma minden dolgoknak egy központból vezetésében, mint a legnagyobb rend biztosítéka, mindig bir némi vonzó erővel, főleg oly korban, mikor az állam mindenhatósága

fogalmát megszokván, a teljes egyenlőség eszméi mellett lelkesülnek: nem tehetni föl, hogy azon határok, melyeket az alkotmány az állam és egyes részeinek hatásköre közt vont, háborítlanul maradjanak. Miként ama nagy hatalom következtében, melyet korunkban az államnak kelle adni, s azon okok folytán, melyek mind e hatalom egyre nagyobb kiterjesztésére vezetnek, föl kell tennünk, miszerint az államhatalom folyvást kiebb törekszik terjeszteni hatáskörét: e törekvés, a franczia forradalom óta széltében elterjedt fogalomnál fogva, miszerint az államot kényszerítő hatalom illeti minden fölött, ellenállhatlanná válik, ha ez eszme hatásainak az által nem vetünk gátot, hogy megszabjuk a kört, melyen túl az állam hatalma semmi viszonyok közt nem terjeszkedhetik. De ily kör csupán az egyház lehet, mivel csupán az mozog az államtól merőben különböző téren, hol az összeütközések keletkezését kikerülhetni (*k*), s mivel a bennö levő éltető elvnél fogva elég erős ellenszegülni az államhatalomnak, ha függetlenségét megtámadja.

Mint ott, a hol e tekintetben elismerik az állam merőben korlátlan hatalmát, s a központosítás elvét, ha csak a közigazgatás érdekében is, szorosan követik, veszélyben forog minden önállóság, s például az oktatás és egyház valódi szabadságának kevés biztosítéka van, ha minden egyéb föltétlenül alá van vetve az államnak: úgy az egyház önállósága az állam irányában egyszersmind biztosítéka mindazon önállóságnak, melyet az alkotmány az állam egyes részeinek ad. Az egyház és a községek szabadsága kölcsönösen támogatják egymást, mert mindkettő ugyanazon elven alapszik, miszerint tudniillik az állam hatalma csak bizonyos körön belül lehet korlátlan és nem mindenütt. Csupán az a különbség, hogy ez elvet, a hol az egyház önállóságáról van szó, könnyebben kivihetni az államhatalom ellenében, mig a hol az állam főbb hatalmát, hit dolgában is, elismerték, az önállósági igényeknek egyéb tekintetben sincs logikai alapjok (*l*).

Miből következik, hogy az alkotmány mindazon rendeletei, melyek által az államhatalom befolyását bizonyos körre akarják szoritani, s a legczélszerübb

törvények, mikkel az illetőségi pörös kérdések eldöntését különös biróságokra ruházzák, mind csak akkor felelhetnek meg czéljoknak, ha az egyházat illetőleg elismerik és tettleg életbe léptetik azon elvet, miszerint az állam hatalma azon körre nézve, melyre kiterjed, korlátolt.

Az egyház szabadsága legfőbb, egyedüli, rendithetlen, erkölcsi biztositéka az állam egyes részei önállóságának, az egyetem anyagi hatalma ellenében.

Elsoroltam e könyvben azon okokat, miknek folytán a legnagyobb valószinüséggel föltehetjük, miszerint az állam egyes részeinek adott nagyobb mértékü önállóság az állam egységét nem veszélyezi.

A nagyobb államok fönnállása a polgárisodás haladása folytán lassankint fejlődő szükségekkel annyira válhatlan kapcsolatban van, s a hatalom, melylyel az állam önállósága érdekében szükségkép föl kell ruházni az államhatalmat, olyan nagy, hogy azt mindazon veszélyek ellen, melyekkel az egyes részeinek adott önállóság az államot fenyegetni látszik, biztositottnak lehet tekintenünk; főleg miután az egyéni szabadság utáni törekvést, melynek kielégitése megkivánja, hogy némi önállósággal birjanak azon körök, melyekben az egyén leginkább mozog, a mint megmutattam, egyszersmind legjobb biztositékul tekinthetni tulsága ellen, s századunk egyenlőség utáni átalános törekvése ellensulyul szolgálhat azon kisebb testületek megszilárditása ellen, hol leginkább föltünik a helyzetek egyenetlensége.

Korunk egész iránya oly határozottan kedvező a nagyobb államok keletkezésére és megszilárditására, hogy az állam hatalma s egyes részeinek önállósága közötti minden összeütközés legtöbb esetben az utóbbira, s az elsőre nézve soha sem lehet veszélyes.

Következőleg, hogy azon fokozat, melyet az alkotmányban adtak az államnak, tartós legyen, intézményekről kell gondoskodni, melyek által minden összeütközést kikerülhetni az állam és egyes részei közt, s melyek egyszersmind ama körökre nézve, melyek természetöknél fogva nem tartoznak az államhatalom teréhez, e hatalom minden befolyását megszüntetik.

Hogy az elsőt elérjük, törvényszékekre van szükség,

melyekre bizzuk az illetőség fölötti vitás kérdések eldöntését; s a második azt kivánja, hogy az egyház teljesen függetlenné legyen az államtól, mert e nélkül az állam mindenhatósága felől átalában elterjedt tévtant nem küzdhetni le következetesen.

A birói hatalomra ruházott hatáskör s azon önálló helyzet, melyet az egyháznak adunk az államban, nem pótolhatja ugyan a jól szerzett jogok tiszteletét s azon hatást, melyet a vallás gyakorol az emberi kedélyre; a mint átalában semmiféle intézmény sem adhatja meg az államnak azon szilárdságot, melyet csupán az emberek meggyőződéseiből merithet; de valamint a jól szerzett jogok iránti tisztelet érzését semmi egyéb nem táplálhatja és nevelheti, mint ha az állam maga megy e részben elő jó példával: ugy a vallás hatása is az emberi kedélyre nagy részint az egyház önállóságától függ. A hol az állam az egyesek jogait hatalma erkölcsi korlátaiul ismeri el, s a vallást fensőbb valaminek, vagy legalább olyasminek tekinti, mire hatalma ki nem terjedhet, csak ott számithatni a jog és a vallás azon tiszteletére, mely az államnak támaszul szolgál.

Ha egybevetjük az előnyöket, melyeket a merev központositás rendszere nyujt az államnak, e rendszer ártalmaival; ha meggondoljuk, mily nehézségekkel jár ez elv teljes kivitele oly polgárisodás közepett, mely azzal ellentétben áll, s mi bajos, sőt csaknem lehetlen, valamely elv alkalmazásában bizonyos ponton megállapodni, akkor, ha egyszer elismerjük ennek helyességét, s egyberontók mindazt, a mi ellensulyául szolgálhat vala; ha végre megkérdezvén a tapasztalást, belátjuk, miként az államot napjainkban fenyegető veszélyeket nagyrészint az okozta, hogy a nagy államok sorsa jelenleg egyes eseményektől függ, melyek a központon történnek: meg kell győződnünk, hogy semmi sem tesz többet azon zavarok lecsillapitására, melyek közt élünk, mint ha fölhagyunk ama rendszerrel, mely által az állam czéltáblája lett mindazoknak, a kik a jelen viszonyokkal nincsenek megelégedve, mig csupán látszólag gyarapult ereje.

Miután minden államot csak ugy biztosithatni támadások ellen, ha megfelel polgárai fogalmainak, s korunk

uralkodó eszméje a szabadság: már az állam ellen intézett gyakori támadások, melyek korunkat nyugtalanságban tartják, a legvilágosabb bizonyságai, hogy az állam jelen intézményei nem felelnek meg a többség fogalmainak a szabadság azon mértéke felől, melyre magukat jogositva képzelik *(m)*, és hogy az államban mutatkozó bajokon az által segithetni leginkább, ha nagyobb szabadságot adunk az egyesnek. De mivel az államélet terén ez nem lehetséges, s a jelenkor óriás államaiban, főleg ha mindnyájára nézve ugyanazon mértékkel mérjük a politikai jogokat, az egyesnek az állam kormányzására lehetetlen nagyobb befolyást adni: önként következik, miszerint azon igényeket, melyeket korunkban az államtól a szabadság nevében követelnek, csupán az által elégithetni ki, ha az államhatalmat arra szoritják, a mi természeténél fogva az egész államot illeti, s az önkormányzás jogát oly kiterjedésben, a mint az egységes állam fönnállásával megegyezhető, minden körben alkalmazzák.

Miként az államhatalom korlátlan uralma ellen, a történetek tanusága szerint, — akár egyedur gyakorolja azt, akár a nép, — az önkormányzás elvében találhatni egyedül biztos védszert: ugy — és pedig épen azért — az elv alkalmazása a legjobb, sőt egyedüli biztositék nagyobb államokban a forradalom ellen, s erősen meg vagyok győződve, hogy semmi más eszköz nincs ezen kívül, melylyel a jelenkor bajain gyökeresen segiteni lehessen. Azonban itt még mindig fönnmarad az a kérdés: lehetséges-e ez eszköz alkalmazása, s nem ütközik-e legyőzhetlen akadályokba a jelenkor viszonyaiban és az emberek nézeteiben?

Semmi sem könnyebb, mint állameszményt állitani föl. Ha az emberek természeti hajlamaira és szenvedélyeire nem vagyunk tekintettel, csupán szükségeiket tartjuk szem előtt, vagy azt képzeljük, hogy csupán ész vezérli őket, s csupán erényeiket, vagy, mint Macchiavelli, csupán vétkeiket akarjuk elismerni: könnyü formát találni, mely szerint egy államot czélszerüen rendezhetni. Egy században sem hiányzottak utópiák, legkevésbbé a mienkben, s Cabet *Icaria*-ja nehezen lesz utolsó fényes álom e nemben, melyet sokan, ha

nem is valónak, legalább igen fontosnak tartanak, mert azt jóslatnak tekintik. De az utópia név nem csupán az oly tervekre illik, melyekben nincsenek tekintettel az emberek természetes hajlamaira és tulajdonaira: a mi valóban létezett, sőt a jelen pillanatban is fönnáll még, az is lehet utópia bizonyos időben, bizonyos államra nézve. Tehát gyakorlati értéke s tudományos megalapitása azon tételnek, hogy az államot fenyegető veszélyekben legjobban segithetni az által, ha a nélkül, hogy az államnak mint egésznek szükségeit szem elől tévesztenék, a hol csak a központositás e szempontból nem látszik kikerülhetlenül szükségesnek, mindenütt az önkormányzás elvét követik — attól függ tehát: mennyiben kivihetők korunkban gyakorlatilag azon intézmények, mikre nézve ez alapelvből indultak ki?

E kérdésre fordítjuk az utolsó könyvben figyelmünket.

JEGYZETEK A XII. FEJEZETHEZ.

(*a*) Ne ringassuk magunkat csalódásban e jelenség fölött; a vallás, ha nemesebb érzelmeink eredménye, a legnagyobb erőt kölcsönzi az embernek, s csak egy okkal több a gyöngeségre azokban, a kik félelmökben folyamodnak ahhoz.

(*b*) Paulus *ad Romanos* X. 12. 13. I. 16.

(*c*) Unusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat. Servus vocatus es? non sit tibi curae. *Paul. ad Chorinth.* VII. Sicut enim in corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent: ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius nembra: habentes autem donationes secundum gratiam, quae data est nobis differenter. Paulus *ad Romanos*. XII.

(*d*) Quae sursum sunt quaerite.

(*e*) Krisztus akarja, hogy egyháza szabad legyen.

(*f*) A hol az egyházat fönn kell tartani, kegyes fejedelmekre van szükség, kiknek annyi tért és békét kell adniok, hogy a hit és istentisztelet terjedjen és gyarapodást nyerhessen. Luther szavai.

(*g*) A császár nem feje a keresztyénségnek, sem az evangeliumnak vagy hitnek nem védura. Az egyháznak és hitnek más védurának kell lenni, mint a császár és királyok. Luther szavai.

(*h*) Adjátok meg a császárnak, a mi a császáré, és Istennek a mi az Istené. l. p.

(*i*) Ha valamely államban, mely nem tisztán anyagi erőszak eredménye, a nép fogalmai bizonyos hatással vannak az állam vezetésére, s e fogalmak nagy részét — mit nem tagadhatni — a nép vallásos meggyőződései eredményeül kell tekintenünk: a vallás ezen befolyása az államra önként következik, ez azonban nem áll ellentétben a szabadsággal; sőt mivel az uralkodó fogalmak befolyásának az államra annál nagyobbnak kell lenni, minél nagyobb befolyása van a népnek az állam vezetésére, a vallás annál nagyobb befolyást gyakorol szükségkép az állam kormányzására, minél több politikai szabadsággal bír a nép.

(*k*) Az állam és egyes községeinek, tartományainak föladata sokkal inkább analog, hogysem határozott válaszvonalt lehessen azok közt vonni, s egészen ki lehessen kerülni az összeütközéseket, melyek mindig a gyöngébbek bukásával végződnek szükségkép.

(*l*) Miként ama végtelen különbség okát, mely az ó- és középkor államai közt létez, épen az egyház önállóságából magyarázhatjuk ki leginkább (legalább mindenkinek el kell ismernie, hogy a mint az államot az ó-korban képzelték, oly viszonyok mellett, minők a közép-korban voltak az állam és egyház közt, nem állhatott volna az fönn): szintoly félreismerhetlen azon alapelvek hatása, melyeket az állam és egyház közötti viszonyokat illetőleg a reformatio óta követnek. Minden felől azon tény merül föl előttünk, hogy az egyház önállóságával hanyatlásnak indul az állam egyes részeinek minden önállósága, bármennyire biztosítsák látszólag a törvény és szokás; míg az egyház önállósága kevéssé biztos, ha az állam hatalma minden egyébre kiterjed.

(*m*) Leggyakorlatibb bizonyság e részben azon tény, miszerint a fönnálló intézményeket mind a szabadság nevében támadják meg.

HATODIK KÖNYV.

A HALADÁS ÁTALÁNOS TÖRVÉNYEINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLAM SZERKEZETÉRE.

I. FEJEZET.

AZ EMBERISÉG FEJLŐDÉSÉBEN BIZONYOS TÖRVÉNYEKNEK VAN ALÁVETVE, MELYEKET AZ ÉSZ SZINTUGY KIISMERHET, MINT AZOKAT, A MELYEK SZERINT MÁS LÉNYEK FEJLŐDNEK.

Ha figyelemmel kisérjük a természetet, az a vigaszteljes meggyőződés támad bennünk, hogy azon végtelen térben, mely körülünk van, semmi sincs a véletlenre, semmi az önkényre hagyva. A legkisebb élő lény lehelésétől az oceán ár-apályáig, a legparányibb porszemtől a csillagok rendszeréig minden mozgás, minden fejlődés bizonyos törvényeknek van alávetve; bárhová fordulunk, mindenütt a legnagyobb rendet találjuk. Az ember legszebb föladata kétségkívül, hogy kikutatni törekedjék azon törvényeket, melyek szerint minden mozog és fejlődik, — nem azért, hogy ha az igazság végtelen oceánjának partján néhány csigát gyüjtött, s megérinté ama lepel szélét, mely a természetet födözi, őrült büszkeségében a föld istenének képzelje magát; hanem hogy tiszteletteljesen tanuljon meghajolni a teremtő nagysága előtt, mely a természet csodás rendjében leginkább mutatkozik, s kiismervén azon törvények egy részét, melyeknek minden alá van vetve, s azokat tetteiben zsinórmértékül vevén, az anyagi világ fölött azon uralomra tegyen szert, melyre a Mindenható jósága által hivatva van.

Csupán az ember lenne-e minden teremtmény között a vak eset játéka, avagy azon törvények közől, melyeknek minden teremtmény alá van vetve, csak azok marad-

janak-e örökre elrejtve az emberek előtt, melyeknek ismeretére mindenek fölött szüksége van?

Sem ezt, sem azt nem tehetjük föl észszerüleg.

Bármi büszkén emelje föl fejét az ember, ezernyi kötelékkel érzi magát a földhöz köttetve; mindenütt azon meggyőződés merül előtte föl, miszerint physikai törvények alatt áll; sőt hogy a gondolkodás törvényei, mik szerint szellemének működnie kell, s az érzékek, melyek által veszi a gondolkodás tárgyait, lelkének is bizonyos korlátokat szabnak, s gondolatainak is kijelölik folyását. Akár a gondviselésben hígyünk, akár azt képzeljük, hogy az ember a természet vak törvényei alatt áll: első esetben föl kell tennünk, hogy a gondviselés az ember kormányzásában szintúgy bizonyos törvények szerint jár el, mint minden egyéb dolgok fölötti uralmában; az utóbbi esetben a természet törvényei alkalmazhatók az emberre is, mint minden egyéb teremtményre, — de semmi föltétel mellett nem tagadhatni, hogy bizonyos törvények léteznek az emberek fölött is, mert ha csak egy lényről képzeljük, hogy fejlődésében nincs alávetve semmiféle törvénynek, azonnal egyberomlik az összes világrend, s minden vak esettől lenne függővé.

S miért lennének elleplezve előttünk azon törvények, melyeknek az ember fejlődésében alá van vetve, miután merőben azon eszközökkel rendelkezhetünk azok kikutatásában, melyeket használunk mindenütt, hol azon törvények kutatásáról van szó, melyek szerint más lények fejlődnek?

Az egyes tények körülményes vizsgálata, azon viszony, melyben egymással állnak, és a rend, melyben egymásra következnek: ez azon út, melyen bármely ismeretre eljuthatunk; csupán ez vezethet bennünket azon tudományok terén is, melyek az emberrel foglalkoznak, üres abstractiók köréből a valóhoz. Mindazon utópiákat, melyek az államtudomány terén keletkeztek, s korunkban annyi oldalról fenyegetnek minden fennállót, szükségkép ugyanazon fegyverekkel kell leküzdeni, melyekkel a bölcseség kövét s az »elixirium vitae«-t kiszorították a természettudományok köréből. Miután pedig az embert és társadalmi viszonyait, a dolgok természete szerint, kezdettől fogva legfontosabb tárgynak

tekintették az emberekre nézve, melylyel minden idő legkitünőbb egyéniségei foglalkoztak, s melyre nézve két ezredév történeteiben a tények végtelen sora van előttünk; miután, a szerint, a mint a föld különböző részei ismeretesek lettek előttünk, mindig több különböző társadalmi viszony és polgárisodási fokozat tünt föl a vizsgálódók előtt, ugy hogy mindazon fokozatokat, melyeken az emberiség polgárisodásában eddig átment, egyszerre és közvetlenül észlelhetjük; miután végre századunk ismeretében minden kor kiismerésére szintoly helyes mérvet birunk, mint az önismeret s minden cselekvényünk indokainak helyes méltatása a legjobb kulcs mások helyes megitélésére: valóban nem lehet panaszunk, hogy azon törvények kiismerésére, melyek szerint fejlődik az emberiség, nem voltak alkalmas eszközeink; s hogy tévedésbe ne essünk, csak két dolgot nem kell felednünk:

1. Hogy az egyes tények, s egybefüggésök és sorozatuk legkörülményesebb vizsgálata az államtudományok terén sem vezet soha kétségbevonhatlan bizonyosságra, hanem mindig csak a valószinüség bizonyos fokára, mely azon egyes vizsgálatok számával és pontosságával, mikből a törvényt elvonjuk, áll viszonyban, s hogy tehát minden ekkép fölfedezett törvényt csak addig tekinthetni annak, mig minden jelenséget kimagyarázhatunk abból, a melyekre vonatkozik (*a*).

2. Hogy egyetlen tételt sem bizonyit annyi tény, mint azt, hogy az ember szabad akarattal bir, és hogy a kitünő egyéniségek jelentékeny befolyást gyakorolhatnak egy ideig egyes népek, sőt az egész emberiség fejlődésére; hogy tehát nem elég minden egyes tény kimagyarázására azon törvényeket ismerni, melyek szerint az emberiség átalában fejlődik.

Már Condorcet megjegyzé, hogy a történetek helyes ismerete, melyből látjuk, mely uton fejlődött eddig az emberiség, alkalmasint lehetővé teszi ismernünk a jövőt is. Gyakran ismétlék a legujabb időkig e gondolatot; azonban a dolgok természete szerint mindig csekély hasznot vonhatunk jövőnk ismeretére a történetekből. Mert ha Gervinus (*b*), mint hiszem, helyesen jegyzi meg, hogy »az összes történet, nagyobb időszakaiban,

örökös ingadozás képét mutatja az ellenkező lendületek közt, melyek minden egyes eszme, irányadó hatalom, avagy mozgalom túlsúlyát lehetetlenné teszik és ha ez ár-apály csak akkor mutat bizonyos irányban erős lendülést, csak akkor mutatja valamely uralkodó eszme haladását, ha századok folyamát nagyban áttekintjük« : következik, miszerint azon tényeknek, mikből az emberi fejlődés törvényeit elvonhatni, helyes ismerete fölvilágosíthat ugyan bennünket azon irány felől, melyben az emberiség bizonyos nagyobb időszak folyama alatt előhaladt, de soha sem nyujt fölvilágositást az iránt, a mi legközelebb előttünk áll; miután a történeti mozgalmak, kisebb időszakonkint tekintve, egyforma jellemmel birnak ugyan, melyet bizonyos túlnyomó befolyásoktól kölcsönöznek: mindazáltal senki sem mondhatja meg előre a pillanatot, midőn bekövetkeznek ama nagy ingadozások, — az ár-apály az emberiség mozgalmában. Míg az ember a szabad akarat erejével bir, mindig akarata használatától függ s ezért bizonytalan a közel jövő. Egészen más dolog, ha azon kérdésről van szó: mi módon rendezzék az államot, hogy czéljának megfeleljen? Miután ugyanis az elégedetlenség foka az emberre, mint minden teremtményre nézve, attól függ: mely mértékben felel meg föladatának s tölti be azon törvényeket, melyeket fensőbb kéz szabott eléje: — csupán e törvények ismerete szolgálhat számukra zsinórmértékül. Épen mert az ember szabad akaratú lény; mert mindig attól függ boldogsága, mennyiben követi a természet által eléje szabott törvényeket, e törvények követésében pedig semmiféle természeti kényszerűség nem köti meg; mert kérdésül tűzhetjük magunk elé: mi módon kell rendeznünk a társadalmat, — s e közben nem vagyunk ösztöneink által bizonyos szerkezethez kötve, mint a méh; mert a történet azt tanusítja, hogy egyes akarata soha sem határozza ugyan el az emberiség sorsát s egyes nép vagy nemzedék tévedései nem zavarhatják meg az egész fejlődését örök időkre, de hogy mindkettő tetemes befolyást gyakorol bizonyos korra nézve s hogy az emberiség sorsa elvégre Isten kezében van ugyan, de egyes nemzeteké önmagukéban: épen ezért mellőzhetlen e törvények vizsgálata. A mint

a természet törvényeinek ismeretétől függ azon hatalom, melylyel a természeti erők fölött rendelkezünk: úgy boldogságunk azon törvények ismerésétől függ, a melyek szerint fejlődik az emberiség.

Azon kérdés: mennyiben érdemli a politika a való tudomány nevét? merőben attól függ (c): lehetséges-e ismerni a törvényeket, melyek szerint az emberiség fejlődik? Az államtudomány minden tanának attól függ gyakorlati becse: mennyiben egyezők ama törvényekkel s azért az államtudománynak, ha kielégítő eredményre akar jutni, egészen azon utat kell követni, melyen minden inductiv tudomány fejlődött, melyek közé tartozik az is, a mely nem eszmékkel, hanem kézzel fogható tárgygyal, tudniillik az emberi társadalommal foglalkozik. Először a jelenségek hosszú sorát kell ismernünk s vizsgálnunk minden oldalról, azután azt kell kitudni, mely összefüggésben állnak egymással e jelenségek, hogy elvonhassuk a törvényeket, melyeken azok alapszanak; s ha e tényeket ismerjük és amenynyiben ismerjük, csupán akkor és annyiban lehetséges tovább haladnunk és ismereteinket alkalmazni a gyakorlati életben. Fejlődésünk törvényeinek ismerete egészen azon viszonyban áll az államtudományokkal, melyben a tisztán tudományos és a gyakorlati czélokra alkalmazott vegy- és természettan állanak egymással. Csak azoknak előbocsátása után űzhetjük ezeket haszonnal s a gyakorlati eredmények az utóbbiak körében mindig azon előhaladásoktól függnek, melyek az előbbiek terén történtek.

Miután a történetirásban, az igazság kutatása helyett, rendesen más czélokat tűznek ki, az egyes tényeket nem vizsgálják pontosan, s gyakran tudva hamisan adják elő: csak kis részét ismerjük azon tényeknek, melyek szerint fejlődik a társadalom, sőt sok dolog, a mi most igaznak tetszik, később hamisnak fog bizonyulni. A mint egyébiránt a tapasztalatok előttünk fekvő anyagából némely kétségtelen törvényeket vonhatunk már el: fejlődésünk törvényeinek ezen korlátolt ismerete képezi jelenleg államtudományunk egyetlen alapját és ez az egyetlen mérv, a tudomány által felállitott tételek megvizsgálására.

Ezt kisértjük meg e mű utolsó könyvében.

JEGYZETEK AZ I. FEJEZETHEZ.

(*a*) Ugyanez áll a természettudományok körében is.

(*b*) *Einleitung in die Geschichte des XIX. Jahrhunderts.* 12. l.

(*c*) Csak az érdemes a tudomány névre, a mi positiv tényeken alapszik, s a mit objective meg lehet mutatni. Nem a rendszeres forma, hanem az alapeszmék helyessége, melyekből kiindultunk, határozza el gondolataink becsét. Gyakran álmodoznak az emberek a legszebb egybefüggésben; de a mint a következetesség nem teszi valóvá az álmot: szintoly kevéssé változtat becsén, ha könyvbe irják meg vagy szószékről hirdetik, a mi tisztán alanyi meggyőződésünkön alapszik.

II. FEJEZET.

FEJLŐDÉSÜNK TÖRVÉNYE.

Sok vita tárgya volt: vajon az emberiség körben, spiralis, egyenes vagy diagonalis irányban, gyorsan vagy lassan, előre vagy csupán pendulum módjára, egyik és másik oldalra mozog-e. Mindezen költői képek — mert egyebeknek valóban nem nevezhetni ez elméleteket — egyforma becscsel birnak, amennyiben különböző módon azon tagadhatlan tényt fejezik ki, miszerint az emberiség szellemileg mint testileg folytonos mozgásban van.

Olykor tespedés korszakaira is találunk a történetben, ezek azonban térben és időre nézve korlátoltak; nagyban mindenütt nyugtalan alkotás, erős küzdelmek, soha nem szünő tevékenység képe tünik föl előttünk, és sehol sem a nyugalomé. Hogy minde mozgalmakat előhaladásnak tekinthetjük-e, oly kérdés, mely gyakran volt vitatkozás tárgya, s különböző módon lett eldöntve.

Mig sokan elismerik a haladást, de azt állítják, hogy azt csupán az inga hullámzásához hasonlíthatni, mely látatlan erő által mozgatva, szintoly kevéssé állhat meg a helyes középen, mint egy irányban sem emelkedhetik fölül bizonyos ponton; mig sokan azon meggyőződést fejezik ki, hogy e kérdések fölött, minden erőködés daczára, mindig azon pontra jutunk megint vissza, a melyből kiindultunk: mások az egész történetben folytonos visszaélést, az emberi nem lassankinti elfajulását és sülyedését akarják látni.

Amint állítják, hogy az emberiség physikai tekin-

tetben mindig visszafelé ment, s óriási nemzedékből jelen gyöngeségi állapotába sülyedt, hogy végre még nyomorúbb, törpébb legyen: ugyane nézetet erkölcsi, sőt szellemi tulajdonait illetőleg ki akarják mutatni részint a történetből, részint abból, hogy az ó világ irodalmi és művészeti munkáit a jelenkoriakkal összehasonlitgatják. »Aetas parentum pejor avis tulit nos nequiores, mox daturos progeniem viciosiorem.«

Sötét perczekben mindkét nézet sok vonzó erővel bir. Ha csalatkozva látjuk magunkat reményeinkben, s azon meggyőződésre jutánk, hogy a korszak, melyben élünk, még nem érett azon viszonyok megalapítására, melyek egyedül tetszenek előttünk czélszerüeknek, s a nép még nem eléggé művelt, hogy saját javát belássa; ha lemondván legszebb terveinkről, visszavonulunk minmagunkba, s vérző szivvel önzőkké kell lennünk, mivel beláttuk, hogy azon czélok, melyeknek eddig éltünk, elérhetlenek, s merőben hasztalan minden áldozat, melyet oly készséggel hoztunk az emberiségnek: akkor némi vigaszt nyujthat e leverő nézet az emberiség rendeltetése felől; s innen van, hogy nagy politikai küzdelmek korszakaiban, melyek mindig nagy kiábrándulások időszakai egyszersmind, rendesen előtérbe lép az. A ki oly időket élt át, midőn azon tételt, hogy az ember értelmes lény, nehezebb volt elhinni, mint minden egyebet, a mit hinnünk kell: megnyugvást talál azon gondolatban, hogy a mi ő vele történt, ugyanaz sorsa mindazoknak, a kik az emberiség magasabb hivatásában hisznek.

De ha nyugodtan nézzük a dolgot, a nélkül, hogy a rossz hangulat által el hagyjuk magunkat ragadtatni, s azon arasznyi időt, melyet átélünk, nem tekintjük az összes emberiség sorsa egyedüli mérveül: be fogjuk látni, mi kevés az igazság e nézetekben.

Minél tovább foglalkozik a tudomány azon kérdés vizsgálásával: mely phasisokon ment át a föld, mig jelen alakjára fejlődött, — annál inkább meggyőződünk a felől, hogy a föld, melyen lakunk, s az összes teremtés, mely bennünket körül vesz, folytonos fejlődésben van. A földtan és kövülettudomány sokkal ujabb még, hogysem azon eredmények, melyekre e tudományok eddig

vezettek, kielégítők lehetnének, s némely tanok, melyeket fölállítanak, később, kutatások következtében, legalább is lényeges módosításokon mennek még át; annyi azonban mindenesetre áll, hogy a mint az első előttünk ismert geologiai korszakoktól a jelen formatio felé közeledünk, mindig változatosabbak, mindig tökéletesebbek azon állat- és növényvilág organismusai, melyek a kövületekben fönmaradtak. Nem tudják, mikép történt e tökéletesedés, s meglehet, hogy kívül esik azon körön, melynek ismeretére az emberi ész eljuthat; de a tény maga nem szenved semmi kétséget. A siluri formatiotól, melyben némely tengeri növényeken, zoophytákon, polypfajokon s bizonyos számu kagylókon kivül semmi nyoma nem maradt fönn az organikus életnek, a föld jelen alakulásáig szakadatlan az előhaladás. Minden geologiai korszakkal növekszik a kétszikü növények (Dykotyledonok) és emlős állatok száma, mig végre az ember, mint legtökélyesb lény, s a kinek semmi nyoma az előbbi formatiokban, megjelenik a föld szinén. Az egyes állat- és növényfajoknál is látjuk ez előhaladást. Ha kerti virágaink száz meg száz válfaját, a gyümölcs-, főzelék- és gabnafajokat egybehasonlítjuk azon növényekkel, melyekből azok lassankint fejlődtek, senki sem tagadhatja e tekintetben a haladást, valamint azon tényt sem, hogy mindazon állatok, melyeket az ember használ, nagyságra és szépségre, átalában minden tulajdonukra nézve, melyek előttünk becsesekké teszik, sokat tökélyesedtek vad állapotukhoz képest. S miután azt látjuk, hogy a legkisebbtől a legnagyobbig, a legfensőbbtől a legcsekélyebbig, e világon mindenek fölött ugyanazon törvények uralkodnak: józanul föltehetjük-e, hogy csupán az ember van kivéve a haladás ezen átalános törvénye alól, hogy a ki annyi egyéb teremtményre nézve szolgál fejlesztési eszközül a természetben, csupán maga van örök tespedésre kárhoztatva, főleg miután száz meg száz tagadhatlan tény előtt kell szemet hunynunk, ha azon lassankinti tökélyesedést, melyet egyéb lényeknél szemlélünk, tagadni akarjuk az emberiségre nézve?

Az ember, ha jelenleg körültekint, s önműveit látja, méltán nevezheti ugyan magát a természet urának, de

az uralmat csak lassankint szerezte az Istentől nyert erejével, sőt tehetségei is lassankint fejlődtek; még physikai alkatának is meg kelle erősödni, mig képessé vált az eléje tűzött feladat megoldására.

Jól tudom, hogy sokan tagadják az utóbbit; hogy bizonyos nézet szerint az emberek életkora az ős előkorban kétszerte-háromszorta annyira terjedt s nagyságuk tizenkét, sőt több lábra emelkedett; de ha minden nép legrégibb történeti forrásai azt mutatják, hogy az emberek életideje ezredévek előtt nem volt hosszabb, mint jelenleg (*a*), s nem találhatjuk sehol amaz óriásnemzedék kiásott maradványait, sőt mindaz, a mit a patagonok rendkivüli nagyságáról beszélnek, azon vidékek körülményesb ismerete után mind a mesék országába sorozható: tudhatjuk, mit kelljen tartanunk ezen nézet igazságáról. Különben is már magában képtelennek kell annak előttünk látszani; mert ha meggondoljuk, miszerint ha józanul azt akarjuk állítani, hogy az ember még egyszer, kétszer, sőt háromszor olyan nagy volt, mint jelenleg, ugyanezt kell állítanunk az almákról, dinnyékről, juhokról, szarvasokról, mindazon állatokról és gyümölcsökről, melyekből az ember táplálását vette; föl kell tennünk, miszerint a folyó, melyben az ember fürdött, kétszer olyan mély, s a fa, melynek árnyában nyugovék, kétszerte oly magas, szóval az egész világ kétszer oly nagy volt, mint jelenleg, — a mi természetesen képtelenség. A meddig tapasztalataink terjednek, épen az ellenkezőt találjuk.

Minél inkább megismerkedünk a merőben nyers, míveletlen népségek valódi viszonyaival, annál inkább fölmerül lelkünkben azon meggyőződés, miszerint a cultura ugyanazon befolyással van az emberekre, mint más organikus lényekre, s csak Ausztrália vad népeit, — melyek a míveltség legalsó fokán vannak — az európaiakkal, s Amerika ős-lakosait azon fajjal, mely amazokat lassankint kiszorítá, kell egybehasonlítanunk, hogy belássuk, mennyire haladt az ember physikai fejlődés tekintetében is, a mint ez már a dolog természetéből következik, miután az ember physikai fejlődése lényegesen tápszereitől, s ezek nagyrészint míveltsége fokozatától függnek.

Az ember szellemi tevékenysége pedig leginkább egy részben physikai erői kifejezésétől függ, s az előhaladás, mely e tekintetben mutatkozik, bizonyára nem kisebb, mint a melyet az anyagi erőkre nézve tapasztalunk.

Ha nyugodtan vizsgáljuk, a mit csak annyi lelki tehetséggel és keserüséggel fölhoztak az emberi nem haladása ellen, úgy találjuk, hogy mindaz a következő három tévedésen alapszik:

1. Feledik, hogy az emberi lélek hivatással és tehetséggel bírhat folyvást előhaladni, a nélkül, hogy abból szükségkép azt kelljen következtetnünk, miszerint nincsenek oly dolgok, melyeknek ismeretében lelki tehetségeink már elérték a határokat; a miből következik, hogy azon meggyőződés, mely szerint az emberiség bizonyos tárgyak ismeretében 2000 év óta nem tőn előhaladást, nem jogosít bennünket azon következtetésre, mintha azóta épen semmi szellemi haladás nem történt volna. Sőt ha visszalépés történt vala is látszólag egyes dologban, az sem bizonyítana semmit e részben, miután minden igazságot rendesen legjobban azok fejeznek ki, a kik először feltalálják, s oly dolgokban, mikre nézve lehetetlen tovább haladni, épen az előretörekvés vezet gyakorta tévedésekre *(b)*.

2. Úgy vagyunk a szellemi munkássággal, mint az építéssel: minél magasabban emelkedik az építmény, annál nagyobb erőfeszítéssel jár a legkisebb továbbhaladás is. Azon lassu, majdnem észrevehetlen haladást tehát, melyet egyes tudományokban tapasztalunk, szintoly kevéssé hozhatni föl az emberi szellem tespedése bizonyságául, mint abból, hogy a gyermek lassabban nő utóbbi években, egy okos ember sem következtetheti azt, hogy a növés ereje csak az első évekre van szorítva. Végre

3. valamely időszak szellemi munkásságára soha sem vonhatunk itéletet azon kor legkitünőbb tehetségeiről; s szintoly esztelenség, ha — mint rendesen történik — az ó-világ szellemi fejlődését Plato, Aristoteles vagy Cicero munkáiból akarjuk megitélni, mint ha Kantot, Humboldtot, avagy Goethét vennők Németország jelen míveltsége mérveül.

Minél inkább eltávozunk ezen merőben hamis szempontoktól, melyekből e kérdés eldöntésében ki szoktak indulni, annál inkább meggyőződhetünk a felől, hogy az emberi szellem, a mennyire munkássága nyomait a történetekben követeljük, majd minden irányban előhaladt; egyes transscendentalis tárgyakat kivéve, melyekben a haladást nem a szakbölcselők munkáiban, hanem abban kell keresnünk, hogy azon eszmék, melyekre régen csak a legnagyobb gondolkodók voltak képesek emelkedni, közkincsekké lettek.

Ugyanezt mondhatni az erkölcsiség tekintetében. Az emberi kedélynek szüksége hozza magával, hogy a legfőbb erkölcsi tökély és boldogság eszményét nemcsak lehetségesnek, hanem már valóban létezettnek gondolja; s mint az egyes későbbi éveiben úgy tekint vissza gyermekségére, mint a teljes ártatlanság és öröm napjaira: ugyanezt találjuk a népeknél. A paradicsom mondája mívelődésünkkel egykorú, egyik adat arról, hogy haladásra vagyunk hivatva, mert azon öntudat eredménye, miszerint az ember rendeltetésének szükségkép magasabbnak kell lenni. De ha a költészet mezejéről a tények terére lépünk, csakhamar meggyőződünk, hogy a mit csak a hajdankor előnyeiről annyi ékesszólással mondanak, szintoly kevéssé igazolja a tapasztalás, mint a mit annyiszor beszélnek a polgárisodás által még el nem rontott nép boldogságáról.

A merőben nyers állapotnak is meg vannak bizonyos erényei, s maga az állat is, ha emberré válhatnék, szükségkép elvesztené egyes tulajdonságait: igy a vad népeknek, a mint Amerika őserdeiben találjuk, és őseinknek is, a mint a középkorban éltek, lehettek bizonyos erényei, melyek mibennünk hiányzanak, s meglehet, hogy menttek valának némely hibáktól sőt vétkektől, melyekért korunknak pirulnia kell; azonban be kell látnunk, hogy az erkölcsiség mérvét nem bizonyos vétkek hiányában kell keresnünk, melyeknek indokai a polgárisodás igen alacsony fokán nincsenek meg, hanem abban: mennyire tud az egyes uralkodni azon állati ösztön fölött, mely tisztán önző czélok követésére készti, ugy, hogy abban talál elégedettséget, ha másoknak is eleget tesz. Minél alsóbb fokán áll

egyes ember avagy nép a miveltségnek, annál undoritóbban tűnik föl előttünk vastag önzése. Minél tovább haladt a polgárisodás pályáján, annál nagyobb azon kör, melynek kielégítése szükséges min személyes boldogságunkra; s azt hiszem, hogy a ki a középkort nem lovagregényekből, s ősapáink korát nem dajkája meséiből ismeri, meg fogja engedni, mikép az emberiség azóta egyátalában nem ment visszafelé az erkölcsiség tekintetében, s hogy daczára mindannak, a mit egyes kormányok demoralisatiója, a birtokosok szívtelensége s a nép nyersesége ellen talán fölhozhatni, korunkban a leginkább ócsárolt minister, gyáros vagy pénzember, sőt maga a nép is, mindig kiállhatja az egybehasonlítást a XV. és XVI. század államférfiaival, az annyit magasztalt lovagokkal, kik utonállással foglalkoztak, és azzal, a milyen volt a nép a középkorban és a reformatio korában.

Minél inkább tanulmányozzuk a történeteket, s igyekszünk tiszta képet szerezni a múlt anyagi, szellemi és erkölcsi viszonyairól: annál inkább be kell látnunk, hogy ama nagyobb boldogság és erkölcsi tökély eszménye, melylyel majd minden népnél találkozunk, nem a múltban, hanem, ha valósítható e földön, csupán a jövőben keresendő, s hogy ha még oly lassan is, közeledünk a felé. A ki pedig a vallás tanaira akarna ez ellen hivatkozni, melyek szerint az embernek, bűnbe esvén, végtelen nyomor lőn osztályrésze, ne feledje, hogy a ki a büntetésben hisz, a megváltás nagyszerű tényében, s az ó- és uj-szövetség mindazon helyének igazságában sem kétkedhetik, melyekben nemcsak a tökélyre törekvés van földi létünk legfőbb czéljául kijelentve, hanem világosan meg van igérve, miképen a jó elvégre diadalát üli e földön. Nem ismerek istentelenebb állítást annál, mely szerint a Mindenható önmagának és az angyaloknak mintegy időtöltéseül hozta e világra az embert, hogy kegyetlen örömét találja azon nyugtalan törekvésben, a mint bizonyos körben forog, s azon tehetetlen erőlködésekben, a mint a porból kiemelkedni törekszik, hogy fájdalmas eséssel megint visszasülyedjen abba.

A ki Isten jó és igazságos voltában hisz, a haladást sem vonhatja kétségbe; mert a mint nem tehetjük föl

ama jóságnál fogva, hogy a jobb utáni vágy,
az emberben föltalálunk, nem egyéb csalódásnál,
Isten olta az emberi természetbe, hogy azon kev
dogságot, mit e földön találhat vala, megmérgez
kevéssé fér össze igazságos voltával, hogy elveszett
tartsuk épen a legjobbak iparkodásait, kik az emb
előhaladása érdekében minden időben fáradoztak
nézet ez, mely világos ellentétben áll a keresztyé
gel; mert az igért mennyei boldogságra csak ann
teheti magát az ember méltóvá, a mennyiben e fö
fölemeli magát.

Ismerem az ellenvetéseket, melyeket mindezek
fölhozhatni. Gyakran mondám enmagam is, hog
államtudomány csak annyiban érdemes a tudon
névre, mennyiben tételei, melyekből további következ
seket von, positiv tényeken alapszanak, s tisztán ı
mutathatók. Lehetséges-e ez a jelen esetben? Menn
eltérnek épen ez iránt az emberek nézetei!

A miben az egyik épen a legnagyobb haladást lá
abban a legnagyobb romlást látja a másik. Róma
Görögország szabadságkorát s a franczia forradal
kezdetét, Augustus és az Antoninok századait, a köz
kort és az amerikai szabad államok jelen állapotát,
a polgárisodás kezdetét s a törzsfőnöki patriarcha
viszonyokat, melyek közt a beduin él, egyesek mi
úgy rajzolják előttünk, mint a hol kell a legfőbb b
dogságot és erényt keresnünk. Hogyan képezünk tisz
fogalmat a haladásról, ha nincs határozott mérvünk,
iránt itéletet hozni? Nézetem szerint nem így áll
dolog; mert mindenesetre van bizonyos mérvünk, mel
szerint az emberiség haladásait a különböző időszakol
ban meglehetős szabadsággal meghatározhatni.

S miben áll ez?

Nézetem szerint három ismertető jelről itélhetni me
különböző korszakok míveltségét; úgymint:

1. azon hatalom mennyiségéről, melylyel az ember az
anyagi világ erői fölött bir;

2. arról, hogy a míveltség bizonyos foka mennyire
átalános az emberek között;

3. hogy mennyiben ismerik el és tartják tiszteletben
az emberi méltóságot.

Minél nagyobb az ember hatalma a physikai világ fölött *(c)*; minél többen emelkedtek míveltségre, minél inkább tiszteletben tartják az emberi méltóságot: annál nagyobb a míveltség előhaladása. Mert valamint a természet ismerete s az erői fölött gyakorolt hatalom mindig szükségkép bizonyos fensőbb, szellemi fejlettség eredménye: úgy az emberi méltóság becsülése nagyobb erkölcsiség eredménye és föltétele egyszersmind s a mint a tenger soha sem önthet ki nagyobb térre, s az előbb száraz partokat nem boríthatja árja a nélkül, hogy ne emelkedjék: úgy a míveltség kiebb terjedése is egyszersmind emelkedését tanusítja.

De ha az idézett viszonyokban kell valóban keresnünk a míveltség igazi, sőt egyedüli mérvét *(d)*: lehetséges-e kétségbe vonnunk azon tényt, hogy az emberiség, — a mennyire történeteink visszamennek, — folyvást halad?

Nem szükség azon rég elenyészett polgárisodásokra fordítnunk figyelmünket, melyeknek romjai a classikus ó-kornak, mint ez az uj-kornak, részint alapul, részint anyagul szolgáltak, melyből az újabb nemzedék az előbbieket mind fölülmúló polgárisodás büszke épületét alkothatta *(e)*. Csak az ismert téren kell maradnunk, s azon történeti tényeket vennünk vizsgálat alá, melyek minden mívelt ember előtt tudva vannak, hogy meggyőződjünk a haladásról. Avagy tagadhatja-e valaki a haladást, ha jelen korunkat, minden hiánya és szenvedései daczára, nyugodtan egybehasonlítja az ó-kor legfényesebb korszakaival, Augustus századával, melyben a római míveltség tetőpontját érte el?

Sok nemes és nagyszerű dolgot tartott fön számunkra Róma és Görögország története, minek emlékei többnyire gyermekségünk emlékeivel folyván össze, midőn egy rég elenyészett világ példányai először lelkesítettek nemes törekvésre, — könnyen arra birnak bennünket, hogy az ó-világ előnyeit túlbecsüljük. Sokat tőn erre azon lelkesedés is, melylyel a tudományok föléledése pillanatában az ó-kori tanulmányokra adták magukat az emberek, s azon hév, melylyel a XVIII. században mindent, a mi nem volt keresztyén, s annál fogva a régi polgárisodást is, emelni törekedtek. Mindemellett

könnyen belátja mindenki, ha önmagát nem csalni, hogy azon sokat bámult korszak, mely a tyénséget megelőzte, épen azon dolgokra nézve, ket minden polgárisodás mérveiül kell vennünk nagy messzeségben áll korunk mögött.

Nem merek itéletet mondani a természettudom állásáról a classikus régiség korszakában: határo: e részben a szakemberek; de hogy korunk a meg: természeti erők használatát illetőleg mind fölül: a mit az ó-kor tőn e tekintetben, azt Strabo és Ptolo: s idősb Plinius legnagyobb bámulói is szintoly k: tagadhatják, a mint művészi becsüktől elvonatk az ó-kor legnagyszerűbb művei sem mérkőzhetnek azzal is, a mi csak az utóbbi 25 év alatt a vasutakra : történt. Nincs a természettudománynak ága, mel az előhaladás még avatatlanok előtt is szemmellá: ne volna; maga az orvosi tudomány, — mely : mennyi tudomány közt a legkisebb haladást : mivel kizárólag az emberrel foglalkozik, s mind akadályokkal kell küzdenie, melyekkel azon tud: nyoknak, a miknek tárgya az ember, — mondom orvosi tudomány sem képez e részben kivételt, s : itéletét kora orvosai felől *(f)* bajosan fogná ma : facultas legnagyobb ellensége, csak tréfából is, is telni. Egyoldalunak mondhatjuk e haladást, megle: hogy az is, mert a természet anyagi erői fölötti ural az ember egyik, de nem egyedüli föladata, s meg le engedni, hogy korunk igen is kizárólag ez egy irán: vetette magát; de miként e nagy, habár egyold: haladásból a szellemi tehetségek nagy fejlettség következtethetni: úgy a természet ismeretében tett e haladásban az a sajátságos, hogy először azon kör mény, mely mértékben lehetséges átalában véve a p gárisodásbani előhaladás, attól függ, mely mértékb vetettük hatalmunk alá az anyagi világot *(g)*, s ho: másodszor azon előhaladás, melyet az emberek a te mészeti erők ismerésében és használásában tettek, tapasztalatok hosszú sorát és számos értelmes embe föltételez, s így egyszersmind bizonyságul tekinthe: arra nézve, hogy mennyire elterjedt átalában míveltség *(h)*.

Ugyanezen eredményekre jutunk, ha az ó-világ polgárisodása kiterjedését egybehasonlítják a keresztyén polgárisodásával, és ha figyelembe veszszük, hogy e határokon belül mennyien részesültek az ó-világnak — mennyien osztoznak korunknak míveltségében.

Ha az ó-kor melletti lelkesedésünkben azt állítjuk is, miszerint az újabb korban a polgárisodás sehol sem emelkedett azon tetőpontra, mint Rómában, Carthagóban és Athenében, s hogy például az athenei polgárok tömege átalában véve a míveltség olyan fokára jutott, minőt hiában keresünk fővárosaink polgáraiban: mindezt — azon alapos ellenvetések daczára, melyeket az ellen mindenkinek szükségkép emelni kell, ha az ó-történetek forrásaival elfogultság nélkül foglalkozik (*i*), — meg lehet engednünk, a nélkül, hogy legkevésbbé is megingatnók azon tételt, miszerint jelen míveltségünk magasabban áll. A mily kevéssé itélhetni meg egy egész ország égalját és termékenységét egyes, a természet és mesterség által különösen kegyelt részeiről: oly kevéssé szolgálhat egyes középpontok míveltségi állapota egy egész időszakban a míveltségi fok mérveül, és hogy meggyőződjünk, mennyire háttérben áll még Itália és Görögország is korunk míveltebb államaihoz képest, csupán azon tényre kell figyelmeznünk, miszerint az ó-kor polgárisodása, épen a hol legmagasabban állott, kizárólag a városokra volt szorítva, mig most egész országokra kiterjed, s hogy a legjobb időkben is mindig csak a lakosok kis részét tevék azon polgárok, kiknek műérzéke és politikai képzettsége felől annyit beszélnek (*k*). Mi Görögország és Itália azon roppant térhez képest, melyre a keresztyén polgárisodás kiterjed? Bármennyire fényesnek tessék előttünk az ó-kor míveltsége, s bármi gyönge világitásban tűnjék föl az újabbkoré, mégis sokkal nagyobb ma a fölvilágosultság. A mi fényt vetett az akkori világra, ma azon roppant térnek gyér világitására sem lenne elég; különben meg sem is világositá vala, miután a világosság mennyiségére nézve, mely egy központból kisugárzik, nincs biztosabb mérv azon körnél, melyre kihat (*l*).

Mennyiben az emberi méltóság elismerése és becsülése fokát a polgárisodás mérveül tekinthetni, — s

véleményem szerint ez a leghelyesebb minden ı közt, mert ebből ismerhetni meg a különböz szakok erkölcsi értékét: — e részben minden hasonlítás fölösleges a jelen és az ó-kor közt. Az « méltóság megbecsülése szükséges eredménye az lőség elvének, s ennek csak ott lehetnek gyal eredményei, a hol a népfölség és állam közöt valami magasabb, a mi minden emberrel közös. az egyenlőség fogalma az ó-korban kapcsolatban a polgárságával, s ha az állam minden lakosának is adták volna, csak annyiban terjedhetett ki i országok lakosaira, mennyiben a különböző álla közt — mint például Görögországban — vala községi kapocs létezett: úgy az ember méltósága b lése is az ó-korban csak az állam polgáraira terje Az emberiség, mint egy nagy egész fogalmát, mel jóléte és szerencsétlensége minden egyest érdeke melynek irányában kötelességei vannak, méltán keresztyénség hódítmányának lehet mondanunk.

Nem tagadom, hogy polgárisodásunk fejlődési fo mát tekintve, gyakran tespedés, sőt visszaesés mon tumaira találunk.

Mint a folyam gyorsasága nem mindenütt ugyan s hosszu folyása közben helyek jőnek elő, hol a nyugodni látszik: úgy a polgárisodás sem mindig e forma gyorsasággal halad előre; vannak pillanatok történetben, midőn a polgárisodás tere az ekével cs most fölhasgatott föld képét tünteti elénk, hol az előb korszak vegetátiója semmivé van téve, s még sem új nem fejlődött. De valamint a folyam ezen tespedés s a zöld csirák e semmivé tétele csak látszólago ugyanez az eset a polgárisodással, s csak nagyobb ko szakokat kell egybe foglalnunk, hogy meggyőződjünl miszerint az emberiség, e látszatos veszteglés daczár folyvást halad előre, s hogy minden tespedés, minde ugytetsző visszalépés egy ugyanakkor más tekintetbe tett haladás által compensaltatik.

Legvilágosabban láthatjuk ezt, ha a középkorra fordít juk figyelmünket.

Divattá lőn a XVIII. században a középkort, és pedig az egész korszakot, melyet e néven értünk, a legna-

gyobb sötétség korszakának tartani, s mindazáltal tagadhatlan, hogy, ha nem egyes római tartományokra, hanem az összes emberiségre fordítjuk figyelmünket, ez időszakban is haladt a polgárisodás.

A mi mindenek előtt azon tudományokat illeti, melyek a természeti erők ismeretével foglalkoznak, nem merészlek e tekintetban magam itéletet hozni, s csupán arra hivatkozom, a mit Humboldt Sándor a *Kosmos* második kötetében mond a természettudományok lassankint fejlődéséről a középkor folytán (*m*).

Ha a két korszak műemlékeit vizsgáljuk, meglehet, hogy több műbecset tulajdonítunk az ó-koriaknak; de hogy a középkor büszke egyházai, azon hosszu tornyok, melyeknek magassága az egyiptomi gúlákkal versenyez, bizonyságul szolgálhatnak, miszerint az emberiség a czéljai elérése végett nyert eszközökkel a középkorban is tudott élni, szintoly bizonyos, mint azon tény, hogy a mit e tekintetben a renaissance századában tőnek, mind csak a középkor folytán lassankint szerzett ismeretek által lett lehetséges (*n*), s hogy például a Péteregyház, műbecsét mellőzvén, technikai szempontból mind fölülmulta az ó-kor műemlékeit. Ha egyéb tekintetben hasonlítjuk össze e két korszakot, nem lehet tagadni a haladást.

Az ó-kor miveltsége mindenesetre igen kis térre szoritkozott, s kiterjedésére nézve még a XV. század polgárisodásával is oly kevéssé hasonlítható egybe, a mint az ó-kor bármely egyes korszaka polgárisodását nem emelhetni bármely későbbi századé fölé, ha az emberi méltóság elismerésében és becsülésében keressük a polgárisodás mérvét, s a keresztyén polgárisodás korát egybevetjük a megelőzővel.

Még a népvándorlások korszakát is haladás korának mondhatjuk e szempontból. Zivatarként tódultak az összes nyugoti birodalomra a germán faju szilaj csapatok, s a tudomány és művészet némely művei semmivé lettek a hóditás zavarában; de ha mellőzzük is, miszerint a világnak akkor haladhatás végett uj népek ifju erejére volt szüksége, s a keresztyénség, a nyugoti birodalom földulása nélkül, alkalmasint itt is sok ideig azon alakot vette volna föl, mint a keleti birodalom-

ban találkozunk azzal: tagadhatlan tény, hogy azon népek, melyek a római birodalmat megbuk midőn összerombolák, a mit a régi miveltség al egyszersmind maguk is annak körébe vonattak, az emberi méltóságot, ha csupán a győzők k volt is elismerve, a népvándorlás legszilajabb k kaiban is jobban becsülték, mint a római csás legmiveltebb korában.

Az ó-kort csupán egy tekintetben illeti a dic föltétlenül a jelenkor irányában: a művészet teki ben. De a művészet a miveltség bizonyos fokára n ugyan, azonban nem mérve a különböző korsz polgárisodásának, s csak azt, a mit a művészet a és XVI. században hoza létre, vagy a franczia XIV. Lajos alatt irtak, kell egybevetnünk Lajos F kora termékeivel (*o*), hogy meggyőződjünk, misze átalában a polgárisodás tagadhatlan haladása mel tetemes visszaesés történhetik a képzőművészetek s mindarra nézve, a mi gondolatok és értelmek ki zésével foglalkozik. Minden oldalu nagyszerü hala korszakai soha sem lehetnek kedvezők a művész nézve; hiányozván azokban, a mit a művészet n nélkülözhet, bizonyos határozott eszmény, s a kifeje tökélye annál inkább lehetlenné válik, minél terjedt az eszmék köre s az új fogalmak száma, melye kifejezést kell találni. Minden élénkebb haladás mell ugyanazon látmánynyal találkozunk az emberi mu kásság minden terén, mint Amerika őserdeiben. A sz érzékét háttérbe szorítja a szükséges érzelme. A műv szet mindig oly korszakokban tőn legnagyobb halad sokat, s alkotá legszebb műveit, midőn a miveltse átalán véve gyors folyamában megállapodni látszé egy időre, s egyik nyugpontjára érkezett (*p*).

A polgárisodás mérvét sokan az állam politikai inté ményeiben is hitték kereshetni, s nagyrészint enne kell tulajdonítanunk, hogy az ó-kor polgárisodásánal föltétlenül elsőséget adtak a jelenkoré fölött. Ha mel lőzzük a különböző államok közti viszonyt s azo arányt, melyben a teljes jogu polgárok száma az összes népességhez képest állott: az ó-kor politikai intézményeinek előnyeit már azért is bajos elvitatnunk, mert

azon kor uralkodó eszméivel a legnagyobb összhangzásban voltak, a mire a jelenkor államintézményeinél nincs eset. De miután — ha a polgárisodás megitéléséről átalában van szó — e viszonyok közől egyet sem lehet szem elől eltéveszteni; miután különböző politikai intézmények előnyeiről a legeltérőbb nézetek uralkodnak, s a tiszta demokrata államformáróli átmenetelt egyeduralomra sokan szintúgy haladásnak tekintik, mint mások az ellenkezőt; miután a történetek minden korszakában különböző alkotmányformák voltak egyszerre a különböző államokban, sőt alig találhatni egyetlen államot, hol az államszerkezet formáját hosszasabb idő alatt gyakran ne változtatták volna: az alkotmány — csupán egy népről szólva is — csak igen bizonytalan mérvet nyujt megitélni: hogy' áll aránylag miveltsége? Több népre vagy az összes emberiségre bizonyos történeti korszakban épen nem alkalmazhatni, sőt azon nézet, miszerint minden haladást az államintézményekből kell megítélni, szükségkép oda vezet, hogy végre minden haladást tagadunk.

Gervinus ujabban (*q*) azon tételt állítá föl, mikép a történetekben, és pedig nemcsak egyes államok, hanem az emberiség történeteiben, szabályos haladást vehetni észre az egyesek szellemi és polgári szabadságáról többekére, sőt sokakéra: valamint azon államokban, melyek egészen bevégzék életpályájokat, — a fejlődés ez emelkedő vonala tetőpontjáról lefelé visszasülyed a műveltség, szabadság és hatalom sokakról kevesekre vagy épen egyesre, s hogy e törvényt a történetek minden részében föltaláljuk.

Előttem hibásnak tetszik e nézet, legalább az egyesek polgári szabadsága és hatalma ezen előhaladását sokakra az államfejlődés folyama, a mint Gervinus fölveszi, sem az ó-, sem az ujabb korban nem mutatja.

Szerintem már a kiindulási pont is hamis, miután sem a dolgok természete, sem a történet nem igazolja azon tételt, hogy a kényuri államforma a többieket mind megelőzte. Valamint az ember, saját belátására hagyva, csak akkor emelkedhetik föl az egyetlen legfőbb lény eszméjére, ha az őt környező dolgok benső egybefüggését, a természet egységét fölfogta, s igy a mono-

theismust — a mennyiben az istenség felőli
nézetek eredetét nem kijelentésben keressük —
a szellemi fejlődés magasabb fokául tekinthetni, a
csak lassankint azon mértékben emelkedünk,
az egyes természeti jelenségek összefüggését b
s a világegyetemet mint egészet fogtuk föl : ug
kényuri államszerkezetét, melynek — ezen
szerint — minden egyéb kormányformát meg
volna előzni, megfogni sem vagyunk képesek ;
föl nem veszszük, hogy az előtt már nagy ál
léteztek.

Már pedig minden nagy állam mindig hosszas tö
eredménye, mely a kisebb községek egy egészszé
dását eszközlé lassankint ; a miből következik,
ha a történetek mindenütt a kényuralmi formára
nének is vissza bennünket (*r*), még akkor is föl ke
tennünk, hogy más viszonyok fönnállása előzte
szükségkép mindenütt azon állapotokat, melyek
tünk történetileg tudva vannak. Ha e viszonyoka
előttünk történetileg ismert fejlődési folyam szerint aka
megítélni, s fölveszszük, hogy Kelet nagy államai has
módon állottak elő, mint az ó-világ és az ujabb
államai : föl kell tennünk, miszerint azon kén
államszerkezetet, melyről a legrégibb története
értesülünk, olyas viszonyok előzték meg, milyen
Homer vázol elénk Görögországban, s minőkke
germán néptörzseknél találkozunk az ujabb kor ke
tén ; de megfoghatatlan előttem, hogy a királyság
a mint az *Odyssea*ból tanuljuk ismerni, s átalánv
a királyi hatalomban, mely az ó kor köztársaság
megelőzte s melyet az ó-kor több irója a legrégi
államszerkezet gyanánt ad elő, vagy az ó-germán tör
szerkezetben, melyet Tacitus rajzol, mint találha
Kelet kényuri államrendéhez hasonló valamit. Azt se
foghatom meg, hogy a germánok első kiterjeszked
sétől és megtelepedésétől Európa különböző államaib
a hűbéri szerkezet megalapításaig miben álljon
egyesek uralmának átszállása sokakra, miután ki leh
mutatni a történetekből, miszerint azon uralom, mely
az ó-german királyság gyakorolt, sem oly sokakra ne
terjedt ki, mint utóbb az egyes birodalmi hűbérnö

kőké, sem intensive nem volt nagyobb azon kis körben, a melyre kiterjedt.

Azon korszakok történeteiben, melyekre Gervinus nézete támogatás végett hivatkozik, szintúgy föltalálhatni az ellenkezőt, sőt az újabb-kor történeteire nézve épen ez az eset, miután azon pillanattól fogva, midőn a germán népeknél, mint Tacitus értesít bennünket, mindenki hivatva volt a fontosabb ügyekre befolyni, sőt azon intézményektől fogva is, melyekkel Nagy Károly korában találkozunk, a hűbéri szerkezeten át egész a XVIII. század kezdetéig minden államban, melyeket german népek alkottak, épen az ellenkező folyamot vehetni észre: tudniillik a szabadság és hatalom átmenetelét sokakról kevesekre, végre egyesre.

Gervinus ugyan, hogy ez ellenvetéseket kikerülje, azon nézetből indul ki, hogy a bitorság (tyrannis) Görögországban s a korlátlan uralom korunkban csak eszközül tekinthető, mely az uralom átszállását az aristokratiáról a demokratiára közvetiti; de ha Görögországra nézve meg is akarnók ezt engedni — habár ez sem lehetséges, miután legalább a dór államokat illetőleg kivételt kellene tennünk, s az oly bitorságot, mely két századig tart, csak nem tekinthetni átmeneti állapotul azon demokratiára, mely addig sem tart, — ha mint mondók, a görög bitorságban csupán a görög demokratia előcsarnokát akarnók is látni: hogyan egyeztethetjük meg e nézetet Róma történeteivel?

Róma hét királyáról a legkülönbözőbb nézeteket állitották föl; még lételöket is megtagadták, s csupán mythoszi személyeket akartak látni bennök; de hogy hatalmuk nem volt kényuri, s hogy ennélfogva a köztársaság alapitása által — ha csupán az aristokratia győzelmét látjuk is abban a népszerűletlen királyság fölött — nem kényuri hatalom szálla át egyesről többekre, szintoly kétségtelen, mint az, hogy a római demokratia igényei kivívása végett nem a bitorságot használta, sőt inkább azután következett ez, ugy hogy ha egy államformát csupán átmeneti fokozatul tekintünk egy másikra, inkább a demokratiát kell olyan formának vennünk föl, mint a mely, rövid fönnállásával, csupán a kényuralom bevezetéseül szolgált.

Az ujabb kor történeteit pedig azért nem hozl föl ez állítás mellett, mivel még nem áll előt bevégzett egészként, s azon kérdést illetőleg: ı végeredményekre vezetend a korlátlan egyedura mit e pillanatban, legalább a legtöbb államban, az u kor politikai fejlődése eredményeül kell tekinten — lehetnek ugyan vágyaink és reményeink, de hozhatni föl tényeket, miknél fogva azt egész l nyossággal eldönthetnők.

A mily kevéssé mutathatni ki átalában az embeı történeteiben, hogy a polgári szabadság szabály sze száll át egyesekről többekre és sokakra, sőt mi azon kényúri államintézmények, melyektől az eml ségnek az ó- és közép-kor rabszolgaságra alap államaira kelle előhaladnia, ugyanazon helyeken n fönnállanak, s átalában majd mindig volt egysz demokrata, kényúri és egyeduralmi állam: szintúgy ı találhatni egyetlen államot is, melynek történetei a tények elferdítése nélkül, ezt kimutathatnók.

Az összes politikai történet számos változást mu melyeket azonban nem lehet bizonyos törvény sze sorozni. A mint az államhatalom egyről gyakraı polgárok egyetemére megy át, szintúgy történik n az ellenkező, s a minek bizonyos esetben többszáza fejlődésre van szüksége, rögtön előáll más viszony közt. Alig gondolhatni oly államformát, melyet n gyakorlatilag meg ne kisérlettek volna; mindeni átmeneti fokozatul tekinthetni bármely másikra, miu legtöbb esetben azt mutatja a történet, hogy egys már szolgált ily fokozatúl. A ki különböző korszak politikai intézményeiből akarja az emberiség haladá megitélni, végre kétségbe kellene esnie az iránt. Öröl körben-forgás tünik mindenütt elénk, nyugtalan in dozás ide s tova, mint az ingának hullámzása. következik-e ebből, hogy átalában nincs előhaladás?

Nézzétek az órát! Mindenek előtt a pendulum z és ingásai vonják magukra figyelmünket. Sok uta beszéli, mi borzadást szült mindig a hajó cronome rének látása a vad emberek közt, kik annak mozgásáb életet véltek látni; s a ki nem ismeri az óra haszn latát, bizonyára sok ideig semmi egyéb mozgást ne

vesz abban észre. Minél tovább szemléli járását, annál nagyobb unalmat érez, annál kevésbbé foghatja meg a mester czélzatát, ki nagy mesterséggel ily művet alkot, a melyben annyi kerék van egymásba illesztve, hogy egy kis petyegést s némi haszontalan mozgást idézzen elő. Merőben így vagyunk a világtörténettel. Mindenek előtt a politikai események zaja, nyugtalan mozgalma vonja magára figyelmünket, s a ki nem lát egyebet, boszúságot érez a két szélsőség közti örökös ingadozások fárasztó látmánya miatt. De a mily kevéssé a pendulum ingásaiban kell keresnünk az óra sajátképeni mozgását, sőt inkább csupán eszközül kell azt tekintenünk, mely a mutatót, habár alig észrevehetőleg, tolja mindig előbbre: szintoly kevéssé kell az emberiség történeteiben szemlélhető haladást azon nagy hullámzásban keresnünk, mely szerint egyes nép, vagy az összes emberiség az ellenkező államformák közt hányatik ide s tova. Ez ingadozások, ez ellenkező mozgalmak daczára az államélet terén, folyvást növekedett az emberek uralma az anyagi természet fölött, szaporodott a míveltség részeseinek száma, s emelkedett az emberi méltóság érzete, — s épen ebben kell keresnünk a polgárisodás mérvét.

Innen következik az, hogy az emberi fejlődés törvényét a polgárisodásbani lassú előhaladásban találjuk föl.

A soha nem változó tények hosszú sorának szemlélete vezetett bennünket e törvény ismeretére, ugyanazon út, melyen a tudomány minden eddigelé ismert természeti törvényt föltalált; és e szerint csak akkor vonhatjuk józanul kétségbe létezését, ha tényeket mutatnak, melyek e törvénynyel ellentétben állanak.

Mily fontos e törvény világos ismerete a gyakorlati életre, könnyen megitélhetjük.

Valamint mihelyt földünk mozgásáról meggyőződtünk, azonnal lehetővé, sőt szükségessé lett e mozgalom irányát is kiismernünk: úgy, ha egyszer e haladás tényét elismerjük, e haladás irányát is a legnagyobb biztossággal meghatározhatjuk. Csak a tespedés elmélete marad előttünk szüntelen bizonytalanságban.

JEGYZETEK A II. FEJEZETHEZ.

(*a*) A *Lib. Ecclesiastici.* 18. 7. 8. l. mutatja, hogy a patriárkák hosszas életkora a zsidóknál is ritka kivételek közé tartozhatott. „Numerus dierum hominum, ut multum centum anni.“ Psalm. 90. 10. a következőt olvassuk: „Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni. Si autem in potentatibus octoginta anni.“

(*b*) A meddig mívelődésünk története visszanyúlik, az emberek mindig foglalkoztak érzékfölötti dolgokkal, elmélkedtek az istenség, az ember földi rendeltetése és jövője, az emberi természet ellentétei, s azon erkölcsi törvények fölött, melyeknek saját érdekében alá kell magát vetni. De a mire e részben különböző időkben eljutottak, nem vehetni a haladás mérveül, részint mivel az emberi léleknek e téren igen szűk korlátai vannak, részint mivel (kijelentés folytán avagy szükségből) korán eljutottak azon erkölcsi törvények ismeretére, melyek nélkül társadalom nem állhat fönn; s a mennyiben változásokat tapasztalunk ezekre nézve, csupán a hit dönti el: mennyiben tekinthetni haladásnak e változásokat.

(*c*) Miután az anyagi világ, bármit tegyünk, mindig befolyással van szükségkép az emberiségre: ha nyűgeitől szabadabbakká akarjuk tenni magunkat, nem azon eszközhöz kell folyamodnunk, hogy a léleknek föltétlen uralmat tulajdonítsunk, s mint a stoa, megvessük az anyagi világ befolyását, hanem ahhoz, hogy értsük s értelmünk által hatalmunk alá igyekezzünk vetni a bennünket környező világot.

(*d*) Fölöslegesnek tartom a fönnebbi tételek bővebb bizonyításába bocsátkozni, miután egyetlen alapos okot sem tudok, a mit föl lehessen hozni azon állítás ellen, hogy e viszonyokat a polgárisodás mérveiül tekinthetni. Azoktól várom ily okok fölhozását, a kik czáfolatra méltatják e munkát.

(*e*) Hogy mindazon előhaladások daczára, melyeket a régiségtan félszázad óta tőn, megfejtik-e Egyiptom és Assyria irott emlékeit annyira, miszerint azok által ama rég elenyészett népek szellemi és társadalmi életébe tisztán bepillanthassunk, legalább is igen kétségesnek tetszik előttem azok után, a miket már Herodot mond ez emlékek felől, melyeket már az ő korában maguk a papok sem igen értettek. Abból, a mi eddig előttünk fekszik, mindenesetre azon következményt vonhatjuk, hogy Egyiptom polgárisodása

— ha a görög polgárisodás egyedüli anyjául akarnók is tartani, — igen messze áll e mögött. A mit ez óriási műemlékek épitési módjáról tudunk, mind azt mutatja, hogy nem magasabb erőműtani ismereteknek, hanem ezerek tömeges erőfeszitésének köszönik létöket, minél fogva épen nem a természeti erők ismeretében tett előhaladás, hanem inkább a korlátlan uralom jeléül kell azokat tekintetünk, melyek épen a míveltség kevesekre szorítását, s az emberi méltóság és tevékenység kevésre becsülését, s így a valódi miveltség alacsony fokon állását mutatják.

(*f*) Cato irta fiához: „Jurarunt inter se barbaros necare omnes medicina. Et hoc ipsum mercede faciunt, ut fides iis sit, et facile disperdunt. Nos quoque dictitant barbaros, et spurcius nos quam alios opicos appellatione faedant. Interdixi de medicis.“ Plin. XXIX. I.

(*g*) Feloldhatlan kapcsok fűzik az embert az anyagi világhoz, uralkodnia kell a fölött, vagy rabszolgája lenni annak s a mily mérvekben az anyag fölött uralkodik, csak annyiban emelkedhetik amaz erkölcsi szabadságra, mely a magasabb míveltség alapföltétele.

(*h*) A mint a természeti erők ismeretében tett előhaladás nem egyesek műve, s miként például sok ezer értelmes ember vizsgálódásaira van szükség, hogy csak egy mozdonyt (locomotive) készítsenek: szintoly lehetetlen ez ismeretek használata, ha föl nem teszszük, hogy számosan vannak, a kik legalább is a míveltség bizonyos fokára emelkedtek.

(*i*) Az ó-kor nagyobb polgárisodása bizonyságául gyakran kiemelik Sicilia, egyes görög szigetek és gyarmatok által elfoglalt vidékek nagyobb népességét. A nagy népesség mindenesetre a földmívelés előhaladására szokott mutatni, s a mennyiben ez a míveltség nagyobb fokát föltételezi, magasabb polgárisodás jele (kereskedő népeknél, és a hol a népességet, mint Rómában, idegen munka táplálja, bizonyára nem az); azonban Holland és Belgium népességét, főleg ha az égalji viszonyokat is latba vetjük, úgy hiszem, párhuzamba állíthatjuk az érintett adatokkal Sicilia népessége felől. Egyszersmind azon panaszok, melyeket Italia néptelensége iránt találunk a régi íróknál, eléggé mutatják, miszerint Róma népessége csak a tartomány rovására növekedett, s Italia akkor kevesebb embert táplált, mint korunkban, noha, legalább részben, gyér népességgel bír. Azon seregek létszámából pedig, melyeket Görögország a perzsa és peloponnesosi háboruk alatt kiállitott, hasonló bizonyossággal következtethetjük, hogy Görögország népessége — mindamellett, hogy szigetei oly hihetetlenül túlnépesedettek voltak kiterjedésökhez képest, — aránylag sem Anglia, sem Német- avagy Francziaország népességével nem állja ki a versenyt.

(*k*) Gyakran fölhozzák például azon gyümölcsárusnőt, ki egy vevő kiejtéséről azonnal megismeré, hogy nem athenei. Nem vitatom, mennyiben tekinthetni ezt a nép magasabb míveltsége mérlegeül. Az atticismust ugyan csak az athenei gyümölcsárusnőnél találjuk föl, azonban azt hiszem, hogy egy párisi gyümölcsárusnő szintúgy megismeri kiejtéséről a vidéki embert, mint a bécsi nő is a szászt és würtembergit. De ha e ténynek oly nagy fontosságot tulajdonítnak: azon sokszor említett athenei teljes

jogu polgárról sem kellene megfeledkezni, a kinek **Aristides**, midőn számüzetéséről volt szó, maga volt kénytelen **nevét** a cserépre fölirni, mivel az érintett polgár nem tudott irni. **Átalában**, hogy igen ragyogó fogalmat ne csináljunk magunknak az **athenei** nép politikai képessége felől, jó felütnünk Aristophanest, ki **talán** kissé torzított, de alapjában hű képet ad az akkori **nyárspolgárról**. Demosthenesben és más szónokokban is sok tanuságot **találunk** e részben. Schmidt egy szellemdús művében: *Die Geschichte der Freiheit in den ersten Jahrhunderten des Christenthums*, **igen** sok észszel igyekvék megmutatni, hogy az ó-világ irodalma **szintúgy** el volt terjedve, s annál fogva szintoly hatással **volt a** polgárisodásra, mint korunké. Bármi elmésen állítá is egybe okoskodásait, s bármint igyekvék megmutatni, hogy az irodalom akkor tágasabb körre volt hatással, mint rendesen fölteszik: mindazok ellenében csupán azon tényre hivatkozom, melyet Humboldt idéz *Kosmos*-ában (2. k. 224. l.), hogy Strabo nagy müve a római ó-világban egész az V. századig szinte ismeretlen volt, s még a sokat egybegyüjtő Plinius sem használta.

(*l*) Mint a körülte levő míveltségi fokozat mindig jelentékeny befolyással van az egyesnek szellemi fejlődésére: még inkább ez az eset egész népeknél. Egy nép megelőzheti a többieket mind, de csak bizonyos fokig. A legnagyobb világosság szintoly kevéssé érintkezhetik a teljes sötétséggel, mint a legnagyobb míveltség a legnagyobb nyerseséggel: mert kölcsönös hatással van egyik a másikra, s a mint a legmíveltebb népek gyarmatosait környezetök befolyása következtében vissza látjuk esni, úgy minden nép míveltsége — ha ki is lehetne magyaráznunk, hogy egyes népre szorítkozva nagyobb míveltség fejlődhetik ki — azon mértékben marad hátra, sőt sülyedhet vissza, minél alantabb fokán állanak a polgárisodásnak azon népek, melyekkel érintkezésbe jő.

(*m*) „Es liegt nicht in der Bestimmung des menschlichen Geschlechtes, eine Verfinsterung zu erleiden, die gleichmässig das ganze Geschlecht ergriffe. Ein erhaltendes Prinzip nährt den ewigen Lebensprozess der fortschreitenden Vernunft.“ *Kosmos.* II. k. 268. l.

(*n*) „A népélet minden egyes korszakában kitetszik, hogy a mi csak az ész haladásával, az értelem tökélyesedésével összefüggésben van, mind a megelőző századokban gyökerezik; s ama fölosztás korszakokra, melyet az ujabb történetirók szentesítettek, csak azon jelenségek és tények elkülönzésére vezet, melyek lánczolatos egybefüggésben vannak egymással.“ *Kritische Untersuchungen über die historische Entwickelung der geographischen Kenntnisse von der neuen Welt* stb. Uebersetzt von J. L. Ideler. I. k. 70. l.

(*o*) Hogy a stylus maga az ember, egyes emberre nézve áll, némi részben; de soha sem alkalmazható egész korszakokra. Egy korszak stylusát, melyből jellemét megítélhetjük, a nép kifejezésmódjában kell keresni, s ezt nem találjuk föl az irodalomban.

(*p*) Rendesen az ellenkezőt állítják. Hogy a művészet a tudományt, a költészet a prózát megelőzi, szintoly átalánosan elfogadott tételek, mint azon állítás, miszerint a magasabb polgárisodás

korszakai mindig a kétely korszakai egyszersmind, mi által ama kétségteleneknek állított tényeket indokolni törekszenek. Miután a haladás szakadatlan, nincs nehezebb dolog, mint bizonyos korszakokra szaggatni azt. Minden korszak magán hordja a megelőzőnek maradványait, s a következőnek csiráit, s majd mindig lehetlen meghatározni azon pontot, a hol az előbbi míveltségi korszak megszűnik, vagy a fejlődő kezdetét veszi. De hogy minde mellett polgárisodásunk összes fejlődését bizonyos korszakokra oszthatni, melyek közől mindenik különös jellemmel bír, s melyek közől mindegyiket tisztán meg lehet uralkodó eszméinél fogva különböztetnünk a többiektől, — nem szenved legkisebb kétséget, s ha azon időpontra nézve, a hol a régi világ polgárisodása megszűnik, szintoly kevéssé hozhatni föl pontos évszámot, mint arra nézve: hol záródik be a középkor s veszi kezdetét a renaissance, — mindazáltal senki sem tagadhatja, mikép e korszakok közől egészben mindeniket meg lehet különböztetni a megelőzőtől összes jellemére nézve, s hogy a korszakokra osztást épen a mívelődési történetekben nem nélkülözhetjük. De ha a mívelődés történeteit korszakokra osztjuk, azonnal át kell látnunk a fönnebbi tételek helytelenségét, miután azon állítás, hogy a költészet a tudományt, a művészileg szép a gyakorlatilag hasznost, a hit a kételyt megelőzi, csak annyiban igaz, a mennyiben a mívelődés két korszakára, vagy jobban mondva, egy korszaknak a másikba átmenete szakára fordítjuk figyelmünket.

(q) *Einleitung in die Geschichte des 19. Jahrhunderts.* 15. lap.

(r) Nem ez az eset. Ismereteink a zsidó nép történeteiről, sokkal nagyobb körülményesség mellett, szintoly messze mennek vissza, mint más nép történetei, s e nép legrégibb történeteiben nyoma sincs a kényúri államszerkezetnek. Szintoly kevéssé mondhatni egyedúri korlátlan hatalomnak a papi uralmat, a mint Egyiptomban fönnállott, s a mit Herodot III. 80—87 a kényúri államszerkezet keletkezési módjáról Perzsiában mond, — a feltűnő görög szinezet daczára is — annyit mindenesetre mutat, hogy Perzsia államintézményeit sem tekinthetni oly eredeti viszonyoknak, melyekkel az államalakulás azon tartományokban kezdődött.

III. FEJEZET.

A HALADÁS TÖRVÉNYEI.

Az emberiség és a föld története nemcsak a részben hasonlítanak egymáshoz, hogy mindkettőben folytonosan tartó átalakulást, folytonos fejlődést találunk mindig tökélyesb organismusra: az átalakulás módjára nézve is van némi hasonlat a kettő közt.

Mint a föld felülete nagy forradalmak nyomaira mutat, melyek alakját megváltoztatták, a mint vannak korszakok, melyek alatt a rázkodások hosszú sora következtében óriási hegyláncok keletkeztek, tengerek megváltoztatták medreiket s állat- és növényvilágban tömérdek uj organismus állt elő, mig mások elenyésztek; de az átalakulás munkája nem szorítkozik ez erőszakos forrongás koszakaira, hanem számos kisebb természeti esemény, sőt az örökké munkás természeti erők működése által is lassankint folyvást tart: ugyanezt találjuk az emberiség történeteiben is. Ama nagy forradalmakon kívül, melyek az összes emberi viszonyokat egyszerre megváltoztatják, az élet minden viszonyát kisebb események, sőt az emberi fogalmak lassankint fejlődése s a naponkinti törekvések is észrevétlenül, de tetemesen módosítják; s a ki két korszakot figyelmesen egybe akar hasonlítani, ugy fogja találni, hogy ha a közbenső időszak még oly meddőnek látszik is eseményekben, mindazáltal a nézetekben és viszonyokban, átalában véve az emberi lét minden körülményében, nagy változások történtek az alatt.

Még szellemünk korlátai is ugyanazok ama törvé-

nyeket illetőleg, mik szerint e változások a természetben és az emberiség körében véghez mennek.

Bizonyos átalános természeti törvények ismerete, a vulcanikus erő okozta jelenségek szemlélete, s átalában azon erők figyelmes vizsgálata által, melyek földünk fölülete lasankinti átalakulásán működnek, fogalmuk lehet arról is: mi módon történhettek ama nagy földrázkodások; de pontosan sem az idejét, sem módját nem mondhatni meg a multra nézve, s még kevésbbé lehet előre látni, mily alakot veszen földünk felülete egy új nagyszerü katastropha esetében, és igy ismeretünk köre akkor is rendkivül korlátolt, ha azon törvények kutatására fordulunk, mik szerint a nagy forradalmak történnek, melyek az emberek minden viszonyát egyszerre átalakítják. Itt is ugyanazon erők működése tünik föl nagyban, melyeket a kisebb eseményeknél szemlélünk; de hogy mikor és mely terjedelemben történnek e forradalmak, s minő eredményei lesznek, mindez túl fekszik tudomásunk körén. Tudományunk e tekintetben csak arra szorítkozhatik, hogy azon tényből, miszerint az emberiség több ily forradalmat tapasztalt, a jövőre nézve következést vonhat szintoly nagyszerü események valószinűségére.

Más dolog, ha azon törvények kutatására fordítjuk figyelmünket, mik szerint az emberi viszonyok lassankinti átalakulása, a polgárisodás lassankinti haladása történik. Mert ha azon nagy befolyás következtében, melyet az akarat szabadsága minden emberi viszonyra gyakorol, soha sem találhatjuk föl itt azon szabályszerüséget, a melylyel a természet vizsgálása közben találkozunk, s ha ennél fogva a polgárisodás haladását soha sem is számíthatni ki azon pontossággal, mint például azon apadást, melyet a Niagara zuhatagai tőnek egy század alatt, s tesznek a jövőben: két ezredév történeteiben a tények roppant sora áll előttünk, mikből minden előttünk tudva levő haladás törvényeit szintoly bizonyossággal elvonhatjuk, a mint e tényekből átalában következést lehet vonnunk a haladás létére.

Melyek immár e törvények?

IV. FEJEZET.

A HALADÁS ELSŐ TÖRVÉNYE: MINDEN HALADÁS KÜLÖNBÖZŐ EGYÉNISÉGEK ÉRINTKEZÉSÉTŐL FÜGG.

A történetek által egészen kétségtelennek bizonyított tény, hogy a haladást mindig csak a különböző erők és eszmék ellentéte eszközli. Nem szükség, hogy az ellentétben álló erők egyensúlyban álljanak; az is mindegy, helyesek-e avagy nem az eszmék, melyek uralomért küzdenek, s miként a hajó gyönge, sőt látszólag ellenkező szél mellett is előre vitorlázhat: gyakran oly eszmék is lényegesen előmozdíták az emberiség haladását, melyeket merőben hamisaknak ismertek el utóbb. Csak ott nincs semmi haladás, a hol nincsenek ellentétek; a haladás mértéke pedig mindig attól függ: mily kiterjedésben találják föl ez ellentéteket valamely társadalomban.

Görögország előhaladása mindig tetemesb vala, mint Rómáé. Minek okát — mint másutt már megmutattam — nem a görög nép fensőbb tehetségében, hanem azon ellentétek sokaságában kell keresnünk, melyek közt e nép kifejlődött. Miután a görögök vallása a képzelem hite volt, mely sem a lelket, sem a szívet nem volt soha képes teljesen kielégíteni, soha sem is volt oly nagy hatása a társadalomra, hogy azon ellentét, melybe a bölcselmi eszmék a vallással jöttek, haladást idézhetett volna elő minden tekintetben (*a*); annál átalánosabb és erősebb volt az ellentét a politikai élet körében. Görögország minden részében, a nép minden rétege közt megvolt ez ellentét, s ennélfogva a haladás is

kiterjedt Görögország minden részére. Mihelyt Róma egész Görögországra kiterjesztette uralmát, az ellentétek elenyészésével megszünt a haladás is, csupán a tudomány terére szorítkozott, hol a görög-keleti és keresztyén fogalmak érintkezése hatalmas ellentéteket idéztek elő, mig végre a keresztyénség ez ellentéteket is, s azokkal a haladást e téren is megszüntette.

Rómában is folytonos ellentéteknek tulajdonithatjuk annyi ideig a szüntelen előhaladást. Külviszonyait illetőleg először a körülötte fekvő kisebb községekkel, majd Itáliával, Carthagóval s majdnem az egész akkor ismeretes világgal ellentétben látjuk Rómát; benn a királyság és patriciusok, a patriciusok és plebejusok, a birtokos osztályok és a proletárság, Róma és a tartományok, végre a köztársaság és imperium állanak egymással éles ellentétben. Miután Róma hétszázados küzdés után az egész világot meghóditá, midőn a császársággal a legtöbb benső ellentét megszünt, vége lőn a haladásnak is; ennek útját is örökre bezárták Janus temploma ajtaival Augustus alatt.

A keresztyénséggel uj ösvényeket tört a polgárisodásnak az emberiség, de ha az előhaladás a keresztyén polgárisodás folyama alatt nagyobbá lőn, mindenre kiterjeszkedve, és sokkal hosszasabb időre nyult, mint az ó-korban: azon körülményekben kell okát keresnünk, mert összes polgárisodásunk folyama alatt mindig voltak hatalmas ellentétek.

Azon pillanattól fogva, midőn a keresztyénség a pogány világgal szemközt föllépett s megindult a harcz, melyben a világ régi urát végre legyőzte a barbar népek ifju ereje, a keresztyén polgárisodás egész folyama alatt folyvást ellentétekkel találkozunk és pedig az élet minden körében, melyek mindenütt lehetlenné tevék a tespedést.

A császár és a pápa és az egyetemes egyház, ez és a nemzeti egyházak, a catholicismus és a reformátio, a királyság és aristokratia, az aristokratia és polgárság, a községek és az egyén, az emberi nem vagy legalább a keresztyénség egységének eszméje s a különállásra törekvés minden népnél szintugy mutatkozik, miként a népiség eszméje az egyének teljes önállósága

igényeivel jő összeütközésbe; — ezen ellentétekkel találkozunk az egész keresztyén polgárisodás folytán s tagadhatlan tény, hogy a haladás aránylag mindig annál nagyobb volt, minél erősebben léptek föl amaz ellentétek egymás ellen (*b*).

Minden ellentét csak ugy képzelhető, ha az egyes eszmék vagy érdekek képviselőiül külön egyéniségek állanak szemközt; miből következik, hogy ha a haladást mindig csak különböző eszmék és érdekek ellentétele mozdíthatja elő: minden haladás csak akkor lehetséges, ha különböző egyéniségek állanak kölcsönös érintkezésben egymással.

S úgy is van.

Az egyes szellemi kifejlődése mindig azon érintkezésektől függ, melyekben más egyénekkel áll. Ha még oly kitünő adományokkal látta is el a természet, sohasem fejlődhetnek azok ki, ha elszigetelten áll, sőt visszaesést vehetni észre, mihelyt el van szigetelve. Csak akkor jő az ember ereje öntudatára, ha érintkezésbe lép másokkal, csak az hozza működésbe kedélye tulajdonait, s csupán a kedély viheti a lelket termékeny tevékenységre. Az ember szellemi tehetségei megannyi villanyszikra, melyek a galvanikus telepből fejlődnek ki, s melyeket mindig csak különböző elemek érintkezései idéznek elő.

A mit egyeseknél látunk, ugyanazt találjuk egész népeknél. Egy népiség sem fejlődhetik, bármi tehetségekkel legyen megáldva, magasabb műveltségre, mig elkülönözve áll, s a már műveltebb nép is hátramarad, sőt visszasülyed a polgárisodás pályáján, mihelyt gyérebbek lettek vagy épen megszüntek érintkezései másokkal. Mert a mint az egyeseknél, ha érintkezésekbe jőnek, a fogalmak nemcsak az által szaporodnak, hogy mindenki idegen fogalmakat sajátit el, hanem az által is, hogy különböző fogalmak találkozása mindig uj fogalmakat idéz elő: ugyanezt tapasztaljuk a népeknél. Elszigetelt népek, kivétel nélkül, a polgárosodás legalantabb fokán állnak. A hol a polgárosodás első nyomait találjuk, ott az azelőtti érintkezések nyomai sem hiányzottak soha. Még a sandvichi sziget lakosainál is kimutathatók azok; a Mexicóban és Peruban talált polgá-

risodást illetőleg nem szenved kétséget e tény, miután az ősmondák idegen nép-bevándorlásokra visznek bennünket vissza, s az állam rendezését, a vallást, a földművelést, átalában mindent, a miben Peru és Mexico elfoglaltatásakor a többi amerikai népeket fölülmulta, a nép maga ezen hóditóknak tulajdonitá (*c*).

Nem szükség, hogy egyenesen nép és nép közt történjenek azon különböző elemek érintkezései, a melyektől függ minden haladás. Mint a vándormadarak magukkal viszik némely növény magvait, s azon szigeten, a hol rövid pihenést tartanak, idegen vegetatio csiráit szórják el: ugy vitték át egyesek gyakran egyik nép eszméit más népekhez, s mély jelentősége van a mondának, mely szerint az ó-világ minden nagy törvényhozója és gondolkodója utazásban töltötte élete nagy részét.

Ily egyenes és közvetlen érintkezés nélkül soha sem mutathatunk ki valódi haladást, miként egyszersmind a haladás is ott volt legélénkebb, a hol ilyes érintkezések voltak. Azon tényt, miszerint a szárazföldi népeket a szigetek vagy széles, hajózható partok lakosai mindig megelőzték a műveltségben, szintén csak azon befolyásból magyarázhatni meg, melyet a más népekkeli érintkezés s azért a közlekedés könnyüsége gyakorol szükségkép a polgárisodásra, miként ez oknak kell tulajdonitnunk azon nagyobb előhaladást is, melyet a vegyes népek tőnek a polgárisodásban. Mivel az ily népek különböző elemekből állanak, s a különböző egyéniségek érintkezései itt leggyakrabbak: épen azért élénkebb szükségkép itt a haladás, mint az egytörzsü népeknél.

Mindaz tehát, a mi gyériti vagy egészen meg is szünteti a különböző egyéniségek érintkezéseit, szükségkép megállapodásra vagy visszalépésre vezet polgárisodásban.

Ismeretesek a teljes zárkózottság eredményei; China neve közmondássá lőn e részben, s a mely törvényhozók, papok vagy uralkodók a létező állapot változatlan föntartására törekedtek, mindig igyekvének akadályozni az érintkezést mindennel, a mi idegen, épen azért, mivel meg voltak győződve, hogy a fönnálló

változatlan föntartása (s csak ebben áll a tespedés) csupán akkor lehetséges, ha az idegen elemekkel minden érintkezést megakadályozhatni. Nagyrészint ez oknak tulajdoníthatni a kényuri államformák elismert rossz befolyását a haladásra. Mivel a kényuri államforma lehetlenné teszi a szabad egyéniség lételét, s mivel minden egyéni sajátságot el akar törölni, magát biztosítani törekszik idegen befolyások hatásai ellen: épen azért mindig akadályozza a haladást. A hol az egyes korlátlan hatalma, vagy mivel területileg keskeny határok közé volt szorítva, vagy egyéb okoknál fogva (*d*) nem akadályozhatja meg, hogy éles kifejezésü egyéniségek ne legyenek, s azok egymással ne érintkezzenek, ott a haladást sem szakíthatá az félbe, s (hogy csupán egykorbeli és rokon népeket említsünk) például Siciliában minden zsarnoki uralom mellett élénkebb haladást találunk, mint Spartában, mivel az egyesek uralma rövidebb ideig tartott s kisebb körre szoritkozott amott, hogysem az egyéni sajátságok megsemmisitése az egyes államok körében is sikerülhetett, vagy az idegen államoktól csak törekedtek volna magukat elkülönözni: mig Spartában Lykurg törvényhozásának befolyása által mindkettőt sokkal inkább elérték, mint Görögország bármely más államában.

Ugyanezt mutatja maga azon tény is, a melyet rendesen fel szoktak hozni a végtelen haladás ellen, s mire világfájdalmas századunkban különös előszeretettel mindig megint visszatérnek: miszerint minden polgárisodás, mihelyt tetőpontját elérte, megint visszasülyed, és pedig azon tetőponthoz képest, a melyre emelkedett; mert ha valamely nép hatalma alá veti mindazon népeket, melyekkel azelőtt érintkezésben állott, s nyelvét, vallását, erkölcseit és törvényeit rájok kényszerité, vagy ha egy polgárisodás lassankint minden népre kiterjed, melyek kölcsönös érintkezésben állnak egymással: e népek sajátságait mindnyájokkal közös miveltség váltá föl, mint például Róma uralmával volt az eset, vagy a görög miveltség általános elterjedésével kevéssel a keresztyénség föllépése előtt (*e*); ekkor meg kell szünni a haladásnak, nem azért mivel a polgárisodás elérte azon tetőpontot, melyen túl haladnia embernek

nem adatott; hanem mivel az osztályok és nemzetiségek nivellirozása a haladás föltételeit is semmivé tette.

Akár a haladás, akár a tespedés korszakaira fordítjuk figyelmünket, mindenütt tisztán láthatjuk, minő befolyással van a különböző egyéniségek érintkezése a haladásra; mindkét ut azon meggyőződésre vezet bennünket, miszerint minden haladás a különböző erők és érdekek ellentételének eredménye, vagy a mi egy azzal, az önálló egyéniségek érintkezéseinek eredménye,

S ez az első törvény, melyre egész népek vagy korszakok miveltségi történeteinek alapos vizsgálata vezet bennünket.

JEGYZETEK A IV. FEJEZETHEZ.

(a) A classikus ó-kor vallása ezen sajátságának — mely miatt oly könnyen vett föl idegen hitfogalmakat, s a honnan magyarázható az ó-világ sokat magasztalt türelmessége is — kell tulajdonítnunk, hogy az ellentétek e téren mindig igen erőtlenek voltak, s a vallás akkor csak oly keveset tőn a haladás előmozdítására. Csak oly vallások, melyek, mint a keresztyénség, sokkal inkább positivok, hogysem a bölcselmi eszmékkeli harczban azokban föl-olvadjanak, s melyek nemcsak a képzelmet, hanem a kedélyt is betöltik: — csak ily vallások idézhetnek elő erős ellentéteket, s mozdítják ekképen elő valósággal a haladást.

(b) Mint Róma és Görögország történetei mutatják, az érdekek ellentéte is előmozdíthatja a haladást, de a dolgok természete hozza magával, hogy az érdekek harcza mindig egyik érdek vég győzelmére, a többiek elnyomására s az ellentétek megszüntetésére vezet szükségkép; csak a vallásszentesítette elveket lehet ugyan legyőzni, de nem lehet megsemmisíteni: befolyásuk a haladásra annál nagyobb, minél hatalmasabb ellentéteket kell leküzdeniök.

(c) Ha a polgárisodás kezdetéről különböző népeknél a fönmaradt mondákat vizsgáljuk, úgy találjuk, miszerint a polgárisodásról, a hol nem az istenektől származtatják, mindenütt azt tartják, hogy idegenek hozták be. Miután az utóbbi átalánvéve szintoly lehetetlen, mint az első, mert egy oly népet kellene fölvennünk, mely minden másokkal közlé polgárisodását: úgy látszik, hogy épen azon monda átalános elterjedése, mely minden nép polgárisodását idegenektől származtatja, mutatja azon tény átalánosságát, miszerint a polgárisodás nyomait minden népnél csak bizonyos pontig kisérhetjük, midőn idegen népekkel jött érintkezésbe, mivel épen ez érintkezések által származott a míveltség.

(d) Bár a kényúri hatalom kis államokban mindig legnyomasztóbb az egyesre nézve: mindazáltal soha sem lehet az oly ártalmas a haladásra nézve, mint a nagy államokban, mivel kisebb államokban nem vihetni ki, hogy minden idegen államokkali érintkezéstől el legyen zárva; de épen ezen tény bizonyítja, hogy nem a nyomás nagysága, hanem a különböző elemek érintkezésének megszüntetése által vezet a kényuralom tespedésre.

(e) Miután az ó-kor minden államában teljesen alá volt vetve az egyén az államnak: mihelyt valamely állam a többieket mind alávetette, s így a vele ellenkező viszonyokat megsemmisítette, szükségkép megszünt azonnal minden haladás lehetősége. Azon polgárisodás, melyben az egyéniség jogát az állam ellenében elismerik, ment a veszélytől, mert ha azt akarnók is képzelni, hogy minden nép egyetlen állammá egyesült: míg az egyesek, családok, kisebb községek egyéniségét, melyeket az állam magában foglal, elismerik, tiszteletben tartják, még mindig számtalan ellentét marad fön a nézetekben és érdekekben, melyek lehetővé teszik a haladást.

V. FEJEZET.

A HALÁDÁS MÁSODIK TÖRVÉNYE: A HALADÁS IRÁNYÁT MINDIG AZ URALKODÓ ESZMÉK HATÁROZZÁK MEG.

Természetében fekszik az embernek, hogy mindig kell valamire törekednie; törekvési irányát pedig a fölötti fogalmai határozzák el, a mit igaznak, helyesnek és illőnek tart.

A mi az egyesre nézve áll, áll a népre, sőt az egész emberiségre.

A világtörténet nem egyéb folytonos törekvésnél bizonyos fogalmak valósitására.

Miután immár a haladás iránya mindig törekvéseink irányától függ: minden korszak uralkodó eszméi is szükségkép eldöntő hatást gyakorolnak a haladás irányára.

Lehetetlen az embert eszes és szabad akarattal biró lénynek tartanunk a nélkül, hogy e tételek helyességét el ne ismernők. Az emberiség összes mivelődési történetei bizonyságul szolgálnak e részben.

Senki sem tagadja a vallás befolyását a haladásra s különösen annak irányára. Bármi nagy fontosságot tulajdonitunk a nemzeti különbségnek: a vallás befolyása tagadhatlanul nagyobb a haladásra, s csak az izlamra és keresztyénségre, s az utóbbinak körében az egyes felekezetekre kell forditnunk figyelmünket, hogy belássuk, miszerint a legkülönbözőbb nemzetiségű népek is merőben ugyanazon fejlődési irányt követik egy közös vallás befolyása alatt. Ugyde minden vallás — a mennyiben üres külsőséggé nem sülyedt — mindig a

nép uralkodó eszméinek forrása vagy eredménye, s csak a mennyiben ez, a mennyiben minden uralkodó eszmét fölvett körébe, annyiban lehet befolyással a haladás irányára. Amely pillanatban uralomra emelkednek azon eszmék, melyek a vallás által fölállitott fogalmakkal ellentétben, vagy a vallással épen semmi viszonyban nem állanak: azonnal vége a befolyásnak is, melyet a haladás irányára gyakorolt a hit; sőt a kor uralkodó eszméi lesznek hatással a vallásra, s vagy uj vallás alapítására vezetnek, vagy legalább átalakítják a fönállónak alapelveit. Azon befolyás is, melyet a vallás az élet minden viszonyára s ez által a haladásra gyakorol, nem annyira attól függ, a mit minden egyes esetben tennünk parancsol, hanem inkább azon fogalmaktól, melyeket uralomra juttat. Szabad legyen például csupán egy tényt említenem, melyet mindenki tud.

Elfogultság nélkül senki sem tagadhatja, hogy a reformatio által első pillanatra növekedett a világi hatalom köre. Bármi gyakran hirdette is Luther a szelidséget az uralkodó osztályoknak alattvalóik irányában: mindazáltal ezeknek, mindenben, a mi nincs egyenesen Isten parancsa ellen, a föltétlen engedelmességet köti lelkére. Soha sem állítottak föl a fejedelmek korlátlan hatalma felől merészebb nézeteket, soha sem igyekeztek a nép teljes jogtalanságát az államot illető minden viszonyban oly hévvel megmutatni, mint a protestans hittudósok a XVI. és XVII. században. A mit csak Bellarmin a pápa csalhatatlanságáról irt és mondott, mind nagyon távol áll attól, a mit akkor a királyság jogai mellett Angliában fölhoztak. Ugyanez idő folytán a katholikus hittudósok a pápa fensősége mellett a népfölség elvét vitatták, s a fejedelem és nép közti viszonyokat illetőleg a legmerészebb állításokkal léptek föl (*a*).

Ha a katholicismus képviselőinek tekintjük a jezsuitákat, kik az egyház alapelveihez a legmakacsabbul ragaszkodtak, — mint rendesen tekintik, a kik a katholicismus ellenében föllépnek: — meg kell engednünk, hogy az alapelvek, a melyeket az egyház fölállít, sokkal kedvezőbbek voltak a nép polgári szabadságára, mint a miket Luther és a protestans hittudósok

hirdettek; — legalább azon tant, hogy a világi
lomnak az egyházi alatt kell állani, vagy leg
ennek amattól függetlennek kell lenni, nem tart
kedvezőnek a fejedelmek korlátlan hatalmára n
amint hogy a reformatio korában, midőn a hata
fejedelmi házak rokonszenveinek megnyeréséről
szó, gyakran is szemére vetették a katholicismus
miként az alattvalókat engedetlenekké teszi és föllá
fejedelmeik ellen. S mind a mellett, ha vizsgá
mily hatással volt mindkét hitfelekezet három sz
folytán az állam intézményeire, nem tagadhatni, l
azon államok, melyekben akkor a reformatio mun
véghez ment, többnyire nagyobb polgári szabads
emelkedtek, mig majd minden katholikus népet, k
kivétellel, korlátlan hatalmu fejedelmek kormá
alatt találunk, s a világi hatalom, többeknél közü
valósággal még egyházi dolgokban is nagyobb b
lyással bir, mint a protestans államokban. Ezt pe
csak az fejti meg előttünk, ha meggondoljuk, hog
protestantismus által a szabad vizsgálódás, s a kath
cismus által — főleg miután amazzal meghasonlott
a tekintély elve jutott uralomra, s épen a fogaln
ezen ellentéte okozta, hogy a protestans és katholil
tartományok azóta ellenkező irányban haladtak.

A hol a reformatio az uralkodó eszméket nem v
képes átalakítani, az előbbi irány sem változott, s u
találjuk, hogy a megváltásróli tan, csupán hit ált
cselekedetek nélkül, a mi fölött annyi hittani vi
folyt, a gyakorlati életben semmi ellentétet nem idéz
elő a katholikus és protestans egyházhoz tartozó nép
közt. A mily kevéssé lennének lehetségesek mai nap
egyház körében, bár elvileg minden tanához ragas
kodik, a bűnbocsánat-hirdetés ama visszaélései, melyek
XV. és XVI. században történtek, — s a melyek m
akkor ellenkeztek a többség fogalmaival: — szintol
kevéssé vethetni szemére a reformatiónak, hogy
keresztyéni cselekedetek számát csökkentette, s
protestans tartományok sem a szegények felőli gondo
kodás tekintetében, sem térítési buzgalmukban, ső
pompás egyházak építését illetőleg sem maradtak hátr
a katholicismustól.

A vallás befolyása a haladás irányára nem egyéb, mint a vallás által uralomra emelt fogalmak befolyása. Csak akkor változhatik a haladás iránya, ha e fogalmak átalakulnak; mert valamint annak, a mi a gondolkodás terén történik, az élet mezején is szükségkép mutatkoznia kell: ugy minden külső jelenség csak annyiban idézhet elő maradandó eredményeket, a mennyiben az emberek fogalmaira átalakitólag hatott.

Avagy nem történnek-e legnagyobbaknak tetsző események olykor, a nélkül, hogy legkevesebbet is változtattak volna a haladás irányán? A hóditónak romboló hatalma romokkal fedheti a világot, s a zürzavar által, melyet előidéz, föltarthatja rövid ideig az emberiség fejlődési folyamát: irányát szintoly kevéssé tudja megváltoztatni, amint egy polgárosult nép meghóditása, ha századokra terjed is, nem változtathatja meg az azon nép által követett irányokat, ha a hóditó nép sokkal alantabb fokán áll a miveltségnek, hogysem átalakitó hatással lehetne annak fogalmaira.

A pápaság és császárság története a középkor folytán szinte bizonyságul szolgál e részben. Amaz a legcsekélyebb kezdetből, tisztán szellemi eszközökkel, az anyagi erőszak korában, legfőbb hatalomra jutott; ez mindazon hatalom daczára, melylyel nagy Károly s az Ottók és Hohenstaufok alatt föllépett, majdnem üres névvé sülyedt alá. Miként fejthetjük ezt meg magunknak? A császárok és pápák egyéniségéből? Voltak mind a pápaságnak, mind a császárságnak méltatlan képviselői; a pápaság, a középkor folytán, gyakorta a legnagyobb lealáztatásba és függésbe sülyedt, s elvégre mégis diadalmaskodott minden ellenen és akadályon, s a nyugati keresztyénség összes népei fölött oly hatalomra emelkedett, minővel egy fejedelmi nemzetség sem birt soha oly hosszas ideig.

Oka az, mivel a pápai hatalom fensősége szintugy megfelelt a középkor uralkodó eszméinek, mint a korlátlan államhatalom alapitása a római imperatorság értelmében, a mire a német császárok törekedtek, ellenkezett az eszmékkel, s ezért vezetett szükségkép minden haladás a középkorban mindig a pápai hatalom növelésére, mig az uralkodó eszmékben, az egyházi és világi

hatalom viszonyát illetőleg, változás nem történt az uralkodó nézetekben.

Sok analog jelenetet hozhatnánk föl. Amennyire a történetek előttünk tudva vannak, mindenütt azon ténynyel találkozunk, miszerint az egyes népek haladási iránya gyakran változott, de csak akkor, ha előbb az uralkodó eszmék mentek át hasonló változáson; a mi azon meggyőződésre vezet bennünket, hogy a haladás irányát mindig az uralkodó eszmék határozzák meg.

S ez a haladás második törvénye, melyet a történet által nyujtott tényekből elvonhatunk.

JEGYZET AZ V. FEJEZETHEZ.

(a) Hogy igen hosszadalmasak ne legyünk, csak L. Ranke jeles művére: *Die römischen Päpste im XVI. und XVII. Jahrhundert* utasítjuk olvasóinkat, hol a II. k. 6. könyv 179. lapján remekül vannak az ide vonatkozó adatok egybeállítva.

VI. FEJEZET.

A HALADÁS HARMADIK TÖRVÉNYE: A HALADÁS MÉRTÉKE A SZÜKSÉGTŐL FÜGG.

Bármit mondjanak az emberek nyugtalanságáról, vágyaik és nézeteik változandósága felől, melyet valamint a haladás föltételéül, ugy egyszersmind az általános elégedetlenség forrásául tekintünk: mindazáltal nem kevésbbé igaz, hogy az emberi természetnek némi maradási ösztön is sajátja, — bizonyos inertia, melynél fogva soha sem változtat állapotán, ha nem kénytelen azzal.

A mi a nehézkedés törvénye az anyagi világban, ugyanaz minden emberi viszonyban ezen föntartási ösztön. Itt mint amott minden mozgást bizonyos lendületből magyarázhatni, s ezen lenditő erő, mely előttünk minden mozgást, minden haladást érthetővé tesz, a szükség.

Mivel különböző egyéniségek érintkezése, különböző fogalmak kicserélése és kölcsönös hatása által uj szükségek keletkeznek: épen azért minden előlépés ezen érintkezések lételétől és élénkségétől függ, s irányának épen ezért kell szükségkép az eszméktől függenie, mert hiszen az eszmék idézik lassankint elő azon szükségeket, melyek szorosabb értelemben nem állati ösztöneink kielégitésére vonatkoznak; s ha egyes népek a polgárisodás bizonyos igen alanti fokán, idegen érintkezések nélkül, századokig maradnak ugyanazon állapotban, mig másoknál annál élénkebb az előhaladás, minél magasabb fokára jutottak a polgárisodásnak, s

minél gyakoribb érintkezésekbe léptek más népekkel: mindkét esetben abban kell okát keresnünk, hogy a szükségek szere száma a polgárisodás emelkedésével növekszik, s merőben miveletlen népeknél a szükségekkel azon lenditő erő is hiányzik, melynek le kell győznie az ember sajátságos maradási hajlamát, eredeti tunyaságát, ha azt akarjuk, hogy mozgásnak, haladásnak induljon.

Innen következik, hogy a mozgás, a haladásnak mértéke (mert a haladás nem egyéb, mint mozgás bizonyos irányban) mindig a szükségtől függ.

Mint a mozgás nagyságát és gyorsaságát az anyagi világban a lökés ereje és gyorsasága határozza meg: ugy az emberek minden haladása azon szükségek hatásától függ, melyek kiragadják őket természeti apathiájokból. A szükséggel a bizonyos iránybani mozgás, azaz haladás is mindig megszünik (*a*). S a természettan és csillagászat nem nyujtanak számosabb bizonyságot a nehézkedés törvénye mellett azon tényeknél, a melyekből látjuk, miszerint az emberben is föl kell tennünk bizonyos vele született maradási hajlamot, minélfogva minden haladást bizonyos szükségek eredményeül kell tekintenünk, mely szükségekkel szoros viszonyban van a haladás mértéke.

Mióta az egyes fontosabb történeti jelenségek felől gondolkodnak, egy kérdés sem vette igénybe annyi gondolkodó fő figyelmét, mint az: mely okoknak tulajdonitható a különbség, mely különböző népek vagy korszakok előhaladásában mutatkozik? Pedig csak azon hatásra kell forditnunk figyelmünket, melylyel a szükségek mindig voltak a haladásra, s azonnal kielégitő megoldására találunk e kérdésnek: mig a haladás különbségének minden egyéb magyarázási módja ellen számos czáfolhatlan tényt hozhatni föl.

Mindenekelőtt az egyes népek kölönböző képességében keresték a haladás felötlő különbsége okát. Nem tagadom ama különbséget, bár, nézetem szerint, inkább a kedély, mint az értelem tehetségeiben kell azt keresni, s népeknél mindenesetre csekélyebb e különbség, mint egyeseknél. De hogyan magyarázhatjuk ki ebből, hogy ugyanazon nép különböző mértékben haladt elő külön-

böző időkben; mint fejthetjük meg azon körülményt, mely szerint ugyanazon nép, mely bizonyos körülmények közt századokig tespedésben volt, a legélénkebb előmenetelt tette, mihelyt az érintett viszonyok változtak; mint fejthetjük meg mindenek fölött azon tagadhatlan tényt, hogy a történetek folyama alatt nem mindig egy és ugyanazon nép ment a többiek előtt, hanem hogy fölváltva különböző népeket találunk a polgárisodás élén; — hogyan érthetnők meg mindezt, ha föl nem vennők, hogy bizonyos képességeken kivül, melyeket minden esetre sok népnél meg kell engednünk, még különös viszonyok is szükségesek a haladásra, melyek azon képességeket működésre inditják? Innen következik, hogy ha fölteszszük a népek különböző képességét, abból legföllebb azon eredményt kell vonnunk, hogy bizonyos népiségek kevesebb tehetséggel birnak a haladásra, mint mások, — a nélkül, hogy ez által meg lenne fejtve azon nagy különbség, melyet a haladás gyorsaságára nézve különböző időkben tapasztalunk.

Merőben ez áll ama kedvencz elméletről, miszerint a hatalom és a polgárisodás fokát, melyre egyes népek fölemelkednek, egészen égalji viszonyokból akarják származtatni. Habár épen nem Montesquieu volt első, a ki azon állítással lépett föl, hogy a hidegebb égaljak lakosai vitézek és erényesek, s annálfogva polgári szabadságra képesek, a melegebb égöv lakói ellenben erőtlenek s rabszolgaságra vannak rendelve: mindazáltal ő szerzett annak átalános elismerést, s minden esetre nagyon különös, hogy épen oly században, a melyben a szabadság mellett lelkesednek, s minden ember egyenlőségét kétségbevonhatlan axioma gyanánt állítják föl, oly elméletet is pártolhatnak, mely ama két alapelvvel egyaránt ellenkezik. Mutatja ez, mi csekély kelete van a szoros logikának még a tudományok körében is, menynyit adnak itt is csupán a jóhiszemre, hogy aztán a hit dolgában szokásos szenvedélylyel védjék s a képtelenség határaiig vigyék, a mit elfogadtak.

Hányszor akarták komoly férfiak is a protestantismus elterjedését Németországnak délire és északira fölosztásában keresni, — mely fölosztásban Münchent, mivel az isotheron vonalokkal még keveset törődnek, a

déli részhez sorozták. Magában Angliában is hasonló befolyásoknak tulajdonitották, hogy egyes déli grófságok hoszasabb ideig ragaszkodtak a katholicismushoz. A déli népnek oly vallásra van szüksége, amely inkább az érzékekhez, a kedélyhez szól, mig az északinak mindenekelőtt értelmét kell kielégiteni; s ezért maradt katholikus Ausztria és Bajorország, mig Porosz- és Szászország a protestantismusra tért át (*b*).

S a ki tudja, hogy az ausztriai örökös tartományok nagy része a protestantismusra tért, és minő eszközökkel álliták vissza itt a katholicismust, s alapiták meg más államokban a reformatiot, beszélhet-e a dél vagy észak szükséges befolyásáról, s például innen fogja-e magyarázni akarni Holland protestantismusát és hogy Belgium katholikus, holott a protestantismus elterjedése Francziaországban is ellenkező eredményekre vezet szükségkép, s azon tényt, hogy Lengyelországban, hol a protestantismus egyidőre határozottan felülkerekedett, oly tökéletesen vissza lehete állitani a katholicismust, csak nem lehet ez ország déli égaljának tulajdonitnunk. Csak a görög, római és protestans egyház, s a buddhahit és izlam területi kiterjedését kell vizsgálnunk, hogy meggyőződjünk, mi csekély befolyással volt dél és észak még a népek hit-nézeteire nézve is, holott azon benső összefüggésnél fogva, mely a természeti tünemények s az istenségnek az emberekhezi viszonyait illető fogalmak közt létez, itt még legnagyobbnak kellene lenni ezen befolyásnak.

Avagy inkább áll-e, a mit az északi népek erkölcsiségéről, szellemi képességéről és tetterejéről a dél-északiakhoz képest fölhoznak? Mellőzvén azon jelentékeny befolyást, melyet a vallás mindenre és főleg az erkölcsiségre gyakorol, — honnan következik, hogy azon kérdés: mennyire függenek mindazon dolgok az égalji viszonyoktól? — összeköttetésben áll azzal: minő hatással van valamely nép északi vagy déli lakhelye vallására, tagadhatlan tényeket nyujt a történet, melyekből épen az ellenkezőt lehet következtetni. Ha kizárólag Európa és Amerika jelen viszonyaira fordítjuk figyelmünket: semmi kétség, — a mennyiben tudniillik Oroszországról megfeledkezünk, — hogy egyes népek, melyek a többieket

erkölcsiség, miveltség és tetterő tekintetében fölülmulják, mindkét világrész mérsékelt égöve északibb részein laknak; de nem kell felednünk, hogy Ázsiában ma sem ez az eset, s hogy ezen északi népek is, melyek jelenleg a miveltség magasabb fokán állnak, épen azon tartományoknak köszönhetik polgárisodásukat, hol a miveltség aránylagos hátramaradását az égalj lankasztó befolyásából akarják jelenleg magyarázni. Avagy a phoenikiai nép fáradhatlan tevékenysége, ama csodás erély, melylyel a forró Arábia fiai az izlamot terjesztették, s a spanyol nép tettereje, melylyel hazájokat visszafoglalták, s a keresztyénségnek és európai polgárisodásnak egy uj világrészt nyitottak; azon tény, hogy portugalok találták föl ama tengeri utakat, melyek fölfedezésének köszönhetik a tenger fölött jelenleg uralkodó népek tengeri hatalmuk fölvirágzását, és hogy Olaszország a középkor folytán Európa minden más népét megelőzte kereskedésben és iparüzésben, s művészet és tudomány tekintetében, mindezen tények, mondom, kevésbbé ismeretesek-e, mint azon körülmény, miszerint ez országok fensősége jelenleg másokra szállott át? Azon állítást illetőleg, miszerint a polgári szabadság értéke az északi égalju lakosok kiváló tulajdona, a déli égalj ellenben a szolgaságra készít elő, meg kell vallanom, hogy az egészen megfoghatatlan előttem. Miként feledheti el valaki azon tényt, hogy északon lakik azon nép, melynél korunkban legkevesebb polgári szabadságot találunk, s majd semmi törekvés nem mutatkozik az után, mig mi szabadságfogalmainkat, s a polgári erény legnagyobb példáit Görögországnak és Rómának, azaz oly államoknak köszönhetjük, melyek délszakon feküsznek; mint lehetett, Oroszország és a régi Róma nagyszerü példáival szemközt, valaha ilyesmit állítani?

A történetek szintannyi adatot nyujtanak arra nézve, hogy a szelidebb éghajlat kedvezőbb a haladásra, mint az ellenkezőre, a miből következik, hogy a polgárisodás különböző fokát a különböző népeknél szintoly kevéssé tulajdoníthatjuk lakhelyök déli vagy északi fekvésének, mint természetileg különböző képességöknek.

Az éghajlati viszonyok, vagy helyesebben mondva, a föld minőségének befolyása lakosai haladására (c) mindig

csak közvetett, s minél inkább vizsgáljuk az egyes tényeket, miknélfogva bizonyos népek magasabb miveltségét geographiai fekvésökből akarják kimagyarázni, annál inkább meggyőződünk e felől.

Tény, hogy az égalji viszonyok szélsőségei kevésbbé kedvezőknek látszanak az emberi képességek kifejtésére, s hogy azon országok, melyekben a polgárisodás a történetek különböző korszakai alatt a legfőbb fokra emelkedett, nagyobb részint a mérséklett égöv alatt fekszenek; de bármi nehéz, sőt lehetetlen csak e tételt is tudományos szabatossággal fölállitani, miután sem délen, sem északon nem tudjuk kijelölni a határokat, a melyeken belül lehetséges csupán a haladás: keveset is nyerne az által a tudomány; mivel ha ismernők is a határokat, melyeken tul nem lehetséges a haladás, még mindig nem tudnók abból kimagyarázni az e határokon belül tapasztalt tüneményeket és sem azt nem értenők, miért jutott a fejlődés magasabb fokára a polgárisodás például északon Svédországban, s egészen délszaki vidéken, például Indiában, mint azon országokban, melyek mérsékeltebb égöv alatt állnak; sem azt nem foghatnók meg, mint sülyedhettek egyes vidékek, melyek egykor a polgárisodás legmagasabb fokán állottak, az éghajlat változása nélkül, a legnagyobb barbárságba. Sőt inkább az égalji viszonyok különböző befolyásának a polgárisodásra van szüksége magyarázatra, s ez csupán azon befolyásban található, melyet a nép déliebb vagy északibb lakhelye gyakorol annak szükségeire.

Miután a déli vidékeken kevesebb az anyagi szükség, s kielégítése lelki és testi erőfeszítés nékül lehetséges, magas északon pedig igen szük határok közé van szorítva az ember tevékenysége, a ki sorsa javítására törekszik; mivel ott a szükségek nincsenek meg, itt kielégítésök lehetősége hiányzik, hogy az embert tevékenységre buzdítsák: szintoly természetes, ha mindkét esetben igen lassu a haladás, mint könnyü megfogni, miért fejlődött ki előbb és gyorsabban mérsékelt égöv alatt a polgárisodás, s hol mind a szükségek nagy száma, mind azok kielégíthetése megfeszített munkásságra ösztönöz. Az éghajlat befolyása azonban mindez esetekben közvetett, s a legdélszakiabb nép, mihelyt

másokkali érintkezései szaporítják szükségei számát, szintugy haladásokat teend a polgárisodásban, mint észak lakói, ha a kereskedés és hajózás által, — melynek első kezdetére a szükség tanítá őket — megszerezték a lehetséget, hogy szükségeiket kielégítsék.

Itt, valamint a mérsékelt öv alatt, mindig a szükség szabja meg a haladás mértékét, s ez a harmadik törvény.

JEGYZETEK A VI. FEJEZETHEZ.

(a) Magától értetik, hogy valamely szükség megszünte nem szakítja tüstént félbe a haladást bizonyos irányban. A lendület hatása itt, valamint az anyagi világban, tovább tart, csakhogy a mozgás apránkint lassubb lesz, s végre teljesen megszünik.

(b) Különös, hogy azon vonal, mely délt elválasztja északtól, egészen megegyezik a politikai határokkal.

(c) Tagadhatatlan, hogy a föld termékenysége, határainak erős volta s természetes közlekedési eszközei átalában nagyobb befolyással vannak valamely ország kifejlésére, mint éghajlata.

VII. FEJEZET.

A HALADÁS TÖRVÉNYEINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMSZERKEZETRE.

A tények szakadatlan sora mutatja:

hogy minden haladást a különböző egyéniségek érintkezései idéznek elő;

hogy iránya az uralkodó eszméktől függ;

hogy végre a haladás mértékét a szükségek határozzák meg.

Mig tapasztalatok nem mutatják e tételek helytelenségét, azokban találjuk föl szükségkép minden haladás törvényeit. Ha immár — a mint összes történeteink folyamából következtetnünk kell — haladás az ember földi rendeltetése: következőleg, ha minden lény elégültsége attól függ, mennyiben tölti be hivatását, s bármely viszony csak annyiban állhat fön tartósan, a mennyiben az egyes lények fejlődésére vonatkozó természeti törvényeknek megfelel, — csak azon államintézmények lehetnek tartósak, melyek a haladás érintett törvényeivel megegyeznek.

Azon kérdés eldöntése tehát: mennyiben helyesek s különösen mennyiben kivihetők gyakorlatilag az állam rendezéséről e műben felállitott elvek, — azon kérdés vizsgálatától függ, hogy ez elvek megegyeznek-e a haladás törvényeivel, azaz, ha vajon azon intézmények, melyek szerint az állam hatalmát csupán arra szoritották, a mi természeténél fogva az egész államot illeti, s minden egyéb körben az önkormányzás elvét követik: előmozditják-e a különböző egyéniségek élénk érintkezéseit, — megfelelnek-e a kor uralkodó eszméinek s a jelenkor szükségeinek?

E kérdésre forditjuk végül olvasóink figyelmét.

VIII. FEJEZET.

A HALADÁS ELSŐ TÖRVÉNYÉNEK GYAKORLATI EREDMÉNYEI.

Ha igaz, hogy minden előhaladást csak egyesek tesznek, mivel a tömeg — szellemi és anyagi tekintetben — csak ugy haladhat, ha minden egyes külön törekszik előre, e törekvést pedig csak különböző egyéniségek érintkezései idézik elő: innen két törvény következik:

1. hogy minden haladás csak annyiban lehetséges, a mennyiben külön egyéniségek vannak, s szükségkép annál élénkebb, minél élesebben nyilatkozó jellemmel birnak ez egyéniségek;

2. hogy a mi csak a különböző egyéniségek közt szaporitja az érintkezéseket, mindaz előmozditja a haladást, minden elkülönzés pedig mindig tespedésre vezet szükségkép.

Ha immár az ember rendeltetését szellemi és anyagi erői mindinkább kifejtésében, azaz minden oldalu haladásában kell keresnünk; s hogy mennyiben érezzük jól magunkat, nálunk embereknél, mint minden teremtménynél, attól függ, mennyiben töltjük be hivatasunkat; sőt miután sokáig nem is állhatnak föl oly viszonyok, melyek az egyes lényeket illető természeti törvényekkel ellenkeznek: önként következik, hogy az oly államintézmények, melyek az egyéniségek megsemmisitésén munkálnak vagy a különböző egyéniségek érintkezését akadályozni törekszenek, nemcsak nem adhatnak megnyugvást, sőt fönn sem állhatnak hosszas ideig, miután az ilyen intézmények ellen irányzott

minden törekvést tulajdonkép csak olyannak tekinthetni, mely által az ember rendeltetése akadályait igyekszik elháritani, s mely azért elvégre mindig szükségkép czélhoz vezet.

Polgárisodásunk egész története azt mutatja, hogy minden időszakban mindig csak oly viszonyok ellen támadt visszahatás, melyek a haladás fönnebb érintett törvényével ellenkeztek.

Ha Európa állását vizsgáljuk a közép-korban, az élesen kifejezett egyéniségek egész tömegével találkozunk. A hol ma nagy államokat látunk, s a közös nemzetiség öntudata milliókat fűz egy egészszé, sok önálló helyhatóság állott akkor, melyeket legfölebb is a hűbériség laza köteléke tartott egybe; ez is, gyakorlatilag véve, gyakrabban szolgált alkalmul surlódásokra és tusákra, mintsem békés érintkezések eszközlője volt. A mint korunkban mindinkább elterjedt az irodalmi nyelvek uralma s a miveltség növekedésével csökkent a különböző kiejtések száma, s a mint Európa nagy részében szükségkép föltünik előttünk jelenleg az egyformaság erkölcsökben, nézetekben, életmódban, sőt magára a ruházatra nézve is: ugy akkor mindenben a legnagyobb különféleség uralkodott.

A mit közlekedési eszközeink könnyüsége mellett a legnagyobb távolságok, sőt a világtenger sem eszközölhet: egy hegyláncz, folyam vagy erdőség, sőt egy előitélet válaszfala avagy valamely emlékezet megtette akkor; s ugy találjuk, hogy a közép-korban egészen kis községek, bárha nem választák el azokat természetes határok, sőt egyes várak lakói, ha szomszédok valának is, idegenebbek voltak egymás iránt, mint most a különböző világrészek lakói. A római birodalom romjaiból, mely midőn összeomlott, még nem volt képes teljesen fölolvasztani magában a befogadott különböző népiségeket, s a szerint, a mint területe különböző részei inkább vagy kevésbbé elsajátiták Róma nyelvét, erkölcseit és fogalmait, igen különböző népegyéniségek keletkezésére adott alkalmat, — és a nagy germán népek szétszakadozott részeiből tömérdek egyéni élet állott elő a közép-korban, minővel egy más korszakban sem találkozunk, leggazdagabb anyagul egy nagyszerű

polgárisodáshoz, egyik tényezőül majdnem végtelen haladásra. Hogy azonban ez valóban bekövetkezzék, szükséges vala érintkezésbe jönniök az egyéniségeknek; s igy természetesen mindaz ellen, a mi ilyes érintkezések keletkezésének utjában állott, a túlságosan szigorú zárkozottság, a közép-kor individualismusa ellen szükségkép visszahatásnak kelle támadni, s a közép-kor egész története, minden ujabbkori állam kezdetétől a jelenkorig, nem egyéb e visszahatás történeténél, mely mindig szélesebb kiterjedést vőn. Valamint a római egyház törekvése az összes keresztyénségnek egy anyaszentegyházba egyesítésére volt irányozva: ugy a világi viszonyokra nézve is egészen hasonló törekvésekkel találkozunk minden hűbéri államban.

Mindenütt érzik az egymáshoz közeledés szükségét, mindenütt azon vannak, hogy tágitsák azon határokat, melyek közt azelőtt mozogtak, s elháritsák, a mi az egyének kölcsönös érintkezéseinek utjában állott. Az egyház alapelvei s az ó-kori emlékek; azon vágy, miszerint minden egyes hűbérnök növelni törekszik hatalmát s a nép ama szüksége, hogy az egyesek önkénye ellen, kiknek önállósága veszedelmes rá nézve, — magát biztositsa; az egyes államok törekvése, hogy önállóságukat megóvják, s a mi szintoly átalános törekvés volt, kijebb terjeszszék hatalmukat: mind közremunkált az érintett irányban. S a közép-kor kezdetén mindenütt az egyéniségek legtarkább sokaságával találkozunk, az egyén oly mértékü önállóságával, mely mellett szilárdalapu rend nem volt lehetséges; az érintett irányban folytonos törekvések következtében ugy találjuk, hogy a középkor végén már annyira korlátozva volt az egyéni szabadság, a mennyire a nagyobb államok fönnállása megkivánta.

Az egyéniségek szoros elkülönzése elleni visszahatás czélját érte, a közép-kor zürzavarából több nagy állam állt elő, melyekben az előbb önálló egyéniségek tömegét egy egészszé látjuk egyesülve. Az egyéniségek szoros zárkozottsága helyett élénk közlekedés támadt azok közt, s ha az ujabbkor folyama alatt a haladás egy korszakban sem volt nagyobb és annyi oldalu, mint a közép-kor végén: oka az, mivel épen akkor leginkább

megvoltak a haladás föltételei és sem határozott jellemü egyéniségek sokaságában nem volt hiány, sem az érintkezések nem hiányoztak azok közt.

Azonban nem természete a visszahatásnak, hogy rögtön megszünjék. Sőt inkább a mely irányban soká haladtak elő, s a melyen kedvező eredményre jutottak, rendesen végletekig mennek azon, mig be nem látják, miszerint rég áthágták a határokat, melyek közt annak követése kedvező volt fejlődésükre. Ugy történt e részben is.

Hogy a különböző egyéniségek békés érintkezését lehetővé tegyék, s a viszonyok azon állandóságát és biztosságát idézzék elő, a mely nélkül előhaladás nem képzelhető, nagy államokat kelle alkotni, s korlátozni kelle az egyén korlátlan szabadságát az állam ellenében. Minden előlépés ez irányban a közép-kor folytán előhaladás volt a polgárisodásban is, s annál következetesbben követék azt, mivel az ó-kori polgárisodás emlékezései, melyek után törekedtek, s egyszersmind a fejedelmek érdekei, kik, mint az állam képviselői, az államhatalom minden kiterjedésével mindig szükségkép nyertek, szintén közremunkáltak az egyéni szabadság mindinkább megszorítására. A tudományok föléledésével azon eszmék is uralomra jutottak, melyeket az ó-kor az államról fölállított, s a királyság a római imperatorok állását, s a kik szabadságért lelkesültek, a római köztársaság szabadságát tekintették czélul, a melyre minden erővel törekedtek. Mindinkább terjedt azon meggyőződés, hogy valódi rendet és biztosságot csak az állam korlátlan hatalmától várhatni; hogy az egyes szabadsága csak az államhatalombani részvételében állhat, s az egyetemes haladás s minden egyes jóléte csak akkor van teljesen biztosítva, ha az egyetemre, vagy arra, a ki ezt — az államot — képviseli, bizzák a gondoskodást mindkettő fölött. A korlátlan egyéni szabadság rossz eredményeit sokkal inkább érezték a közép-korban, hogysem a következő időszakban el ne feledték volna, miszerint a merőben ellenkező irány követése is ártalmas következményeket vonhat maga után.

A XVI. század kezdetétől a legujabb korig folytonos

harcznak vagyunk tanui az egyéni szabadság ellen. Minden lépéssel növekedett az állam hatalma, s keskenyebbek lettek a határok, melyek közt az egyén önállólag mozoghat. Először az egyházat vetették az állam alá, aztán az államban levő kisebb községek önállóságát — az egyes megyék, városok, községek önhatóságát — tevék semmivé saját ügyeik igazgatását illetőleg is, végre maguktól a szülőktől még azon jogot is elvették, hogy saját gyermekeiket nevelhessék. Ipar és kereskedés, épitészet és közlekedési eszközök, a telepedési jog, s a községek szegényeinek ellátása, a mi csak az egyes előtt fontos, s a mi által valahogyan ártalmára lehetne önmagának, mind az államra lőn ruházva. A szabadság eszméje lépésről-lépésre háttérbe lett szorítva az egyenlőség eszméje által, s kiméletlenül összerontták, a mi csak ezzel ellentétben állott. Minden nemzetiségi különbséget, a család minden jogosultságát, minden egyéni sajátságot veszélyesnek tekintettek az államra nézve. Mintha minden, a mi a közönségesen fölülemelkedett, lealacsonyítana másokat, s minden, a mi szilárdan áll, szirt volna, melyen a közjó szenvedhetne hajótörést: nem szünő buzgalommal folyt az egyengetés munkája az állam részéről századokon át, miglen a communismus, — mivel követői következetesbek vagy talán kevésbbé eszélyesek voltak másoknál, — végre a rég követett alapelvek végeredményeivel föllépett, s azok nevében megtagadta a család és tulajdonjog létezési jogát; — csuda-e, ha ez irány ellen, mely végre minden egyéni élet megsemmisítésére vezetne szükségkép, szintoly visszahatás támadt immár, mint akkor, midőn a szertelen egyéni szabadság lehetetlenné tette minden társadalmi rend fönnállását? csuda-e, mondom, ha azon tagadhatlan bajokkal és veszélyekkel szemben, melyek az államhatalom tulságos kiterjesztéséből erednek, az egyes nemzetiségek nevében oly igényekkel lépnek föl az állam irányában, melyek fölbontására vezetnének; ha a nagyobb mértékü egyéni szabadság szükségének érzete, mely mindenkivel közös, oda vitt elvégre, hogy immár azon korlátozások miatt is megtámadják az államhatalmat, melyek alá a közérdekben veti az egyest; csuda-e végre, ha Proudhon

magát az állam lételét is szerencsétlenségnek mondá, s az anarchiát nyilváníta egy fölvilágosult és polgárisodott századhoz egyedül méltó államformának? A franczia államböleselő gúnyolt tana végre sem egyéb azon állítás ellentételénél (anthithesis), miszerint az államnak kell mindent kormányoznia, s Rousseau előtt és után hányan léptek föl e tannal, hányan intézték egészen a szerint eljárásukat, s mégis nagy bölcselőknek és államférfiaknak tartattak!

Azt szokták mondani: minden hatás visszahatást szül; ez azonban csak annyiban igaz, a mennyiben a hatás iránya által, vagy túlságosan heves és egyoldalú volta miatt, ellentétben áll a dolgok természetes folyamával. A betegség ellen idéz visszahatást elő a természet, nem az egészség ellen; így a visszahatás, mely korunkban az államhatalom szertelen kiterjesztése ellen bekövetkezett, olyas, mint a mely azelőtt a közép kor viszonyai ellen volt irányozva, mi a legvilágosabb bizonyság, hogy azon egyoldalú irány, melyet követünk, szintoly hibás, valamint a közép-kori volt.

Miután minden haladás csak különböző egyéniségek érintkezése által lehetséges, oly viszonyok közt, melyek az egyén önálló fejlődését folyvást megzavarják, szintoly kevéssé találhat megnyugvást az emberiség, mint a melyek közt a különböző egyéniségek békés érintkezése lehetlenné van téve. Itt és amott egyaránt akadályozva van a haladás, itt és amott gátolva érzi magát az ember földi rendeltetése betöltésében, s mindenik esetben szükséges a visszahatás, mert az csak azon törvények eredménye, melyek szerint fejlődik az emberiség.

Tartós megelégedést csak oly államintézmények szülnek, melyek sem külön egyéniségek létezését nem teszik lehetetlenné, sem azoknak érintkezéseit nem akadályozzák; de mivel ez csak ugy lehetséges, ha az egyénnek van bizonyos köre, a melyen belül egyénisége föntartására és kifejtésére kellő önállósággal bir, a nélkül, hogy ez által az állam veszélyeztetnék: önként következik, hogy az államhatalomnak arra szorítása, a mi természeténél fogva az összes államot illeti, azon körökben, a hol az állam fönnállásával

nem ütközik egybe az önállóság elvének alkalmazása, vagyis az e munka folytán kifejtett elvek gyakorlati létesítése megfelel a haladás első törvényének.

Ha bármely irányt hosszabb ideig követnek, mindig nagy nehézségekkel jár más utat törni, s épen azért nem ritka dolog, hogy egy ösvényt akkor sem hagynak mindjárt el, ha belátják, hogy nem az az igazi ut, remélvén, hogy talán azon is legalább közelebb jutnak a czélhoz. Ugyanez itt az eset. Miután az állam rendezésére nézve századokig egy utat követtek, miután megszokták mindig csak az államhatalom kiterjesztésében keresni a haladást, s annak folytán összerombolták mindent, a mi az állam korlátlan hatalmát korlátozhatta volna: bizonyára nehéz dolog uj ösvényeket törni. De ha igaz, hogy haladás az ember rendeltetése, s minden haladást csak különböző egyéniségek érintkezése eszközölhet; hogy ennélfogva — semmi sem lévén maradandó, a mi az ember rendeltetésével ellenkezik — az állam jelen intézményeit, melyek az önálló egyéniségek lételét megsemmisitik, végtére is másokkal kell fölcserélni: azon gyakorlati nehézségeket, mikkel a haladás törvényeinek megfelelő ujabb ösvény kérdése jár, nemcsak nem tarthatjuk legyőzhetleneknek, sőt inkább e nehézségek legyőzése egyik föladatul tekintendő, melynek megoldását halaszthatni ugyan, de ki nem kerülhetni; mert azt elérnünk, a mire természetes hivatásunk betöltése végett szükségünk van, bajos lehet ugyan, de sohasem lehetetlen (*a*).

JEGYZET A VIII. FEJEZETHEZ.

(a) Félreértések kikerülése végett szükségesnek tartok egy kis megjegyzést. A mint Aristoteles azon tételt állítá föl, hogy az erényt a helyes középben kell keresnünk: azt állítják az újabb időben, hogy oly intézmények mozdítják elő leginkább az állam jólétét, melyekben az ellenkező elvek közt helyes középet tudtak tartani. A mily igaz ez állítás, oly gyakran csalatkoztak gyakorlati alkalmazásában, midőn azt hitték, hogy a helyes középet úgy érhetik el, ha egy elvet sem követnek egész következetességgel. Nem az által segíthetni korunk baján, hogy az összpontosítás elvét sehol sem alkalmazzák szigorú következetességgel; sőt azt hiszem megmutattam, hogy ha az elvet nem követjük bizonyos körön belül, szükségkép az állam, vagyis az egyéni szabadság első föltétele megsemmisítését idéznők elő. Nézeteim csak abban különböznek a divatos nézetektől, hogy az államot nem tekintem egyedüli czélul, hanem inkább minden egyes jóléte eszközeül, s azt hiszem, hogy e czélról az eszköz fölött nem szabad megfeledkeznünk. Mint az államot csupán a központosítás elve által tarthatni föl: úgy az egyes jóléte az egyéni szabadság elvén alapszik. Mindkét elvet a legszigorubb következetességgel, de mindeniket csak bizonyos körben kell követni. Ha mindabban, a mi az állam köréhez tartozik, a központosítás maximumát, s mindabban, a mi e körön kívül fekszik, a legnagyobb decentralisatiót létesítjük, — csak akkor értük el a juste-milieut, a helyes középet.

IX. FEJEZET.

MELY GYAKORLATI EREDMÉNYEI VANNAK A HALADÁS MÁSODIK TÖRVÉNYÉNEK.

A mely értelemben veszik az emberek többnyire a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit és a melyben azokat korunk uralkodó eszméinek tekinthetni:

a szabadság azon lehetőség, mely szerint az egyén saját erőit és mindazt, a mi körüle van, önállólag használhatja;

az egyenlőség elve azon jogalap, melynél fogva mindenki igényt tart ugyanazon szabadságra;

a nemzetiség elve a szabadság elvének alkalmazása azon sajátságokra, melyeknek öntudata az egyesben, mint valamely nép tagjában, él.

Ha immár a haladás iránya mindig az uralkodó eszméktől függ: innen következik, hogy a nehézségeknek, melyek a haladást bizonyos irányban gátolják, mindig szükségkép annál nagyobbaknak vagy kisebbeknek kell lenniök, minél inkább vagy kevesbbé egyező ez irány a szabadság és nemzetiség eszméivel, azon értelemben, melyet azoknak korunkban tulajdonítanak. Csak akkor lehetetlen merőben a haladás, ha azon irány, a melyben haladni akarunk, ellentétben áll e fogalmakkal.

Mert a mint az ember akaratszabadságát korlátozzák azon viszonyok, a melyek közt él: szintugy korlátozza saját esze, s az ember soha sem akarhatja komolyan azt, a mi fogalmaival ellenkezik arról, a mi jó, hasznos és lehetséges.

E munka folytán többször figyelmeztettem olvasóimat azon ellentétre, mely azon értelem közt van, a melyben a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit az államban valósítani törekszenek, és a között, a mint e fogalmakat az emberek többnyire veszik.

Magában véve e fogalmak közől egyikről sem mondhatni, hogy valósítása, azon értelemben, a mint az államban veszik, egyátalában lehetetlen.

Az egész ó kor folytán az államhatalombani részesülésben keresték a szabadságot, s az államhatalom részére korlátlan hatalmat követeltek minden egyes fölött. Minden kényuri államban valósítva van, legalább az egyesek állását illetőleg az államhatalom irányában, a legteljesebb egyenlőség, s még ez elv legszélső következményeire sem hiányzik példa, midőn megszünik a magántulajdon és a család. A nemzetiség elvét pedig, mint a történetből tudjuk, igen gyakran tekintették valamely nép kizárólagos uralma jogalapjául minden más fölött. Honnan van mégis, hogy ez alapelvek valósítása, minden következetesség daczára, melylyel azon czélra törekedtek, daczára azon roppant eszközöknek, melyek az államnak jelenleg rendelkezésére állanak, s azon kíméletlenségnek, melylyel azokat egy vallástalan korszakban használták, midőn, valahányszor az államról van szó, mindig szem elől látszanak téveszteni a jog fogalmát vagy legalább tiszteletét: honnan van, kérdem, hogy mindezek daczára ez alapelvek közől egyet sem tudtak valósítani az államban, a nélkül, hogy mihelyt hosszas erőfeszitések után czélhoz véltek jutni, azonnal visszahatás ne támadt volna azon viszonyok ellen, melyekre oly hosszas ideig törekedtek, a mely visszahatás megint koczkáztatá az érintett viszonyok fönnállását?

E tagadhatlan tények első oka kétségtelenül abban rejlik, hogy e fogalmak, azon értelemben, melyet azoknak az államtudomány tulajdonít, — a mint az első részben megmutattam, — ellentétben állanak egymással; másik okát azonban bizonyára abban kell keresnünk, hogy az államban olyasmit törekszenek valósítani, a mi a nagy többség fogalmaival ellenkezik. Mivel azon szabadság, melyre az emberek többsége

jogot tart, egyéb valami, mint a mit az államban valósítani akarnak: épen azért nem képes a többség e szabadság élvezetére, s nem lehet azt tartós alapra helyezni, mig oly irányt követnek e részben, mely minden egyes törekvéseivel ellentétben áll.

Igaz, változhatnak uralkodó eszméink, s azon tetemes befolyás mellett, melyet a fönnálló viszonyok fogalmaink alakítására gyakorolnak, e fogalmak az által, hogy az állam a legnagyobb következetességgel merőben ellenkező irányt követ, szintén átalakulást szenvedhetnek lassankint. Még a teljes átalakulás lehetőségét sem tagadom. Ha a keresztyénség, mint sokan hiszik, elvesztette hatását az emberek kedélyére; ha a vallást az állam eszközévé tevék, melyet az mint rendőri intézményt ünnepélyei dicsőitésére használhat; ha az államhatalom körét mindinkább kiterjesztik, mig az egyes, minden eszköztől megfosztva, melylyel önállóságát föntarthatná, mindent az államtól kénytelen várni; ha mindent, a mi csak ez iránynyal ellenkezik, csirájában el tudnak fojtani, minden ellenkező gondolatot államvétségnek nyilvánitanak, minden ellenkező törekvést levernek az államnak rendelkezésére álló anyagi eszközökkel; szóval, ha a caesarismus — mint az egyedüli forma, melyben, a jelenkori államok nagysága mellett, az egyént teljesen alá lehet vetni az államhatalomnak, — hosszas időre megszilárdul (*b*): akkor azon fogalmakat is mások váltják föl lassankint, melyek a caesarismussal ellenkeznek. Azon államhatalom, mely magának igényli állampolgárainak nevelési jogát, minden eszközzel rendelkezik, hogy az új nemzedék érzelmeit is szükségei szerint idomítsa, s jöhetnek idők, midőn az emberiség az állam — vagy az állam élén álló egyedur — hatalmának teljesen alávètve, szintoly jól érzi magát, mint az Antoninok korában történt. Csak ne feledjük, hogy ez eset csupán akkor fordulhat elő, ha a jelenkor uralkodó fogalmai teljesen átalakultak és hogy az ily változás csak hosszas idő eredménye lehet.

A mint az egyes gondolatainak fejlődési rende nem lehet önkényes, hanem azon fogalmaktól, melyeket érzékeivel fölfog, azok fogalmaitól, a kikkel érintkezésbe

jő, s mindenek fölött az emberi lélek tehetségeitől függ, miknél fogva minden gondolkodás csak bizonyos törvények szerint történhetik: ugyanez az eset a népeknél is, sőt az összes emberiségre nézve.

Minden korszak uralkodó eszméi azon fogalmakból erednek, melyekből kiindult; a viszonyokból, melyeken átment; az érintkezésekből, melyekbe különböző népek, mint különböző eszmék képviselői, egymással jöttek; végre az emberi gondolkodás azon örök törvényeiből, melyeknek egész népek uralkodó eszméinek fejlődési rendje is alá van vetve.

Innen következik, hogy valamely kornak uralkodó eszméi sohasem változhatnak meg rögtön, s hogy tehát a haladás irányának rögtöni megváltozása is lehetetlen, miután mindig az uralkodó eszmék határozzák azt meg.

Ha immár meggyőződtünk a felől, hogy az egyéni szabadság fogalma szabta meg minden törekvés irányait keresztyén polgárisodásunk folyama alatt; ha az összes történetirás ellenmondhatlanul bizonyitja, hogy századokon keresztül abban állott minden haladás, miszerint az egyéni szabadság mindig több-több, s a hol a polgárisodás legfőbb fokra fejlődött, minden ember részére lőn biztositva; ha végre belátjuk, hogy minden erőfeszités daczára, melyeket századok óta tettek az ó-kor alapelvei valósitása végett, daczára azon átalános elismerésnek, melyben ez elvek elméletileg részesültek, gyakorlati létesitésök mindig épen a többség fogalmában talált legyőzhetlen akadályokra: valóban több erőt kell tulajdonítnunk a többség ezen fogalmainak, hogysem azoknak hirtelen megváltozását várhatnók, s ekkép merőben lehetlennek kell tekintenünk azon elméletek valósítását is, melyeket nemcsak a communismus, hanem mindazok követnek, a kik az állam hatalmát mindig kiebb terjeszteni, s az egyént mindig szükebb korlátok közé igyekeznek szorítani.

A legnagyobb felforgatások esetében is nagyobb befolyást kellene az egyéni szabadság eszméjének a jövendő alakítására gyakorolnia, mint a minőt most annak engedni akarnak.

Nem ismerünk nagyobb átalakulást a történetekben, mint akkor történt, midőn a római birodalom elenyé-

szett. A mint a politikai és társadalmi viszonyokat erőszakosan összeronták a barbar népiségek, ezer meg ezer darabra hullt szét a nagy birodalom, s az egész világ, mely fölött Róma uralkodott, uj alakot öltött külsőleg, — s talán még nagyobb volt azon forralom, mely ugyanakkor az eszmékben történt.

Azon népek uralkodó fogalma, melyek Rómát megtörték, a legteljesebb egyéni szabadság öntudata volt, melynek mindenki csupán önerejében találta föl határait; a keresztyénség uralkodó eszméje, melynek hatása szintén terjedni kezdett ugyanakkor, az egyén szellemi szabadságának s az emberi nem egységének eszméje volt, nem a mint Róma értette, minden népnek egyetlen nép zsarnoksága alá vetése által, hanem mint a föld minden népeinek egy közös egyházban való egyesülése. Ez eszmék, melyek annyira különböztek az ó-koriaktól, egy uj polgárisodásnak szolgáltak kiindulási pontjául, s meghatározák azon irányt, melyben ezredéven át haladt az emberiség, — s mégis mindez nem volt képes az ó-kor hatását polgárisodásunkra megsemmisíteni, s ama roppant átalakulás daczára, melyet a keresztyénség az emberek eszméiben és nézeteiben előidézett, e tekintetben is fontos nyomai maradtak fönn számunkra az ó-világnak: a régiség szellemi romjai, melyek előttünk fontosabbakká lettek azon óriási épitményeknél, melyeket századok mulva bámulunk és törekszünk utánozni. Ki nem tudja, minő hatással voltak összes polgárisodásunkra a római imperium emlékei, a helyhatósági intézmények maradványai, melyek a népvándorlások zürzavarában fönmaradtak, és a római jog? Ki tagadhatja, hogy az egyéni szabadság utáni törekvést az egész közép-koron át módosítá a vágy, erős államot alkotni, a helyhatósági intézmények utáni törekvés s a római jog fogalmai? Sőt, hogy az ó-kor eszméinek befolyása a tudományok föléledésével annyira növekedett, miszerint úgy tetszik, mintha azon eszméket is háttérbe szorítá vala, a melyekből polgárisodásunk kiindult? Ha azt hiszszük is, hogy a jelen polgárisodás enyészetéhez közelit: föltehetjük-e, hogy kevesebb nyomát hagyja maga után lételének, mint az ó-kori miveltség; hihetjük-e, hogy a keresztyénségből, ha eltérnek

is tanaitól, nem marad fönn legalább ama szellemi község emléke, mely másfél ezredévig független volt a világi hatalomtól, s hogy jogfogalmainknak, világnézletünknek, sőt társadalmi viszonyainknak is nem maradnak fönn némi nyomai, melyek által polgárisodásunk alapeszméi szintoly tetemes befolyást gyakorolnak a miénket követő polgárisodásra, a mint el kell ismernünk az ó-kori fogalmak hasonló befolyását korunk polgárisodására?

Még ha egy új polgárisodás küszöbén állanánk, s azon fogalmakat, melyek eddig irányadók voltak, mások váltanák föl, az esetben is hibás törekvés volna az egyéni szabadságot még inkább meg akarni szorítani. Miután mindenik új polgárisodás épülete mindig a megelőzőnek romjaiból keletkezik: előre láthatni, hogy az egyéni szabadság elve azon polgárisodás körében is nevezetes helyet foglal el, a mely a miénket követni fogja. Hogy' érte volna el czélját e törekvés, most, midőn látjuk, hogy minél korlátlanabbá lett az állam hatalma, a visszahatás is mindig növekedett e hatalom ellen, hogy az osztályok nivellirozása által, melylyel az államot minden lehető ellenállás ellen biztosítani akarták, sem értek el egyebet, mint hogy most már minden osztály érzi szükségét az államhatalom korlátozásának, s az egyéni szabadság élvezete utáni törekvés annál élénkebb lett, mivel annyi szomoru tapasztalás után végre meggyőződtek a felől, hogy a politikai szabadság megalapítása, melyet az egyéni önállóság kárpótlásául tekintettek, végtelen nehézségekkel jár a nagyobb államokban, s kevesebbet ad az egyesnek, mint a mennyit attól vártak.

Korunk tagadhatlan jellemvonása az individualismus. A mi csak nagyszerű s a mi kárhozatos korunkban, mind ezen forrásra vihető vissza. Mindenütt az egyéniség törekvésével találkozunk, miszerint magát érvényesíteni, szellemi és anyagi erőit kifejteni, s a mi körüle van, akaratának alávetni s személyes czéljaira fölhasználni igyekszik. Minden előlépés, bármely téren, mindig az egyén nagyobb szabadságra törekvésének eredménye; föltehetjük-e, hogy az emberiség, a hol az államról van szó, épen az ellenkező irányt kövesse,

s midőn mindenütt a szabadság által törekszik elégültséget szerezni, itt a teljes alávetettségben találja azt?

Sajnálkozhatunk, ha úgy tetszik, korunk ezen iránya fölött, bámulhatjuk az ó-világ nagyszerüségét, s epedhetünk azon kor után, midőn mindenki az egész egy részecskéjének érezte magát, a melynek életét is kész volt feláldozni; mint tényt nem tagadhatjuk korunk individualismusát, s e tényből következik, hogy az államban is annál kevesebb nehézséggel jár minden haladás, minél inkább megfelel korunk átalános irányának, s valóban különös, ha azon állítást, miszerint az államhatalom korlátozása ellenkezik azzal, a mi 50 év óta történik, okul hozzák föl, hogy tehát az kivihetetlen; holott épen a mi 50 év óta történt, mindenütt föntarthatlannak, mindenütt folytonos forradalmak forrásául mutatkozott.

Nem a teljesen korlátlan hatalomtóli függés egyenlősége, hanem az egyéni szabadság élvezésébeni egyenlőség az, a mire mindenki törekszik; csak ez irányban van összhangzásban haladásunk az uralkodó eszmékkel, s annálfogva a haladás is csupán ez irányban lehetséges korunkra nézve.

Miután immár az egyéni szabadság élvezésének egyenlősége erős államhatalom fönnállását kivánja ugyan, de mig az állam merőben korlátlan hatalmát mindenre kiterjeszti, s minden egyes elszigetelten és gyámoltalanul áll az állammal szemben, azaz valamig az állam mostani intézményei fönnállanak, el nem érhető: önként következik, hogy az államhatalom tetemes korlátozását — nem hatalmát, hanem azon kört illetőleg, melyre hatalma kiterjed, — mig korunk uralkodó eszméi nem változnak, — az egyetlen útnak és módnak kell tartanunk, a melyen legyőzhetlen akadályok nem gátolják a haladást.

JEGYZET A IX. FEJEZETHEZ.

(*a*) M. A. Romieu *L'ère des Césars* czimű munkájában, melylyel pár év előtt nagy zajt ütöttek. azon tételt állítá föl, hogy vannak korszakok, midőn a caesarismust tekinthetni egyedül lehetséges államformának, s feladatul tűzte bebizonyítani, hogy legalább Francziaország ily korszakban van jelenleg. Nem tartozik ide, a Romieu által fölhozott okok kimerítő taglalásába bocsátkozni, csak annyit kell megjegyeznem, hogy a caesarismus jótékony eredményei szükségkép békés fönmaradásától függenek, a mit csak úgy tehetni föl, ha legalább is azon népek, melyek közel érintkezésekben állanak egymással, egyetlen caesarnak vannak alávetve. A caesarismus több, majdnem egyenlő hatalmu állam közt gyakorlatilag merőben kivihetlen, mivel a caesarismust nem gondolhatni a néptől merőben különálló nagy sereg nélkül, viszont nem háboruk s a háborukat törekvés nélkül, az által akarni gyöngítni az ellenfél hatalmát, hogy a népet a fönnálló rend ellen izgatják.

X. FEJEZET.

A HARMADIK TÖRVÉNY GYAKORLATI EREDMÉNYEI. AZON SZÜKSÉGEK, MELYEK AZ ÁLLAMHATALOM KORLÁTOZÁSÁRA VEZETNEK.

Gyakran mondám, s ismétlem — mert az ellenkező nézet nagy tévedéseknek lőn forrása, — hogy az emberek nemhogy — a mint állítják — változásokra lennének hajlandók, sőt inkább többnyire ragaszkodnak a fönnállóhoz. Egyesekre nézve állhat, hogy a jobb a jónak ellensége, átalában véve az ellenkező igaz, és a rosszabb, sőt a mi rég elavult és rég alkalmatlanná lett, az is föntartja magát a czélszerű ujítás ellenében, a meddig csak eltűrhető. A kik reformokkal foglalkoztak, szükségkép tapasztalniok kelle, hogy az emberek az észszerü dolgot is, ha ellenkezik szokásaikkal, csak kénytelenségből fogadják el, s hogy nagyobb változást csak akkor eszközölhetni tartós alapon, ha elutasíthatlan szükséggé vált.

Ha tehát meg vagyunk is győződve a felől, hogy az önkormányzás elve mindazon körben, a hol az állam veszélyezése nélkül lehet, — mivel a határozott jellemű egyéniségek kifejlődését előmozdítja a nélkül, hogy kölcsönös érintkezéseiket akadályozná, — leginkább kedvező a haladásra, s az ember rendeltetésének jobban megfelel azon formáknál, melyeket korunk legtöbb államába behoztak: ebből még nem következik, hogy azt tartsuk, miszerint a viszonyok átalakulása ez értelemben már a küszöbön áll. Sőt nem szenved kétséget, hogy a létező viszonyok fönmaradnak, a meddig csak lehet, és pedig annál inkább, mivel nagy erő-

feszítések és küzdelmek korszaka után, a minőt átéltünk, mindig leginkább érzik a nyugalom és veszteglés szükségét. Csak ha egyszer a felől győződtünk meg, hogy a fönnállónak változtatása elutasíthatlan szükséggé lett, hogy az államhatalom korlátozása korunkban elkerülhetlenné vált — csak akkor foglalkozhatik az államtudomány és politika azon kérdéssel: mint történhetik e változás az egyes országokban a legkönnyebben; mert az államtudomány föladata nem a jövővel foglalkozni, sőt az csak annyiban igényelhet gyakorlati fontosságot, a mennyiben meg tudja oldani a kérdést: mint tehetni eleget a jelenkor szükségeinek?

S hogy ez utolsó és legfontosabb kérdés megoldásában, melytől munkám becse kizárólag függ, világos legyek, szükségesnek tartom megosztani a tárgyat.

Ha az egyes szellemi és anyagi fejlődését — mindenki lehető legnagyobb jólétét — tartjuk is törekvéseink czéljának, az állam, mint megmutattam, ekkor is az egyéni szabadság, s ez által minden egyes szellemi és anyagi fejlődésének első feltétele; s azért mindenekelőtt az állam szükségeire fordítjuk figyelmünket.

Aztán vizsgáljuk: mennyiben szükséges az egyesre nézve az államhatalom korlátozása, először is anyagi, majd szellemi vagy erkölcsi szükségeit vevén figyelembe.

XI. FEJEZET.

AZ ÁLLAMHATALOM KORLÁTOZÁSA MENNYIBEN SZÜKSÉGES AZ ÁLLAMRA NÉZVE.

Hogy az állam föladatát, mely az egyesek anyagi és szellemi javainak biztositásában áll, megoldhassa, szükség, hogy:

a) kivülről teljesen független;

b) benn nemcsak forradalmak, hanem gyakori erőszakos megtámadások ellen is biztosítva legyen;

c) végre birjon azon állandósággal, mely az egyén minden hasznos munkásságának föltétele, s minden javak biztosítéka; mert a mely államban folyvást változik az egyén jogköre s változnak a viszonyok, melyekre kell építnie az egyesnek számításait, anyagi és erkölcsi javainak sincs ott biztosítéka.

Korunk államainak nagysága mellett minden egyes államnak jelentékeny eszközökre van szüksége, hogy függetlenségét föntarthassa, s csak annyiban tekinthetni biztositottnak önállóságát, a mennyiben módjában van tartósan nagy hatalmat fejteni ki.

Hogy az állam a bel-ellenségek erőszakos támadásai ellen óva legyen, el kell távoztatni az ily támadások okait, s ugy kell rendezni az államot, hogy az érintett támadások sikerére legkisebb kilátás se legyen.

A viszonyok állandóságát pedig csak ott találjuk föl, a hol gyakorlati és társadalmi intézmények vannak, melyek természetöknél fogva akadályozzák a rögtöni változást.

Ha meg lehet mutatni, hogy minderre nézve az

államhatalom korlátozása szintoly jó hatással van, mint másfelől a merev központosítás rendszere — mit, ugy hiszem, e munka folytán megmutattam, — épen e szempontból nem felel meg kivánatainknak: ugy nem vonhatni kétségbe azon tételt, hogy az államhatalom korlátozása magára az államra nézve is valódi szükség.

Meg kell jegyeznem, hogy miután e tárgy szoros összeköttetésben áll azzal, melyről a negyedik könyvben szóltam, a következőkben érintenem kell röviden egyet és mást, a mit ott bővebben kifejtettem, mi miatt előre bocsánatot kérek az olvasóktól.

Azt hiszem, senki sem fogja azt állítani, hogy az államot csupán anyagi eszközei s közigazgatási hatóságainak czélszerü szervezete teszik hatalmassá, s hogy, csupán ezekre támaszkodva, soká fölálljon. Azon tagadhatlan tény, miszerint az egyes államok részéről kifejezett hatás sohasem áll szoros viszonyban nagyságukkal s a rendelkezésök alatt levő anyagi eszközökkel, — e tény, mondom, nyilván az ellenkezőt mutatja. Minden államnak szüksége van egy eszmére, mely anyagi erőit összetartja, mely közös czél felé készti. Akár valamely nagy egyéniség melletti lelkesedés, vagy azon hűség, melylyel az állam lakói uralkodó-házukhoz viseltetnek, meg lévén győződve, hogy a jog, melynél fogva ama ház a trónt birja, csak koronája azon fának, melyen az egyesnek minden joga fejlődött; akár a nemzetiség érzése, melynek állása az állam fönnállásától függ, vagy hosszas emlékezések ereje tartsa egybe az állam összes lakóit: annyi bizonyos, hogy ilyes, mindent átható eszme kapcsolata nélkül egy állam sem állhat fönn soha, közszellem, hazafiság nélkül egy sem lehet hatalmas. Mens agitat molem.

Nem tagadhatni, hogy az ujabb-kor államaiban kevesebb közszellemet találunk, mint az ó-kor, sőt a közép-kor egyes államközségeiben, s a fegyelem és becsületérzés minden csodája sem pótolhatja azon lelkesedést, melylyel az ó-kor polgára városáért magát föláldozta; azonban nincs igazunk, ha ezen jelenséget korunk erkölcsi sülyedésének, vagy épen, mint sokan gondolják, a keresztyénség befolyásának akarjuk tulajdonítani (*a*). Annak oka részint a mostani államok

nagyságában, részint abban fekszik, hogy rendezésök módja által lehetetlenné tették a közszellem keletkezését.

Azt hiszem, hogy a költő ama nevezetes szavai: »Nescio qua natale solum dulcedine cunctos ducit,« minden költői szépségök mellett, mikor írták, akkor is olyasmit fejeztek ki, a mi épen nem áll. Ha az ember csak első fokán is túl van a polgárisodásnak, bensőleg összeköttetésben áll meggyőződésével amaz érzés, sőt némileg meggyőződéseinek eredménye, s ha az ó-kor polgára kész szívvel áldozta föl életét hazájának, alkalmasint többet tőn e részben az a tudat, hogy hazája körén kívül semmi jogra nem tarthat igényt, s ha az elvesz, rabszolgaságra jut maga is, mindazokkal együtt, a kik előtte kedvesek, — mint azon kimagyarázhatlan érzelem, mely némelyeket szülőföldükhöz köt. De ha megengedjük is, miszerint a honszeretet akkor, midőn a legközelebbi emelkedett helyről az állam egész területét be lehetett látni, s a leigázott állam lakosait hazájoktól elszakíthatta a hódító önkénye, merőben az érzés dolga, azon ragaszkodás eredménye volt, melyet mindenki érez azon hely iránt, a hol életét tölté: a jelenkorra nézve ezt semmi esetre nem tehetjük föl.

Az azon állam iránt való szeretet, melyet csak a földképről ismerünk teljesen, egyéb valami, mint a mely születéshelyünk virányára emlékeztet; más alapjának kell lenni azon lelkesedésnek, melylyel most a hazát ótalmazzák, midőn annak bukása keveset változtat az egyes közvetlen körében, s csak az elveszett szabadság vágya tölti a kebleket.

Miután a jelenkori állam, sokkal nagyobb kiterjedésű lévén, hogysem érzékeinkkel fölfoghatnók, csak eszmeképen tünik föl előttünk: az irántai ragaszkodás sem csupán az érzésből foly, hanem nagyobb részint meggyőződésünk eredménye. Sokkal nagyobb a haza, hogysem mint egészet mindenki szerethesse; mivel magában foglalja mindazt, a mi minden egyes előtt becses, csak azért lelkesül minden egyes érette, s a hazaszeretet mértéke mindig azon érzelmek és érdekek számától és fontosságától függ, melynek kielégitését a haza föntartása föltételezi. Ebből következik, hogy az államhatalom eszélyes korlátozása által, minél inkább

növekszik azon körök száma, melyekben az egyén szabadon mozoghat, a melyekre hatással lehet s melyekhez annálfogva érzelemmel viseltethetik: az állam iránti ragaszkodásnak, s igy valódi erejének is növekedni kell.

Nem az államgépezet mechanismusától kölcsönöz az állam szilárdságot. Egyes lánczot, ha még oly erős és sulyos is, eltörhetni, főleg mikor ezer meg ezer helyen bevésik gyürüit észrevétlenül; azon százezernyi kötelék, mely a polgárokat egymáshoz s mindeniket külön saját szükebb köréhez fűzi, áthatlan hálót képez, épen mivel az egyes szálakat, a melyekből áll, senki sem akarja összetépni. Miután semmi sincs az államban, a mi valamikép összeköttetésben nem állana vele: azon kötelékek, melyek az egyént családjához vagy megyéjéhez, valamely iparüző társulathoz vagy az egyházhoz fűzik, egyszersmind az államhoz is szorosabban kötnek minden egyest. Minél szabadabbnak érzi magát, minél kevésbbé emlékeztetik őt külső jelek az államtól függésére: annál nagyobb e függés; mert csak akkor menekülhetne attól, ha minden köteléket széttépett előbb, mely előtte szent. Egyébiránt Schweiz példája a középkorban, Hollandé a XVI. és XVII. században, Angliáé s az észak-amerikai szabad államoké jelenleg, mindenkit legjobban meggyőzhet a felől, hogy az államhatalom észszerű korlátozása az állam egyes részének vagy községének érdekében, nemhogy lazábbá tenné az állam egységét minden külső megtámadás ellenében, sőt oly egységet idéz elő az érzelmekben, minővel csak az ekkép rendezett államokban találkozunk.

Azonban mellőzzük ezt; a politikának tényekkel, nem érzelmekkel kell foglalkoznia. A hazafiság hiányát pótolja az összeirási törvény, a jó fegyelem, az uralkodó-ház iránti szeretet, és a jól rendezett rendőrség. Esztelen, a ki napjainkban a honszeretetre épiti az állam önállóságát; csak jól kitanitott hadseregre van szükség.

Nem tudom, sokan osztoznak-e olvasóim közől e nézetben, annyi bizonyos, hogy néhányan igy vélekednek. Vegyük tehát e nézpontból szemügyre az előttünk levő tárgyat.

Megengedve, hogy az állam önállósága kizárólag jól rendezett, nagy haderő fönnállásától függ: a jól

rendezett haderő föltétele — jól rendezett pénzügy; minél kisebb fontosságot tulajdonítunk tehát a hazaszeretetnek, minél anyagiabb szempontból fogjuk föl az államot: annál inkább meg kell engednünk, hogy önállósága, valamint az egyesé, mindenek fölött háztartásától függ.

A különböző államok rendkívül különböző pénzviszonyainál s azon terjedelemnél fogva, melyre szükség lenne, ha azon pénzügyi nehézségeket, melyek minden állammal közösek, mind elő akarnám számlálni, — nem ereszkedhetem itt mélyebben e tárgyba; úgy tartom, különös bizonyitás nélkül is meg fogják engèdni, hogy az ujjabb-kori államok achillesi sarkát a pénzügyekben kell keresnünk. A ki ezen kétkedik, bizonyára kigyógyul optimismusából, ha a börzejátékot minden ujabb államban látja.

Hogy oly államokban, a hol mindent megakadályoznak, a mi legkevésbbé is veszélyezi a közbátorságot, a hol szigoruan büntetik, a kik csak bármiképen bizalmatlanságot terjesztenek a közigazgatás ellen, tiltanak minden egyesületet, mely a napszámot fölebb akarja vinni, s törvényeket hoznak az uzsora ellen: hogy minden ily államokban türnek olyas egyesületeket, melyek korlátlanul határoznak az állam hitele fölött, hiresztelések által aláássák a közbizalmat, meg akarják szabni a pénz értékét, s nagyobbrészint abból merítik nyereményöket, a mivel a kamatláb, mely mellett az államnak kölcsönöznek, fölülmulja az egyesek részére törvényesen megszabott kamatlábat; hogy oly államokban, a hol mindent központosítnak, épen a pénzviszonyok szabályozását hagyták egyesek nyerészkedésére, a kik részint nem is egy bizonyos állam tagjai, s minden pénzügyi krisisből, — a minek elő-idézésére minden eszközt kezökbe adtak, — rendesen legtöbb nyereséget meritenek, s mindezt tűrik csupa kénytelenségből és mivel a pénzügyek jelen állapota a börzét nélkülözhetlenné teszi: — oly tény ez, a mely minden bizonyítást fölöslegessé tesz azon tételre nézve, hogy a különböző államok pénzügyei nem a legfényesebb állapotban vannak.

Minden államférfiunak e pontra van fordítva figyelme;

senki sem tagadja, hogy nincs nyomasztóbb szükség, mint a bevételek és kiadások között megzavart egyensúlyt helyreállítani.

Hogyan történhetik ez?

Tisztelet, becsület a pénzügytannak s a pénzügyészségnek, de a tapasztalás megmutatta, hogy erre nézve csak két eszköz van, mely mindenki előtt ismeretes, s a melyet nem pótolhat semmi mesterség.

Szaporítani kell a bevételt, vagy a kiadást alább szállítani; minden egyéb — bocsánat e kifejezésért — merő szédelgés.

Azon állítás, hogy valamely állam pénzügyi állása csupán a hiteltől függ, s mivel az állam halhatatlan, a bevételekbeni hiányt mindig kölcsönnek kell fedezni, nem egyéb csalódásnál. Valamint Necker, ugy utána sok minister, a kiket örömmel üdvözölték, midőn helyöket elfoglalák, kénytelen volt tapasztalni, hogy a közbizalomnak, ha egyszer megingott, reális támaszra van szüksége, s hogy az államnak, épen mivel halhatatlan, meg kell érnie a bukást, s a hitelezőiveli leszámolást nem hagyhatja siró örökösökre.

A kettő közől melyik eszközzel állithatni immár helyre a pénzügyek megzavart egyensúlyát?

Miután az egyenes és indirect bevételek legtöbb államban felét, néhol szinte egész összegét teszik a forgalomban levő pénznek, s ez adók behajtása aránylag nem sok nehézséggel jár, sőt a nyomást nem érzik annyira, mint azelőtt sokkal kevesebb állambevételnél: hizeleghetünk magunknak azzal, hogy meglehetősen messzire vittük az adóztatás mesterségét. Sőt megengedem, hogy e részben még nem is értük el a legszélső határokat. A forgalom élénksége mellett, az indirect adók utján, az államban forgalomban levő pénzhez képest, hihetetlen mennyiségü összletet hajthatnak be. Csakhogy nem kell feledni, hogy minden indirect adó behajtása nagy költséggel jár s drágaságot idézvén elő minden tárgyra nézve, melyet azzal megrónak, nemcsak bevételeit, hanem kiadásait is szaporitja az államnak; hogy a legtöbb adónak bizonyos mértéken túl csigázása, a helyett, hogy szaporítaná az állam bevételeit, mint a vámoknál, bor- és söradónál

látjuk, csökkenti azokat; hogy végre az oly állapot, melyben a folyó kiadásokat csupán azzal fedezik, hogy az állam egész adózási erejét veszik igénybe, szükségkép a pénzügyi súlyegyen megzavarására vezet, miután bizonyos időkben minden állam rendkivüli erőfeszítésekre van kényszeritve. Mindebből következik, hogy a pénzügyi súlyegyennek az állambevételek szaporítása általi helyreállítása, ha lehetséges volna is, mindig roppant nehézségekkel van összekötve, annyival inkább, mivel az adó szaporítása népszerütlenné teszi az állam-hatalmat, s a rend elleneinek izgatási eszközül szolgál. Bizonyára legbiztosabb út a reductio, s azért is látjuk, hogy bármi kellemetlenül hangzik sokakra nézve e szó, minden pénzügyi igazgatás, különböző kisérletek után, végre is mindig a reductio rendszerére kénytelen visszatérni.

De miben álljanak ezen reductiók? Azon roppant tehernek, mely az államot jelenleg majd agyonnyomja, melyik részét olvaszthatni le, az állam becsülete és biztossága veszélyezése nélkül?

Azon teherről, mely az államadósságból ered, nem lehet szó. Ha minden erkölcsi tekintetet mellőzünk is, az állam bukása a polgárok nagy részére nézve sokkal nagyobb veszteséggel járna azon tehernél, melyet az államadósság kamatfizetése igényel és azért a hadierő alászállítását szokták rendesen mindenekelőtt fölhozni, mint olyan eszközt, mely a sinylő pénzügyi viszonyokat helyreállítaná.

Hogy az állandó seregek alábbszállítása mindenütt kivánatos, s irigylendő azon állam, a melynek, mint Angliának, elszigetelt helyzetében, vagy mivel magára áll, mint az észak-amerikai szabad államok, csak csekély fegyveres erőre van szüksége: nem szenved kétséget; de szintoly bizonyos, hogy Európa államai többnyire egészen különböző helyzetben vannak, s hogy míg a világbéke fenyegetve van, annál kevésbbé lehetséges tetemesen alábbszállítani a fegyveres erőt, mivel a mostani hadfolytatás oly fegyvernemeket igényel, melyekkel czélszerüen bánni tudni hosszas oktatásra van szükség s nem lehet, hogy a veszély pillanatában sorozzák be a katonákat. Lehetséges-e és mi módon

a hadiszerekben megtakaritani valamit, nem tudom; annyi azonban bizonyosnak tetszik előttem, hogy a zsoldot és élelmezést alig lehet kevesebbre szabni, s igen kétlem, hogy a fönforgó viszonyok közt, a legtöbb államban azok is képesek volnának e részben változtatást inditványozni, a kik leginkább szót emeltek a hadi budget nagy mennyisége ellen, — oly változtatást, melylyel az állam állásának veszélyeztetése nélkül sokat lehetne megtakarítani e kiadásokból.

A civillistáról, — melyet inkább a királyság elleni izgatásból, mint a pénzügyek érdekében emelnek ki, — minden elfogulatlannak meg kell vallania, hogy az kisebb államokban, főleg miután az államdomaine-eket és az uralkodó családok magántulajdonát eladták, gyakran igen nyomasztó; de a nagyobb államokban a kiadásoknak oly kis részét teszi a civillista, hogy azon tagadhatlan befolyás mellett, melyet az udvartartás több jövedelmi forrás előállítására gyakorol, mindig kétséges marad: vajon az ország pénzügyei egészben nyernének-e valamit, ha 1500 milliónyi budget mellett 30 millió francot megtakarítnak?

Minél tovább vizsgáljuk részletesen az államkiadások egyes ágait, annál inkább meggyőződünk a felől, hogy az egyetlen útat és módot, melyen a jelen viszonyok közt, az állam méltósága és önállósága veszélyezése nélkül, a kiadásokban tetemes összletet takaríthatunk meg, a beligazgatás körében találjuk.

Vegyük kezünkbe bármely állam költségvetését, mely a franczia forradalom által fölállított igazgatási elvek szerint van rendezve, s nézzük át egyes tételeit. A forradalmat megelőzött időhöz képest mindenütt roppant brutto-bevételt találunk. Az államadósság kamatai által okozott kiadás mindenütt tetemes; a hajóhad és hadsereg nagy összleteket vesznek igénybe, s bár az újabb időkben sehol sem vethetik a királyságnak szemére, hogy XIV. Lajos példájára saját fényére és élvezeteire pazarolta az állam jövedelmeit: mindamellett igen magasnak találhatjuk a civilliste-t is; de a legnagyobb számot minden esetre az állam beligazgatása veszi igénybe *(b)*.

A brutto- és netto-bevételek közti különbséget a

roppant igazgatási költségek okozzák, melyek minden állam pénzügyét terhelik.

Gondoljunk hasonló helyzetben valamely magánembert *(c)*. Ha meg van győződve a felől, hogy roppant jövedelmei daczára alig képes annyit megtakarítani, hogy a birtokán fekvő teher kamatját fizethesse s viszonyaihoz illő állást foglalhasson el, ellenben minden balesettől, minden előre nem látott kiadástól rettegnie kell, mert rendes szükségei összes jövedelmeit kimerítik, szóval, hogy háztartásában változtatásokra lett szükség, miután jobb szerény, de biztos állást foglalni el, mint fenhéjázva élni, ha ez a bukásra vezet, — minden józan ember azon kiadásait is korlátolná végső esetben, melyektől állása függ; de bizonyára csak akkor, ha meggyőződött, hogy előtte nincs más kigázolás. Míg a kezelési rendszer változtatása által szaporíthatni a tiszta jövedelmet, s ez által helyreállíthatni a helyes arányt a bevételek és kiadások közt, egy okos ember sem akar állásáról lemondani.

S nem ugyanez-e az eset az állammal? Oly állást, mely az állam pénzügyi erőit fölülhaladja, nem tarthatni fönn hosszabb ideig, s mindig jobb önmagát korlátoznia az államnak, mint aztán kényszerítve tenni azt. De föltehetni-e, hogy e végső eszközhöz, — mely az állam feje, sőt az utolsó polgárig mindenkinek érzelmeit sérti, s mi által érdekeiben mindenki szükségkép rövidséget szenvedne, — előbb hozzá nyuljanak, mintsem meggyőződnének a felől, hogy egyátalában nincs más út és mód; hogy komolyan lehetne a hadsereg alábbszállítására gondolni, vagyis az állam becsületét és önállóságát koczkára akarni tenni, a nélkül, hogy azon meggyőződésre ne jöjjünk, miszerint a túlságos központosítás rendszere jelenleg oly terheket ró az államra, a melyek, természetüknél fogva, nem az összes államot illetik, s melyeket a legkisebb veszély nélkül másokra ruházhatni.

A ki csak elfogultság nélkül gondolkodik épen azon államok pénzügyi állásáról, melyeknek e részben a legnagyobb nehézségekkel kell küzdeniök, szükségkép belátja, hogy az állam brutto- és tiszta jövedelme közt csak az zavarta meg annyira az arányt, mivel kény-

telenségből szertelenül szaporítani kellvén a bevételt, oly jövedelmi forrásokhoz is nyultak, melyeknél a behajtási költségek a jövedelem nagy részét elnyelték.

Kevés bizalommal vagyok elméleti okok iránt a politikában. A legvilágosabb bizonyítás is a felől, hogy valami a közjóra nézve kivánatos, csak annyiban bír hatással, a mennyiben minél több egyént meggyőzünk az iránt, hogy az nekik maguknak is hasznukra van; annál többet adok a tények kényszerítő hatására. Épen az államadósság nagysága, azon kényszerűség, miszerint nagy hadsereget kell tartani, a jövedelemszaporítás nehézsége, s az e részbeni kiadások csökkentésének lehetetlensége, szóval az államok pénzügyi állapota tesz engem bizonyossá igazgatási szervezetük változtatása felől: csak azért fogják megszorítani az államhatalom hatáskörét, mivel az kikerülhetlen szükséggé lett az államra nézve. Oly forradalom ez, melyet minden államban a pénzügyminister eszközöl, s mely annál bizonyosabban bekövetkezik, ha kívülről nyugalmat élvez az állam s a közigazgatás korlátlan egyedúr kezében van, kinek érdekei szintoly azonosok az államéival, a mily függetlenek a közigazgatástól, és a ki, hatalma úgy kívánván, czélja követésében nem fogja magát zavartatni engedni olyas elméletek által, a miket valósággal nem a királyság érdekében vittek be a politikába.

Mikor fogják ezt belátni, még az egyes államokban sem mondhatja meg senki; csupán annyi bizonyos, hogy mihelyt azon kérdés merül föl: a várak falait hanyagolják-e el, vagy azon irományhalmazt hárítsák el, melylyel az államot »obvallálták«, az állam szolgálatában működő tollak számát csökkentsék-e vagy a szuronyokét, — azonnal vége lesz a mostani kormányformának is; mert, ha minden más előnye megvan is, mindenesetre a legköltségesebb minden igazgatási forma közt. Mivel a politika nem a szemlélődő, hanem a gyakorlati tudományok közé tartozik: épen annálfogva nem engedik magukat az emberek az állam szükségeivel ellenkező irányba sodortatni azon nagyszerű eszme által, hogy mindent egy központból igazgassanak, a miről úgy is tudja mindenki, ha egyszer részt vett a

kormányzásban, hogy gyakorlatilag központosított államokban is kivihetetlen (*d*).

Ismerem az okokat, a melyekkel meg akarják mutatni, hogy a szigorú központosítás rendszere sajátkép csak látszólag költségesebb, mint más (*e*); a legfontosabb ok kétségkívül a következő.

Miután a mit az állam végez, ha egészen mellőzni nem akarjuk, másokra kell bízni: az által, hogy az államkincstár valamit megtakarít, nem nyernek az egyes polgárok; mert a mit most az államnak adnak, azon községek vagy testületek pénztárába kell majd fizetniök, melyekre az összes államtól elvett teendőket ruházták; sőt azt kell föltennünk, hogy ha fölhagynak azon egységgel, mely most az igazgatásban uralkodik, hasonló eredményeket, átalán véve, nagyobb költséggel érhetnek el, mint jelenleg.

Erre az a válasz:

1. hogy ha vizsgáljuk, mi történik most, állítólag csupán az egyes községek érdekében, az államhatalom részéről az útak, iskolák, közhelyek építése stb. körül: mindenesetre föltehetjük, hogy egynémely dolog ezek közül, a mit csupán egyes kormányhivatalnokok bizonyos javítás iránti előszeretetének, vagy egyes községek sürgölődésének köszönhetünk, a melyek nem ismernek határt az államkincstár iránti követeléseikben, talán elmaradna, ha egyes községekre ruháznák a jogot, hogy az ily intézkedések szüksége felől határozzanak, egyszersmind a kötelességet is rájuk rónák, hogy azoknak költségeit fedezzék. Az összlet azonban, melynek megtakarítását ez úton várhatni, talán igen csekély lenne, miután az egyes községek a helyett, a mit most érdekükben az állam tesz, más egyebet fognának tenni, a minek hasznos, sőt szükséges volta felől meg vannak győződve, s a mit most minden kérés mellett sem nyerhetnek meg; de az ilyes megtakarítások fontossága nagyon világos, miután épen az által, hogy a kevésbbé szükségest mellőzik, előmozdítják a szükséges létesítését, vagy a mit a községbeliek annak tartanak, s ez jólétet, vagy legalább elégültséget eszközöl az egyes községekben.

2. Tagadhatatlan tény, miszerint a községi hivatalokra

aránylag sokkal kisebb fizetésért kaphatni alkalmas egyéneket, mint az államtisztségre, s az angol békebírák példája mutatja, hogy azon készség, melylyel magukat a polgárok a közügyeknek szentelik, nem a választástól függ, hanem azon szükségtől, mely bennünket azon körben, hol élünk, készt kitünő állást elfoglalnunk, s az érdekeltségtől, melyet valamely grófság vagy község lakosai közügyeik czélszerű vitelébe helyeznek. Mi roppant kiadások származnak a jelen körülmények közt csupán azon kénytelenségből, hogy oly tömérdek államhivatalnokot kell ellenőrizni, szintoly jól tudják, a kik az igazgatás gépezetével foglalkoznak, mint mindenki előtt világos, hogy mindezen kiadásokat nagyrészint megtakarithatni, ha a községek, megyék és tartomány igazgatása ellenőrzését azokra bízzák, a kiket az legközelebbről érdekel.

3. Merőben hamis azon állítás, hogy az igazgatás költségesebb lesz az által, ha egy nagy területet, melyet azelőtt egy központból igazgattak, fölosztanak. Miként a földmivelésben is van az eldarabolásnak bizonyos foka, mely mellett a földmivelés sok idő-pazarlással jár, azaz igen sokba kerül, a nélkül, hogy ezért elvül állíthatnók föl, miszerint a kezelés annál kevesebbe kerül, minél nagyobb a földbirtok: átalában minden kezelésnél ez az eset.

4. Ha fölteszszük, hogy a tartomány, grófság, vagy község igazgatása semmivel sem olcsóbb, sőt költségesebb: az államhatalom korlátozása még akkor is hasznosnak tetszik, és pedig azért, mert az adóbehajtás nehézségei nem annyira attól függnek, hogy képesek-e az egyes polgárok az adót megfizetni, hanem inkább attól: meggyőzhetni-e őket adózásuk szüksége felől, s ha az egyes túlterhelését nem kerülhetni ki, a legnagyobb fontosságu dolog az az államra nézve, hogy e túlterhelést ne az államhatalomnak tulajdonítsák.

Egy gyakorlati államférfiu sem tagadja meg ezt. Vannak tények, melyeket nem lehet számokban kifejezni, s a melyek mégis szintoly, sőt nagyobb fontossággal birnak az államra nézve, mint a melyeket statisztikai tábláinkban följegyezve találunk; ide tartozik az is, hogy a polgárok több vagy kevesebb ellenszenvvel

vetik magukat a közterheknek alá. Az alkotmányos államok tagadhatlanul nagyobb adóképességét egészen ezen tény eredményeül tekinthetni. Ha immár az adózási képesség azon mértékben növekszik, minél nagyobb készséggel vetik magukat az egyesek a közterhek alá, ez pedig mindig attól függ, mennyiben vannak e terhek szükségessége felől meggyőződve, az által, hogy mindazt, a mi az összes állam szükségeihez közvetlen nem tartozik, elkülönzik az állam költségvetésétől s a kisebb testületekre ruházzák, ha nem kevesednék is a kiadások egész öszlete, szükségkép növekszik az egész adózási képessége, miután csak ez által lehetséges minden egyest meggyőzni azon kiadások szüksége felől, melyek talán nyomasztóknak tetszenek.

Minden adó terhes. Ha a közterhek öszletével egybevetjük, a mi még nagy lelkesedés perczeiben is az állam vagy valamely község szükségeire, vagy átalában bármely közczélra, nyilvános fölhivások következtében, önkéntes adományokból bejő: meggyőződhetünk, menynyivel fölülhaladja a közszükség mindazt, a mit a jó polgárok is saját ösztönükből összeadnak; minden adó tehát szükségkép népszerütlenné teszi azon hatalmat, a mely kiveti és főleg, a mely azt közvetlenül behajtja. Kérdem immár, hogy ha fölteszszük is, miszerint a községi kezelés költségesebb, a közterhek fölosztása egyenetlenebb: nem mindenek fölött kivánatos-e az államra nézve, ha a minden adóztatással szükségkép együttjáró gyülölség nagyrészint az egyes községekre, grófságokra vagy tartományra hárul?

Megmutattam a negyedik könyvben, hogy a merev központosítás rendszere, melyet a forradalom óta követnek Francziaországban, csak szaporítja az államot fenyegető veszélyeket, az ellenállás eszközeit pedig kevesbíti. A minek csak századunk forradalmi jellemét közvetve vagy közvetlen tulajdonítnunk kell, az mind vagy az államnak adott szerkezet közvetlen eredménye, vagy legalább szoros egybefüggésben áll azzal (*f*).

A mit tenni kelle, hogy a központosítás elvét minden következményével keresztülvigyék, kétségkivül megingatta a törvények iránti tiszteletet, mely a történeti jog iránti tisztelettel benső összeköttetésben van (*g*),

és a vallás erkölcsi befolyását, melyet csak ott találhatni föl, hol a vallás, az állam szolgálatától mentten, a politikai pártok küzdelme fölött áll; az államhatalom elleni legtöbb támadást azonban minden bizonynyal az állam pénzügyi intézkedéseinek tulajdoníthatni, s azon körülménynek, hogy oly rendszer mellett, mely szerint minden közigazgatási hivatalnokot a központi hatalom közlönyéül tekintenek, valahányszor az egyes az igazgatás részéről bármely körben sérelmet avagy rövidséget szenved, mindig a központi hatalmat vádolja érte, s izgatási eszközül használja ellene (*h*).

Miután az állam elleni folytonos izgatás ezen főforrásait semmivel sem dughatni be inkább, mint ha az államot megmentjük a kiadások és izgatás azon részétől, mely nem illeti az összes államot: az államhatalom ily értelmü korlátozása szükségkép előmozdítja az állam szilárdságát, s el kell ismernünk, hogy az valódi szükséggé vált, midőn az államhatalom elleni izgatottság oly vészterhessé lőn immár.

Sokan azt hiszik, hogy a fönnállót csupán erős államhatalommal tarthatni föl, s nagy részint ezen nézetnek tulajdoníthatni, hogy a központosítás rendszere annyi védőre talál az államférfiak közt. Azonban e nézet tévedésen alapszik: a fönnálló viszonyokat nem az állam óvhatja meg változás ellen, sőt sok egyéb viszonynak változatlan fönnállása menti meg magát az államot is a fölforgatástól. Minden lakható ház, melyet valamelyik polgár az állam területén épít, nemcsak egy-egy lépcső, melyen több ember a polgárisodás magasabb fokára emelkedik, hanem egyszersmind megannyi erődítménye a polgári társaságnak; minden jog, melynek élvezését az állam az egyesnek biztosítja, egyszersmind biztosítéka a polgári társaságnak; minden jól rendezett község egy-egy kő a nagy épület megerősítésére: minél jobban beleillesztik azt az épületbe, minél inkább az egész lényeges részeül tekintenek minden darabot, annál rendületlenebbül álland az állam (*i*).

Ugy hiszem, a közelebbi 50 év tapasztalásai szintoly czáfolhatlanul megmutatták a rögtöni változások könnyüségét a központosított államokban, a mint minden

idő és ország történetei tanusítják azon tényt, hogy nincs conservativabb a helyhatósági intézményeknél, s hogy tehát korunkban, midőn az átalános izgatottság folytán minden megingott, s a viszonyok gyors változása az állam fönnállását s az egyesek jólétét veszélyezi: a helyhatósági intézmények megszilárdítását szintúgy az állam szükségeül kell tekintenünk, a mint leginkább czélhoz vezet a központosítás elve, a hol meggyőződtek, hogy nagy változásokra van szükség.

JEGYZETEK A XI. FEJEZETHEZ.

(*a*) Például Rousseau.

(*b*) Ez alatt értendők a cultusra tett kiadások, melyet néhány államban már a rendőrséggel egyesítnek, úgy szintén a közoktatás költségei, melyet azon czélnál fogva, a melyet azzal el akarnak érni, ugyanazon departementhez számíthatni, s az állam által vezetett közmunkák kiadásai.

(*c*) Pénzügyi tekintetben az egyes viszonyai nemcsak hű képül szolgálnak az államra nézve, melyet hasonlatképen fölhozhatni, hanem a legjobb iskolául. A hol számokról van szó, nem változtat semmit a mennyiség, ha az arány ugyanaz marad, s az egyszer egy akkor is igaz, ha minden egyeshez hat nullát teszünk.

(*d*) Gondolatban igen szép lehet, hogy minden község ügyeit a belügyminister vezeti, vagy legalább ellenőrzi; kérdem, van-e belügyminister a nagy államokban, a ki csak név szerint elő számlálni tudná is mindazon községeket, melyeknek belviszonyaival ismeretesnek kellene lennie, hogy czélszerüleg kormányozhassa? Ugyanezt mondhatni a közoktatási tárczáról is, stb.

(*e*) A ki tényeknek inkább hisz, mint phrasisoknak, hogy ez okokat kellőleg méltányolhassa, csak azon öszletet kell egybehasonlítania, a mennyibe a közigazgatás Angliában vagy Amerikában kerül, azzal, a mibe Francziaországban kerül, vagy azon arányt kell szem előtt tartania, mely valamely állam összes és tiszta jövedelme és az előbbi közt van azóta, hogy behozták a franczia közigazgatási rendszert.

(*f*) Semmi sem lehet veszélyesebb az államra azon meggyőződésnél, hogy a minek az állam alapjául vagy czéljául kellene szolgálni, merő fictio, mely a dolgok valódi állásával ellentétben áll. Ha tehát valamely egyeduralomban nemcsak az állam összes ügyeinek vezetését, külviszonyait, s a felügyelet jogát, hanem az egész közigazgatást az államhatalomra ruházták, azaz oly hatáskört adnak neki, melyet a legnagyobb egyedur sem képes betölteni, s a hol a legtöbb dolgot a fejedelem nevében, de nem személyes határozatai által intézik: szintoly kevéssé szolgálhat ez azon államforma megszilárdítására, a mily kevéssé tekinthetünk biztosítottnak bármely államot, melynek politikailag szabadnak kellene lenni, ha az egyéni szabadság, mint korunk legtöbb államában, nem egyéb fictiónál. Nem azért, a mit közvetlen a politikai

szabadság nyujt, nem a kormányzásbani csekély részvétel miatt ragaszkodik ahhoz minden egyes; hanem azért, a mit mindenki vár attól. A mely mértékben korlátozzák, a politikai szabadság valósítása végett az egyéni szabadságot, a szerint veszít amaz is becsében az egyes előtt.

(*g*) Gyakran állítják, hogy a politikai szabadság csak ott lehetséges, a hol történeti fejlődés eredménye. Az újabb korban egész könyvet írtak azon tétel megbizonyítására, hogy az alkotmányos egyeduralom, Anglián kívül, Európa egy államában sem lehetséges. Hogy az újabb korban erőszakosan, vagy legalább rögtönözve behozott alkotmányok többnyire oly rövid ideig állottak fönn, okát abban kell keresnünk, mivel a hol a megszokás nem szentesíti a törvényt, csak anyagi erővel tarthatni föl iránta a tiszteletet, s ekkép míg az államot biztositjuk, szükségkép veszélyezzük a szabadságot. A hol rendezett jogviszonyok vannak, — tehát minden egyeduralomban, — lehetséges az alkotmányos szabadság is, a mi nem egyéb az összes jogviszonyok legfőbb biztosítékánál; csakhogy e biztosítékot nem szerezhetni meg, ha az összes jogviszonyokat hirtelen megváltoztatják, ha a multtal egyszerre szakasztanak. Csalódunk, ha azt hiszszük, hogy a hol többnyire mindent hirtelen egyberontanak, a mit századokon át jogszerűnek tartottak, mindenki illő tiszteletben fog valamely törvényt tartani, csupán észszerűségénél fogva. Ha Plato eszményét, hogy az államot bölcselők kormányozzák, nem valósíthatni: mennyivel kevésbbé várható, hogy valaha egy egész népet találjunk csupa bölcselőkből!

(*h*) Gyakran hasonlíták a hűbéri államot lánczhoz, melyben több alsó szem mindig fensőbben függ, míg végre azon néhány szemhez érünk, melyek legfölül állanak, s közvetlen a királyságtól, az egésznek ezen utósó karikájától függnek. Azt hiszem, hogy e hasonlat kevésbbé áll a hűbéri államra, mint korunk bureaucratikus államaira, melyekben az utósó lánczszemek, nem levén alapjok a népben, egész súlyukkal nehezülnek amaz egy szemre. A közigazgatás bonyodalmas fölosztása nemhogy támaszpontúl szolgálna az államnak, sőt szükségkép terhére van. A tapasztalás mutatja, hogy a királyságnak vallásos szentesítése van s a hol az a nép egész történetével azonosult, e terhet is elviselhetni; de szintén mutatja a tapasztalás, hogy az alsóbb igazgatási ágazatok szoros egybefüggése a legfőbb államhatalommal sohasem szolgálhat ennek támaszul; sőt az alsóbb fokozatok mindig arra szolgáltak eszközül, hogy porba ránták a legfensőbbet is a melylyel összefüggésben voltak.

(*i*) Nem elég, ha az állam a körében levő kisebb testületeket csak tűri, használnia is kell azokat. Mert minden erő, a mit az állam nem használ föl, a gyöngeség egy-egy eleme rá nézve. Mindazon vészek ellen, melyekkel az önálló testületek létele fenyegeti az államot, megóvhatjuk magunkat; de legjobban az által, ha azon módot követjük, melyet folyamoknál szoktunk, a melyek néha kiáradnak, miszerint tudniillik a veszélylyel fenyegető elemet föl tudjuk használni.

XII. FEJEZET.

AZ ÁLLAMHATALOM KORLÁTOZÁSÁNAK SZÜKSÉGE AZ EGYESRE NÉZVE.

Miután az állam föladata az egyesek anyagi és erkölcsi javainak biztosítása, s miután bizonyos czélok, melyeknek elérésére kisebb társulatok elégtelenek, csak az államban válnak elérhetőkké: nem szenved kétséget, hogy az állam megszilárdítása minden egyesre nézve is mellőzhetlen szükség, és pedig talán a legnagyobb, legfontosabb mindenek között. Ha tehát, a mint a közelebbi fejezetben megmutattam, az államhatalom korlátozása mulhatlanul szükséges az államra nézve: már e szempontból is szükségesnek kell azt tartanunk minden egyesre nézve. De bármi fontos a jól rendezett állam fönnállása s a közügyek czélszerű vitele minden egyesre: az állam maga nem képes az egyes anyagi s erkölcsi szükségeit kielégíteni.

Azon majdnem határtalan befolyás következtében, melyet az ó-kor politikai eszméi a renaissance korszakában a tudomány terén gyakoroltak, a gyakorlati életben is azon nézetből indultak ki, hogy az ujabbkori államnak közvetlenül kell gondoskodnia — valamint az ó-korbeli tőn — polgárainak minden szükségéről, s azon hibás meggyőződés folytán, hogy a fejlődés annál gyorsabban megy, ha azt az állam közvetíti: oly mozgékonynyá tették az államot, hogy azáltal az egyén minden hasznos tevékenységének föltétele, a létező viszonyok állandósága megsemmisíttetett, s az állam, a helyett, hogy, a mint kellene, előmozdítaná a haladást, annak inkább akadálya lett. Hogy Rousseau nagy, de egyoldalu szelleme ellenállhatlan logikája által végre

azon meggyőződésre jutott, miszerint a valódi boldogságot csak a természeti ős-állapotban találhatni föl, s hogy Proudhon azt állitá, miként a magasabb fejlettségű emberiséghez egyedül illő állapot az anarchia, s hogy mindkét paradoxonnak tagadhatatlanúl befolyása volt, — csupán annak kell tulajdonítnunk, mivel oly föladatot tűztek az állam elé, melynek teljes megoldása szintúgy lehetetlen, mint azon elméletek valósítása, a melyek ellen küzdenek; s mivel, az állam elé tűzött roppant föladat következtében, hatáskörét is annyira ki kelle terjeszteni, hogy az által az egyéni szabadságot szerfölött megszoríták.

Az állam föladata nem az, hogy az egyes anyagi és erkölcsi szükségeiről gondoskodjék, hanem az, hogy biztosítsa részére, a mit ez maga szerzett; ebből következik, hogy az állam miként rendezése csak annyiban elégítheti ki az egyént, a mennyiben az állam megszilárdítására szolgáló eszközökkel nem fosztják meg őt azon lehetőségtől, hogy anyagi és erkölcsi szükségeinek kielégítéséről maga gondoskodhassék.

Egy józan ember sem bíz dolgaiból többet másokra, mint mulhatlanul szükséges; nemcsak azért, mivel a szabad önhatározás joga, s tehetségeink önálló használhatása — a hasznos tevékenység lehetsége — a legfőbb erkölcsi szükség, hanem azért is, mert azt mutatja a tapasztalás, hogy a mit idegenek végeznek, mindig rosszabb és többe kerül. Az állam ügyei az összes állampolgárok ügyei, s azért sohasem bízhatni veszély nélkül az állam egyes részeire. Ha az állam ügyeit az egyes tartományok, grófságok avagy községek intézik, idegenek intézik azokat, a kikre nem tartozik, s az ily igazgatás minden rossz oldalát tapasztaljuk. De következik-e ebből, hogy az állam kezelése azon ügyekre nézve minden egyébnél jobb, melyek az egésznek csak egyes részét illetik közvetlen? Valóban nem.

Az állam kezelése mindezen esetekben szintúgy idegen kezelés, mint ha az egyes magánügyeit bízzák a községre; s a tapasztalás azt mutatja, hogy a gyámság mindkét esetben rendesen annál költségesebb a gyámság alatt levőre, minél többször számadásra szokták vonni a gyámot.

Ha vizsgáljuk polgárisodásunk folyamát átalában, s az emberiség előhaladásait a művészet és ipar egyes ágaiban, avagy egybehasonlítjuk az anyagi jólét fokozatát a különböző államokban, s külön mindenik országban az egyes osztályok helyzetét: úgy találjuk, hogy az anyagi jólét azon mértékben emelkedik mindenütt, minél tágasabb kört nyitottak az egyesek önálló tevékenységének; a miből az következik, hogy az állam polgárai anyagi jóléte előmozdítására nem tehet jobbat, mint ha, önmagát korlátozván, mindenkire magára hagyja ügyei ellátását, akár egyes ember legyen, akár az állam védelme alatt álló testület.

Azon befolyás daczára is, melyet az anyagi szükségek korunkban az élet minden viszonyára gyakorolnak, csalódás azt hinnünk, hogy az állam szervezésében csak azokra kell tekintettel lennünk. A meddig a történetek visszamennek, az emberiség első lépéseitől fogva, a mívelődés pályáján, mindenkor szintoly lényeges befolyással voltak az erkölcsi szükségek polgárisodására. Minden korszak fölött egy eszme uralkodik, mely nemesítőleg hat minden emberi törekvésre, s melylyel szemben maguk az anyagi szükségek is háttérbe lépnek, s csak annyiban gondolhatni elégültségre, a mennyiben ez eszmét valósíták, vagy legalább ki tudják egyenlítni az éles ellentétet a fönnálló és azon eszme között.

A mi egykor a keresztyénség eszméje, a mi a XVI. században az egyházi, a XVIII.-ban a politikai reformatio volt, ugyanaz a mi korunkra nézve a nemzetiség eszméje. Ez eszme valósítása erkölcsi szükség eszméje. Ez eszme valósítása erkölcsi szüksége lett e századnak, s valamint a fönnálló viszonyok, ha az anyagi szükségeknek megfelelnek is, nem biztosak támadások ellenében, ha ez eszmével ellenkeznek: úgy minden változás csak akkor kivihető, ha a létező viszonyoknál inkább meg tud felelni azon erkölcsi szükségnek, hogy a nemzetiség eszméje valósíttassék; miből következik, hogy a mennyiben az e munka folytán kifejtett elvek gyakorlati kivihetőségéről van szó, a legfontosabbak egyikének kell tekintenünk e kérdést: mily hatással lenne korunk nemzetiségi törekvéseinek valósítására az államhatalom korlátozása?

XIII. FEJEZET.

CSAK AZ ÁLLAMHATALOM KORLÁTOLÁSA ÁLTAL FELELHETNI MEG AZON KÖVETELÉSEKNEK, MELYEKET A NEMZETISÉG ELVE NEVÉBEN TESZNÉK AZ ÁLLAM IRÁNYÁBAN.

A kik e munka első részét figyelmökre méltatták, majd mind azt vetették szememre, hogy a nemzetiség befolyását kevésre becsülöm. Azt hiszem, csalódtak e részben.

Miután mindenütt arra figyelmeztet bennünket a történet, hogy az államok és népek nem annyira anyagi szükségeik miatt, mint inkább azért szenvedtek nagy rázkódásokat, mivel a kor szellemi érdekeit nem tudták méltányolni vagy kielégítni: senki sem lehet kétségben a nemzetiség elve fontossága fölött napjainkban, főleg ha, mint én, oly nemzethez tartozik s oly viszonyok közt élt, a hol a nemzetiség igényeinek valósítására intézett törekvés minden egyéb szükséget és tekintetet háttérbe szorított.

Erős meggyőződésem, hogy a nemzetiség elve, mely a közel multban megingatta a fönnálló viszonyokat s annyi hatással volt az összes viszonyok összezavarására, az államok definitiv alakulására is tetemes befolyással leend; de hogy e befolyást helyesen megitélhessük, tisztába kell jönnünk, hogy minő értelemben lelkesültek korunkban a nemzetiség elve mellett, és azon igények iránt, melyekkel a nemzetiség elve nevében az állam irányában fölléptek, s azt hiszem, hogy kevés kérdés van, mely fölött több merőben különböző nézet s oly átalános fogalomzavar uralkodnék, mint épen e fölött.

E tárgyat, mely korunkban oly mélyen vág a gyakorlati életbe, sok költészettel és egyoldalulag tárgyalták, mi mellett egyátalában semmi gyakorlati eredményre nem lehetett jutni, s csupán annak tulajdonítható, ha gyakorlati államférfiak a nemzetiség kérdését csak izgatási eszközül tekintették, s feledék, hogy azon alapelveknek, melyek oly tetemes negativ hatást idéztek elő, szükségkép positiv oldaluknak is kell lenni, melyet, jól fölfogva. az állam nyugalma és jóléte érdekében föl lehetne használni.

Korunk nemzeti törekvéseinek csak úgy méltányolhatjuk gyakorlati eredményeit, ha helyesen fölfogtuk a nemzetiség elve valódi jelentőségét s az igényeket, melyeket azon elv nevében tesznek.

Megkisérlem e tárgy fölött tisztán kifejteni nézeteimet.

Mindenek előtt kérdem: mit kell tulajdonképen érteni a nemzetiség fogalma alatt, mely mellett oly igen lelkesültek?

Távol van tőlem, a különböző fajok különböző képességét tagadni akarni. A mint nagy különbségek vannak a kaukazusi és malaj, a mongol és szerecsen faj közt physikai és erkölcsi tulajdonokra nézve: úgy azon népek közt is, melyeket a tudomány ugyanazon, t. i. a kaukazusi fajhoz számít, bizonyára tetemes különbséget találunk; de szintoly bizonyosnak látszik előttem, hogy igen túlbecsülik ezen származási befolyást, ha abból akarják kimagyarázni a különböző népek közt jelenleg létező különbséget, miután az egyes népek nemzetiségi öntudata egyátalában nem a közös származás hitén alapszik. Mellőzve azon körülményt, hogy Nyugot-Európa legtöbb népének mondáiban sem találunk semmit, a mi ilyes meggyőződésre szolgálhatna alapul: sokkal inkább ismeretes azon tény, hogy minden nemzetiség különböző népelemekből származott, sokkal felötlőbbek a különbségek is minden nagyobb nemzetiség egyes részei közt, s azon esetek, hogy egyesek, sőt egész népiségek — mint például Szász- és Poroszországban a szláv elemek — megváltoztatván nyelvöket, egy azelőtt ellenséges nemzetiségbe olvadtak, — mondom, ez esetek is sokkal ujdonabbak, hogysem azt hihetnők,

mintha a közös származás eszméje magára a népre is nagy befolyással lehetne.

A fajkülönbség helyébe a nyelvkülönbség lépett, s korunk nemzetiségi törekvéseire legtöbb esetben ez szolgált alkalmul.

De a nemzetiségi jogosultság melletti nagy harcznak, melynek tanui valánk, jelenségeit, a nemzetiség elve valósítására intézett törekvések felötlő ellentéteit a nyelvkülönbségből sem lehet mind kimagyarázni *(a)*, s kétségtelen minden elfogulatlan vizsgáló előtt, hogy itt még egy más, nagy fontosságú momentum befolyása is mutatkozik.

E mű első részében *(b)* figyelmeztettem olvasóimat azon analogiára, mely az egyes családok törekvése közt, hogy kiváltságos állásra emelkedjenek az államban, s egész nemzetiségek hasonló törekvése között létezik.

Bizonyos fensőbb képesség felőli meggyőződést, s ennek következtében nagyobb jogosultságra törekvést találunk mind a népeknél, mind a családoknál. Czéluk mindkét esetben uralkodni. S a nemzeti és családi előjogokban részesülés módja az öröködés.

De még tovább vihető e hasonlat, miután a fensőbb képesség és jogosultság felőli meggyőződés mind a népeknél, mind a családoknál sokkal kevésbbé a velök született tulajdonok valódi különbségén, mint inkább jelen állásukon és emlékezéseiken alapszik.

Miként azon állás, melyet az egyes a társaságban elfoglal, részint attól függ, mily nézetben vannak az emberek tehetségei felől, de még inkább függ azon öntudattól, melylyel helyzetét betölti vagy magasabb állásra törekszik: ugyanez az eset a népeknél, s ez öntudat a népeknél, valamint az egyeseknél, nagyobb részt multjok eredménye. Mig lesznek népek, a melyek az emberiségért többet tettek másoknál, a melyek mások szabadságának századokig védfalai voltak; valamig az egyes népeknél fönmarad azon idők emlékezete, midőn fényesebb állásuk vala, mint jelenleg van: mindaddig fönmarad a különös jogosultság öntudata is, mint szinte a törekvés, ez öntudatnak érvényt szerezni.

Minél magasabban áll valamely nép erkölcsi tekintetben, minél messzebb haladt míveltségben: annál inkább fölülmulja a fajkülönbség befolyását azon erkölcsi hatás, melyet a történetek gyakorolnak nézeteire és cselekedeteire; főleg ha, mint Nyugat-Európában látjuk, a fajkülönbséget lehető legkisebb mértékre csökkenté századokon át fönnállása oly államoknak, melyek különféle népeket fűztek egy egészszé, s a folytonos vegyülés és érintkezés; s még a nyelvkülönbség után, mely a külön népiség egyik legjellemzőbb vonása, sem itélhetni meg az érintett fajkülönbséget.

Ha tehát kérdezik: miről ismerhetni meg valamely nemzeti egyéniséget, — felelet: csupán külön egyénisége öntudatáról s arról, hogy szükségét érzi ezen egyéni különbséget érvényesíteni. Minden nép, álljon bár milliókból vagy ezerekből, legyen bár önálló vagy más népnek alattvalója, külön nemzetiségnek érzi magát, mihelyt fölébredt benne azon öntudat, s annak kell azt elismernünk. Miután pedig ez öntudat nemcsak jelen helyzetének, vagy a nép nyelv- és fajkülönbségének eredménye, hanem sok esetben multján alapszik: csak akkor itélhetjük meg, mennyi fontossággal bír valamely nép lelkesedése a nemzetiség eszméjeért, ha nem feledjük el e részben a történeti momentum fontosságát.

Ha tudjuk, mily jelentőséget tulajdonítnak egyes népek a nemzetiség fogalmának: azon igényeket is könnyen ismerhetjük, melyekkel ez eszme nevében föllépnek egyes esetekben az állam irányában.

A nemzeti egyéniség követelései, és a melyeket az egyes tesz az állam irányában, egészen azonosak. A nép, valamint az egyes, szabadságot igényel, hogy tudniillik saját erőit s mindazt, a mi körüle van, önválasztotta czéljai elérésére önállólag fölhasználhassa.

A szabadság és uralkodás utáni törekvés — az utóbbi nem lévén egyéb a legnagyobb mértékű szabadságra törekvésnél — sokkal közelebb áll egymáshoz, hogysem minden nemzeti egyéniség szabadságra törekvése, szintúgy mint az egyesek hasonló törekedése, uralomvágyra ne vezetne, mely szintén minden mások hasonló törekvésében és azon fogalmakban találhatja föl korlátait, melyekkel az egyes nép, a történeti jog melletti

lelkesülésében, jogosultsága köréről s igényei valósíthatása felől bír.

Miután immár a nép fogalmai az utóbbi tekintetben különböző viszonyoktól függhetnek, miután azon nemzetiségek közül, melyek jelenleg elismerésért küzdenek, sok csupán a történet műve s követeléseik csak a multon alapszanak, míg mások szellemi és számszerinti fontosságukra hivatkoznak: a nemzetiségi törekvés egyes esetekben az az elleni küzdésre vezet szükségkép. De valamint a nemzetiség öntudata minden népnél külön egyénisége öntudatán alapszik: minden nemzeti jogosultsági igény nem egyéb az egyes népek azon igényeinél, hogy egyéniségöket elismerjék.

Könnyen beláthatjuk ebből, minő hatást kell gyakorolnia a nemzetiség elve melletti lelkesedésnek korunk minden államára.

Mindenek előtt világos, hogy a nemzetiség különjogosultsági igényeit az állam jelen tervezete mellett nem elégíthetni ki.

Ha azon korlátlan hatalom, melylyel az államnak hatáskörében bírnia kell, mindenre kiterjeszkedik, s az egyéni szabadság csupán az államhatalomban részesülésben áll: oly államokban, a hol több nemzetiség van egyesítve, legfölebb csak az egyik igényeit elégíthetni ki. Minél szabadabb valamely állam, azon értelemben, a mint a szabadságot értik jelenleg, azaz minél több befolyással bír a többség az államhatalom eljárására: annál kiméletlenebbül sértik minden nemzetiség igényét, azéin kívül, mely mint többség az államon uralkodik, s annál veszélyesbnek kell lenni az államra nézve a nemzetiség elvének; mert a dolog természete hozza magával, hogy ez esetben mindazon nemzetiségek, melyek egy népiség korlátlan uralma által sértve érzik magukat, szövetkeznek az állam ellen.

De ha meggondoljuk, hogy az egyes nemzetiségek határai sehol sem felelnek meg a jelen államokéinak; hogy igen kevés kivétellel alig található egyetlen nemzetiséget, a mely csupán egy államra szorítkozik; sőt hogy Európának a különböző nemzetiségek szerinti felosztása nemcsak azért lehetetlen, mivel a különböző nyelvek tarka vegyülete mellett egyetlen államot sem

lehetne jól kikerekíteni, hanem azért sem, mivel a nemzeti egyéniség öntudata részben a mult emlékein, részint azonban a nyelvi különbségen is alapszik, s mindkét nemű igények gyakran ellentétben állanak és így az államoknak sem a nyelvek, sem a történeti jog szerinti fölosztása nem lenne teljesen kielégítő: önként következik, hogy a ki csak azon nézetből indul ki, miként a nagy államok fönnállása csak oly formában lehetséges, a mint most van az állam rendezve, annak szükségkép minden nemzeti öntudat megsemmisítésére kell törekednie minden erejével. Minél inkább támogatja az egyes nemzetiségek igényeit a számszerinti arány, képzettségök és a történeti alap: annál több erélylyel kell azok ellen föllépni, mert annál veszélyesebbek az államra. Ha az egyes, Rousseau nézetei szerint, minden jogát az államra ruházta, hogy attól többet nyerjen vissza, mint a mennyit átadott, tudniillik az uralkodásbani részvételt: szó sem lehet olyas jogok létezéséről, melyekre valaki nem mint polgár, hanem mint valamely nemzetiség tagja tart igényt. Az összes nemzetiségek egyenjogúságának eszméje, s átalában bármely egyes nemzetiség különjogosultságának eszméje, merőben ellenkezik a teljesen demokrata állam fogalmával, s ez államforma valósítása csak annyiban lehetséges, a mennyiben semmivé tehetni az érintett eszme befolyását.

Innen azonban még egyéb is következik.

Épen azon ellentétnek, mely a nemzetiség elve nevében tett igények s az állam jelen intézményei közt fönnáll, kell bennünket azon meggyőződésre vinni, hogy az esetben, ha a nemzetiség elve korunkban csakugyan nagyobb hatást gyakorol az emberek kedélyére, hogysem a kormányok akarata vagy a törvényhozó gyülekezet határozatai által meg lehetne semmisíteni: épen a nemzetiség elve melletti általános lelkesedés fog az állam azon intézményeinek megváltoztatására vezetni, melyek az egyes nemzetiségek igényeivel ellentétben állanak.

S miben állhat ezen változtatás?

Ha föladatának meg akar felelni, minden államnak a legnagyobb egységre van szüksége. A meddig az

állam hatóságának a közérdekben ki kell terjednie, a mint megmutattam, a legnagyobb központosításra van szükség; innen következik, hogy a meddig az állam hatalma terjed, nem lehet szó az egyes nemzetiségek külön jogosultságáról; hogy tehát, ha ki kell elégíteni a nemzeti öntudatot, mely korunkban oly hatalmasan fölébredt, szükség korlátoznunk az államhatalom jelen hatáskörét, s tért kell adnunk az egyes nemzetiségeknek, melyen igényeiket az államra nézve minden veszély nélkül kielégíthessék.

Erre nézve pedig csak az önkormányzás elve alkalmazásaiban találjuk föl az eszközt.

A nyugot-európai nagy államok közől egy sem köszönheti egyetlen nép lassankinti szaporodásának jelen nagyságát. Mindenik több, legalább nagy részben hoszszabb ideig független államközség egyesüléséből keletkezett, s az egyes részek közől mindenik föntartá sajátsága öntudatát, külön egyénisége érzelmét, s nem szünt meg törekedni annak elismerést szerezni. Ezen öntudat a történeti fejlődésnek eredménye, s a nemzeti jogosultságra törekvés e körben nem egyéb, mint a történeti jog mellett küzdés.

De azon egyes részek is, melyekből korunk minden nagyobb állama keletkezett, igen sok esetben csak kisebb testületek csoportozatai voltak, melyek, midőn egy nagyobb egészhez csatlakoztak, még nem birták assimilálni a keblökben levő különbségeket; s a mint a tartományban az állam ellenében fönmaradt az egyéniség öntudata: több helyen az egyes községekben is fönmaradt ugyanezen öntudat a tartomány ellenében, azon különbséggel, hogy ez öntudat itt ritkábban alapszik történeti emlékezéseken, hanem a különböző népiség tényén, mint a melynek bizonyságául kell vennünk a nyelvbeli különbséget.

Mindkét nemü igények kielégítése végett szükség, hogy az egyes tartományoknak adott föltételes önállósággal tért nyissunk azon igényeknek, melyek történeti jogon alapulnak, s a községek önállósága által bizonyos körön belül azon igényeknek engedjünk tért, hogy maguknak érvényt szerezzenek, melyek a nyelvkülönbségből származnak. A mely mértékben követik

az önkormányzás elvét, annál kevésbbé kell veszélyesnek lennie az államra nézve a nemzetiség elvének; mivel azon ellentét, melyben a nemzetiségi törekvések alapjokra nézve egymással állanak, azon veszélyeket, melyek az államot fenyegetik, ha kizárólag a történeti jogra van tekintettel, eltávoztatja az egyes községeknek adott azon jog által, hogy nyelvkülönbségöket föntarthatják, s azon veszélyeket, melyek abból származhatnának, ha csupán a nyelvkülönbséget tartjuk szem előtt, megelőzzük, ha a történeti jognak befolyást szerzünk a tartományban.

Miután az önkormányzás elve nem egyéb az egyéni szabadság elvének erkölcsi egyéniségekre alkalmazásánál: az egyes nemzetiségek igényeinek is csak ez elv alkalmazása által felelhetni meg, s a különböző nemzetiségek létele az államban mindig csak azon mértékben veszélyes az állam fönnállására nézve, a mennyiben eltérnek ez elvtől.

A mint a különböző nemzetiségek igényei mindenütt csak akkor lépnek föl ellenségesen az állam ellen, ha az államhatalom körét végetlenül kiebb terjesztik, s minden nemzetiségtől elvonják azon tért, melyen az előtt magának elismerést szerezhetett: úgy Amerika és Schweiz állása az ujabb korban a legvilágosabban bizonyítja, mely hatása van az önkormányzás elve alkalmazásának a tekintetben. A nemzetiség elve melletti általános izgatottság közepett nyugodtan voltak ezen országok, csupán azért, mivel azon árnak, mely különben annyira pusztító hatással van, elég tért adtak, hogy kiterjeszkedhessék, s nem igyekeztek egy mederbe vezetni az ellenkező irányt követő vizeket.

Ebből következik, hogy azon igények kielégitése, mikkel a nemzetiség elve nevében jelenleg az állam irányában föllépnek, egyedül azon eszköz alkalmazása által lehetséges, melyhez, korunk nemzetiségi törekvéseit mellőzve is, az állam és minden egyes érdekében folyamodnunk kellene. Csupán az államhatalom korlátozása által segíthetni ezen, mint minden egyéb erkölcsi szükségén korunknak, s épen ebben fekszik egész jövőnkre nézve a nemzetiség elvének nagy fontossága.

Ha igaz, hogy a szabadság létesítésére intézett törek-

vések mind csak azért maradtak eredmény nélkül, mert ez eszmének oly értelmet adtak, melyben azt korunk nagy államaiban valósítani lehetetlen (c); ha az állam és a társadalom közt azon körülmény idézett elő minden ellentétet, hogy az államban az ó-kor eszméit igyekeztek életbe léptetni, s az által oly irányba tévedtek, mely egész polgárisodásunk irányával ellentétben áll; ha azon folytonos nagy forradalmak, melyek Francziaországban kezdődtek, miknek következtében nemcsak trónok ingottak meg, hanem magának a jognak fogalma is, és mindaz, a mi az ember előtt szent, — ha mind ezen forradalmak, mondom, szükségkép annak tulajdonítandók, hogy az államot mesterségesen úgy rendezték, miszerint a főváros köznépe rendelkezhetik bármely nagy nemzet kormányformája fölött: a nemzetiség elve fölélededésében csak az isteni gondviselés csodás intézkedését kell elismernünk, mely, súlyos tévedések után, épen ezen elv által vezérelt vissza azon ösvényre, melyen a haladás és békés kifejlődés megint lehetővé lett.

A nemzetiség elve melletti lelkesedés nem egyéb, mint minden nép ünnepélyes tiltakozása, az egyéni szabadság keresztyéni elve nevében, az állam mindenhatóságának elve ellen, melyet a pogány világtól kölcsönöztünk; és épen az, hogy a nemzetiség nevében emelt igények elutasíthatlanok, hogy az egyenjoguság elvének valósítása szükséggé lőn, melyet előbb-utóbb ki kell elégíteni, ez biztosít arról, hogy azon ösvényt, mely a caesarismushoz, vagy anarchiába, s így mindenesetre a keresztyén polgárisodás bukására vezetne, el fogjuk hagyni.

De a nemzetiség elve s az annak nevében tett igények valósításának ezen kívül még egyéb, minden egyes állam fönnállására s egész polgárisodásunkra nézve igen üdvös eredményei is vannak, melyeket, ha röviden is, szintén megérintek e helyen.

Kétségkívül korunk egyik legnagyobb veszedelme, hogy fönntartó elemei, a rohanó elemekhez képest, igen gyöngék. A mérséklet egyike azon tulajdonoknak, melyeket egyeseknél is ritkán, a tömegeknél pedig soha sem találhatunk föl, s mivel minden haladásnak

csak annyiban lehet jótékony hatása, ha lassankint történik, s nem tépi össze azon egybefüggést, melynek a jelen és mult közt mindig meg kell lenni: minden államnak, épen élénkebb mozgalom korszakaiban, van bizonyos tényezőkre szüksége, melyek támaszul szolgálnak a létező fönntartására. Épen ebben áll az öröködési királyság és öröködési aristokratia nagy haszna főleg politikailag szabad államokban, hogy mint a történeti jog természetes képviselői, a nyugtalan előretörekvésnek gátakat vetnek, s épen ez által teszik lehetségessé az üdvös haladást; mert a haladás népeknél, valamint egyeseknél csak akkor lehetséges valóban, ha egyik lábbal szilárdul állanak, míg a másikat előbbre viszik.

Teljes igazuk van, a kik az alkotmányos kormányforma üdvös eredményeit Angliában e nagy nép politikai eszélyességének tulajdonítják; de csalódnánk, ha az eszélyesség ezen nagyobb fokát az egyes pártoknál akarnók keresni.

Angliában, valamint a szárazon bárhol, egy párt sem szolgálhat korlátul önmagának; s a folytonos előre törekvés ösztöne rég azon állapotra juttatá vala Angliát, melyben szárazföldi szomszédja van, ha a fönnállónak — a történeti jognak — hatalmas támaszai nem lettek volna ott, melyek a változások utáni törekvésnek ellen tudnak állani. Csak abban mutatkozik az angolok nagy politikai értelmessége, hogy belátták ezen támaszok szükségét, s hogy a nép legyőzni, de nem megsemmisíteni törekszik azon hatalmakat, melyekkel folytonos küzdésben van. Azon kérdés, hogy az alkotmányos kormányforma Európa más államaiban lehetséges-e, s mint létesíthetjük azt, — oda megy ki ennél fogva, hogy az egyes államokban vannak-e avagy előidézhetők-e olyas viszonyok, melyekben szintoly erős támaszokat nyerjen a fönnálló állapot, a minőkkel Angliában bír?

Az angolhoz hasonló aristokratia fönnállása, mely birtokánál fogva a jelen érdekeivel, s története által az állam multjával áll összeköttetésben, kétségkívül legjobb biztosítéka a polgári szabadságnak. Ennek köszönheti Róma köztársasági intézményeinek tartósságát, s a mely demokratiának nincs meg ez ellensúlya, szint-

oly bizonyosan kényuralomra vezet, mint az aristokratia szükségkép mindig oligarchiává fajul, ha nincs mellette politikai joggal bíró nép. Részemről az ily aristokratia keletkezését minden békés fejlődés szükséges eredményének tartom, s annálfogva úgy vagyok meggyőződve, hogy csak azon rendszabályokkal kell fölhagyni, melyekhez épen az aristokratia keletkezésének megakadályozása végett nyúltak, s minden egyes államban új aristokratia fog támadni a helyett, a melyet megsemmisítettek, mely aristokratia megfelelend az érintett szükségnek. De szintoly kétségtelen, hogy az angolokéhoz hasonló intézmények Európa legtöbb államában s mindenek fölött Francziaországban nem lehetségesek e pillanatban.

Nem annyira anyagi, mint erkölcsi veszteségénél, azon ténynél fogva, hogy az utóbbi 60 év fejlődésében legkisebb lényeges részt sem vett, lehetetlen az aristokratiának Francziaországban előbbi állását elfoglalnia. Bármi dicséretesek legyenek azon kisérletek, hogy aristokrátiát teremtsenek, vagy azon elemek állását, melyekből aristokratia fejlődhetik, megszilárdítsák: mindezen erőködések eredményeit csak a jövőre nézve kell várni, míg minde kisérletek legközelebbi eredménye rendesen csak a politikai izgatottság növelése.

A létező viszonyok egyedüli támaszát, az egyedüli kapcsot a mult és a jelen között, s a mi fékezni képes az elméleti rendszereknek a népek képzelőtehetségére gyakorolt hatását, az öröködési királyság mellett, csak a nemzetiség elvében találhatjuk föl ez idő szerint.

A nemzetiség elve melletti lelkesedés hatása első pillanatra forradalmi volt. Minden eszme, a mely a létező viszonyokkal ellentétben áll, szükségkép ily hatással van, míg erőre nem kap; mindamellett a nemzetiség elve természeténél fogva fönntartó elem, és pedig még oly esetekben is, midőn az egyes nemzetiségek igényei tisztán nyelvi viszonyokon alapulnak s a teljes egyenlőség elve nevében lépnek föl. Mert, habár ez elv bizonyára a legforradalmiabb is, mivel a teljes egyenlőség valósítása a dolgok természetéből lassankint fejlődő viszonyokkal mindig és mindenütt szükségkép ellentétben áll, az egyenjoguság elve valósítása által is csak a conservativ elemek erősödnek az államban,

s az államot ezek óvják meg rázkodások ellen. Miután az egyenjoguság elvét, az állam egysége veszélyezése nélkül, csak úgy valósíthatni, ha bizonyos körön belül minden nemzetiségnek bizonyos tért engednek, hol magát érvényesítheti: a nemzetiség elvének ez esetben is olyas intézkedésekre kell vezetni, melyek, a történetek tanusága szerint, a legconservativebbek, s mindig aristokratia keletkezését vonják maguk után.

Azonban, mint megmutattam, a külön nemzetiség öntudata igen gyakran a történetek eredménye.

A külön jogosultsági igények ez esetekben nem egyebek a történeti jogok fönntartására intézett igényeknél; miként volna lehetséges, hogy a nemzeti elismerésre törekvés, a hol egészen történeti jogon alapszik, tiszteletet ne idézne elő a történeti jog és mindaz iránt, a mi azon alapszik?

Nagy politikai forrongás idején kétségkívül minden lehető; tanui valánk, miszerint oly népek, melyek kizárólag a történeti jogra alapíták igényeiket, egyszersmind hasonló lelkesedéssel hirdették a teljes egyenlőség elvét, s szintugy meglehet, hogy egy ideig a királyság is a történeti jog megsemmisítésére törekszik, a mint láttunk népeket, melyek történeti jogukért fogtak fegyvert, s azt épen legfontosabb pontjában — a korona jogában — sértették meg. Hosszas ideig azonban nem lehet oly merőben ellenkező irányokat követni. Szintoly dőreség volna az 1848-dik év eseményeiből következtetni az egyes nemzetiségek történeti alapú követeléseinek természetes eredményeire, mint ha azon tényből, hogy az aristokratia egyes esetekben a királyság ellen fölkelt, sőt a trón-öröködés elvét is megtámadta, azt akarnók következtetni, hogy az öröködési aristokratia elve veszélyes a királyságra nézve.

A mint az egyes nemzetiségek s az öröködési aristokratia törekvései alapjokban és czéljokra nézve hasonlítanak: szintúgy hasonló befolyással vannak az egyeduralmi elvre. A mi csak a történeti jog iránti tiszteletet előmozdítja, szükségkép a monarchiai elv szilárdságát vonja maga után, azon egy különbséggel, hogy a nemzetiségek a történeti jog elvének szilárdabb támaszul szolgálhatnak minden öröködési aristokratiánál.

Miután 1848-ban mind a nemzetiség, mind az egyenlőség elve ellentétben állott a fönállóval: nem csoda, ha egy ideig nem látták be a két elv közötti különbséget, mely azonban már akkor is tisztán mutatkozott, s alkalmasint előtérbe is lép vala, ha a létező viszonyokon sikerült volna diadalmaskodniok elleneinek; s Európa jövője ez esetben attól függ vala, hogy az ujabb harczban a nemzetiség vagy az egyenlőség elve, a történeti jog avagy azon elméletek, melyeket a franczia forradalom hirdetett, lettek volna-e győztesek.

Minden elfogulatlan ember lelkében szükségkép fölmerül azon meggyőződés, hogy szintoly lehetetlen Európában, hol minden történeti jog szorosan egybe van szőve a királysággal, az egyes nemzetiségek történeti jogait valósítani, a nélkül, hogy egyszersmind az egyeduralmi elv is ne nyerjen szilárdság tekintetében, a mint nem képzelhetjük a teljes egyenlőség elve diadalmát, a nemzetiségek történeti joga megsemmisitését, a monarchiai elv koczkáztatása nélkül.

A ki az egyes nemzetiségek történeti joga mellett lép sorompóba, ha öntudatlan is, az egyeduralom mellett küzd, s a ki a történeti jogot ott is, a hol a jelenkor valódi szükségével nem áll ellentétben, semmivé akarja tenni, minden fönnállót, s mindenek előtt az egyeduralmi formát is megtámadja. Mindenkinek szabadságában áll választani a két irány közt; de a végeredmények nem függenek akaratunktól, mert soha sincs hatalmában az embernek, csupán arra szorítani elveinek következményeit, a mit azok által el akar érni.

Bármennyire veszélyezni látszott is egy időre az egyes államok nyugalmát, sőt fönnállását a nemzetiség elve melletti lelkesedés: ez elv győzelme, azon korlátok közt, melyek között ily győzelmet lehetségesnek kell föltennünk Európa jelen viszonyai mellett, mindenütt a rend és nyugalom megszilárdítását vonta volna maga után. De ezen elvnek befolyása nemcsak egyes államokra szorítkozik, hanem összes polgárisodásunkra lényeges és pedig — mint előre látható — üdvös hatást fog gyakorolni.

Legtöbb esetben a nemzetiségi öntudat alapját a történetekben kell keresnünk; ott is, a hol valamely nép

egyes részei hosszasabb ideig külön életet éltek, bizonyos távolabb mult emlékére szoktak hivatkozni, s kivétel nélkül állíthatjuk, hogy a hol ezek nincsenek meg, a közös nemzetiség érzése, ha csak a nyelvegység az alapja, soha sem igen élénk (*d*); azonban nem tagadhatni, hogy olykor a nyelvegység, sőt ugyanazon nyelvtörzs is, habár különböző szójárásokra van oszolva, nemzeti öntudat alapjául szolgálhat, hogy tehát a nemzeti jogosultságra törekvést sem tekinthetni kiválólag a történeti jog melletti küzdésnek.

Mint az utóbbi évek történetei mutatják, a nemzeti egység nevében oly viszonyokat akartak létrehozni, minőkre az egyes népek multjában példát nem találunk, sőt a hol csak egy nép a történeti jogra alapítá nemzetiségi igényeit, oly nemzetiségi követelésekkel léptek föl azon igények ellen, melyek világos ellentétben voltak a történeti joggal.

A különböző nemzetiségek közötti harcz, melynek tanui valánk, e szempontból vizsgálva csak folytatása azon roppant, századok által előkészített küzdésnek, melyben a mult század végén, az egyes osztályok kizárólagos jogosultsága elvén győzött a köz-egyenjoguság eszméje.

Mihelyt az egyenlőség elvét az egyesek közti jogviszonyokra nézve észszerűnek ismerték el, azonnal kikerülhetlenné lett az ezen elv fölötti küzdés a nemzetiségek körében. Itt és amott ugyanazon fegyverekkel küzdöttek, s itt és amott hasonló eredményekre kellett a harcznak vezetni.

A szabadság és uralkodás eszméje sokkal közelebb áll egymáshoz, hogysem a szabadság utáni törekvés uralomvágygyá ne változzék a diadal lelkesedésében; a teljes jogegyenlőség követelése hasonló követelést idéz elő az állások egyenlőségére nézve is, s azon kényszerűség, miszerint a fönnálló egy részét meg kell támadni, s az a fölött kivivott győzelem majd mindig azon meggyőződést vonja maga után, hogy minden fönnálló ellentétben áll a közjóval, s mindent le kell rombolni, a mi történeti úton állt elő. Mint 1789-ben az emberi jogok nevében először a harmadik rend politikai jogait, majd kizárólagos uralmát követelték, s midőn a jogegyenlőség ki volt küzdve, a helyzetek teljes egyenlő-

ségére törekedtek, és e végett megsemmisítették a királyságot, lábbal tapodták a tulajdonjogot s az összes mult romjain oly jövőt akartak alkotni, mely a jelennek minden viszonyával ellentétben állott: úgy törekedtek 1848-ban egyes népek a szabadság nevében föltétlen uralomra, mások ellenben a tettleges egyenlőségre; megtagadtak minden történeti jogot, s a nép körében a communismus tanait hirdették.

A közvetlen eredmények ugyanazok voltak mindkét esetben. A ki minden jog ellen küzd, mindig jogtalanságba sülyed, de szintúgy hasonlóaknak kell lenni a végeredményeknek, s nem hiszem, hogy bármely elfogulatlan ember tagadja, miszerint a következmények, melyeket az egyenlőség elve melletti harcz előidézett, egészben véve kedvezők az emberiség fejlődésére.

A világ azzal vádolja Nerot, hogy Rómát a lángoknak adta martalékul, s azon szörnyetegnek egyetlen tettére sem tekintenek vissza oly osztatlan undorodással. Nero után más zsarnokok következtek, eléggé érdemesek arra, hogy elődük gonosz tetteit homályba borítsák, s a világ mégis iszonynyal emlékezik azon borzasztó tettre, mely fölött majdnem két ezredév sem vala képes enyhítni a világ itéletét. Ő, mint mondá, az örök várost hamvaiból phönixként akarta újra fölemelni, nagyszerűebben, szabályosabban akarta fölépítni, a mit összerombolt; palotákat akart emelni, a hol az előtt szerény polgári lakok állottak. Ki menti a tettet a szándék miatt, ki fog megbocsátani a zsarnoknak, a ki annyi ezerek boldogságát föláldozta hiuságának, s hogy álmodott remekműveit létesítse, össze merte rombolni, a mit századok alkottak, s a miben annyian nyugalmukat találták? Ha a jelen és jövő kor hasonló itéletet mondand azok fölött, kik egy elv nevében oly vakmerően lobogtatták a polgárháború fáklyáját, s korlátlan hatalmuk mámorában a történet minden művét kiméletlenül összerontták, hogy a romok fölött, mint hirdették, egy szebb jövő épületét emeljék föl: kétségtelenül igazságos lesz ez itélet; de az egyenlőségre törekvés, mely a keresztyénség által fölállított elvekből foly, kevésbbé nemes igyekezet-e, mivel iszonyú tetteket követtek el nevében, avagy tagadhatjuk-e ezen

törekvés jótékony eredményeit, mivel olykor rossz irányt követett, s annyi szenvedésre szolgált alkalmul?

Hogy az államot megmentsék azon ártalmaktól, melyeket az egyesek önzése hozott rá, fölizgatták a tömegek irigységét, s e legnemtelenebb érzést fegyverül használták; azon állást, melyen társadalmunk legalsóbb osztályai állanak jelenleg, tekintették oly niveaunak, a melylyel mindent egyenlővé kell tenni, s abban keresték az egyenlőség elve valósítását, hogy mindent a porba rántottak, a mi magasabban állott.

Ha a folytonos előhaladási törekvés nem velünk született ösztön volna, az egyenlőséget mindenesetre el lehet érni ez úton; de mondhatjuk-e azért, hogy csupán ez úton kell az egyenlőséget elérnünk? Nemcsak az apály perczében, akkor is egyenlő fölszinen áll a víz, midőn legmagasabbra nőtt az ár; az alantabb állónak fölemelése által is helyre lehet állítani az egyenlőséget, s tagadhatni-e, hogy a mennyiben az egyenlőség utáni törekvés maradandó eredményeket idézett elő, ez irányban eszközlék azokat.

A Convent véres kézzel kisérlé meg lehetetlenné tenni minden föltünő helyzetet; az egyenlőség ez értelemben azon eszmény, mely után a communismus rajong, s ha vizsgáljuk az eszközöket, melyek a fönnálló viszonyokat a legtöbb államban megingatták, azoknak érzelmeit, a kik által annyi forradalom győzött: belátjuk, miszerint sem a kisérlet, sem a szükséges anyagi erő nem hiányzott, hogy az egyenlőség elvét ez értelemben uralomra emeljék; s mindamellett a Convent minden erőfeszítésével nem vitte egyéb eredményre, mint hogy a születési jogkülönbséget a tehetség és vagyon tettleges különbsége váltá föl, s minden forradalom, mely a demokrata elv nevében győzött, csak oda vezetett, hogy mindinkább szaporodott azok száma, a kik a legalacsonyabb álláson fölülemelkedtek; mindig általánosabb lett a fölemelkedési törekvés, világos bizonyságul, miszerint az egyenlőségre törekvés csak azon irányban idézhet elő tartós eredményeket, a menynyiben megfelel a mindig előbbrehaladás és emelkedés velünk született ösztönének. De hogy ez eredmények az emberiségre nézve átalában üdvösek, nem vonhatni

kétségbe, miután a miben csak fölülmulja korunk a multat, az mind ezen forrásra vihető vissza.

Valamint a haladást, melyet az emberi tevékenység minden irányában tapasztalunk, annak tulajdoníthatni, hogy az egyenlőség elvének elismerése által lerombolák azon korlátokat, melyek az egyesek tevékenységének útjában állottak s lehetségessé tették a magasabbra törekvést: úgy azon nagyobb humanitás érzelmét — az egyetlent, mire századunk büszke lehet — az egyenlőség elve egyik, és pedig tartós eredményének kell tekintenünk, mely, különböző nemzetiségek állására alkalmazva, szükségkép hasonló eredményekre vezet.

A nemzetiségi jogosultság melletti küzdésnek az az előnye van az egyéni jogosultság melletti küzdés fölött, hogy nemzetiségi küzdelmeknél az egyesek csupán eszméért küzdenek, nem anyagi érdekért. A kik e harczban egymás ellenében állanak, sokkal erősebbek, hogysem a ki egyszer az ellenfél erejével megmérkőzött, teljes győzelem reményével kecsegtethetné magát, s minél tovább tart a küzdés, minél hevesebben foly, annál inkább érezni kell a kiengesztelés szükségét. Azt hiszem, már is érezhető e viszonyok hatása.

Minél nagyobb lelkesedéssel fogott fegyvert annyi nép, nemzetiségi jogáért, 1848-ban; minél makacsabb volt a harcz; minél többet koczkáztatott mindeniküк igényei valósításáért, s föláldozott mindent: annál inkább csökkent gyülölségük, annál inkább fölmerült mindenikben közülük azon meggyőződés, hogy igényei csupán azon körben valósíthatók, melyben az mások hasonló igényeinek sértése nélkül történhetik. Bármi sajnosaknak tetszenek előttünk az utóbbi idők eseményei, egy eredményük mindenesetre volt: tudniillik azon meggyőződés, hogy Nyugot-Európa népei közt nincs egy is, mely nemzetiségeért lelkesülni nem tudna, egy sincs, a mely a másik uralmát nyugodtan tűrné, s a melyet büntetlenül el lehetne nyomni.

Az 1848-ik évi nemzetiségi harczok eredménye azon meggyőződés, hogy a béke kezességét a jövőre nézve csak minden nép egyenjogúságában kell keresnünk, s ez elv egyidőre alkalmul szolgálhat ugyan az állások tettleges egyenlősége miatti harczra — a mint az

egyéni egyenjogúság elvénél tapasztaljuk, — a végeredménynek azonban szükségkép annak kell lenni, hogy minden nemzetiség törekszik fölemelkedni, s a humanitás érzése diadalt ül a népek között és csak akkor fog az összes emberiség óriás léptekkel haladni előre, ha minden nép minden erejével a legfőbb czélra törekszik, ha minden nemzetiség szintúgy becsülni tanulja mások jogait, a mint az egyes már most sem meri másoknak bizonyos jogait megtagadni.

Ha Európa egyes államainak viszonyait ethnographiai tekintetben vizsgáljuk, tisztán áll előttünk, hogy azon mozgalmak, melyekre az ujabb korban a nemzeti öntudat fölébredése adott alkalmat, szükségkép befolyással vannak a különböző államok közti viszonyokra, s azt hiszem, legalább a jövőben ez is jótékonynak fog mutatkozni.

A szeretet bizonyos nemzetiség iránt, mint a honszeretet, oly érzelem, mely nemcsak valamely ország vagy nép iránti ragaszkodáson, hanem részben azon ellentéten alapszik, melyben valamely ország vagy nép mások irányában áll, sőt nem tagadhatni, hogy a nemzetiség érzése, valamint a honszeretet, csak akkor válik valódi szenvedélylyé, ha épen negativ oldala — az idegen irányábani ellentét — lép előtérbe. Miután a nemzeti öntudat fölébredését — mint megjegyzém — nagyobb részint visszahatás eredményeül kell tekintenünk: könnyen megfoghatni, hogy korunkban épen ez volt az eset, s hogy tehát a nemzetiség elve melletti mozgalomnak, az egyes államok fönnállására nézve, szükségkép annál veszélyesebbnek kell lenni, minél vegyesebb volt népessége s minél inkább a gyülölség jellemét ölté föl a sértett nemzetiség érzelme. Ha az egyes nemzetiségek ellen azelőtt s részben most is követett eljárást olyasnak kell tekintenünk, a mit az egység föntartásának szüksége parancsol: nagyobb szerencsétlenség nem érhet valamely államot, mint ha különböző nemzetiségek vannak benne, mivel a sértések szükségkép kifejtik a gyülölség csiráit, melyek minden erős kedélyben megvannak, s erős állam nem lehet, a hol az egyes részek ellenségesen állanak egymással szemközt. Szintoly ártalmas hatással kellene lenni a

nemzetiség elvének az emberiség kifejlődésére, ha az egyes államok és egyes nemzetiségek határai ugyanazok volnának. Hogy minden állam szükségkép erősebb lenne, ha csupán egy népiségből állana, s azt egészen magában foglalná, nem szenved kétséget; de szintoly bizonyos, hogy az ily viszonyok az egyes államokat még inkább elidegenítik egymástól, kölcsönös zárkozottságra és — mivel a mik közel állanak és mégis idegenek, szükségkép ellenséges állást vesznek egymás irányában — soha nem szünő harczra fognának vezetni okvetlenül. Minél erősebb volna minden egyes állam a többiek ellenében, annál kevesebb érintkezési pont lenne köztük, annál csekélyebb fogna lenni a haladás, — s az egyetemiség azon érzése, melynek valósítása a keresztyén polgárisodás legfőbb czélja, s a melynek már eddig is oly sokat köszönhetünk, annyival inkább az utopiák körébe vonulna vissza.

Ha az egyes államok ethnographiai viszonyait vizsgáljuk, be kell látnunk, hogy a nemzetiség elvének befolyása a jelen viszonyok között épen ellenkező eredményekre is vezetne.

Ugy hiszem, hogy nagy illusio volt, mind azoknak, a kik 1848-ban és utóbb a nemzetiségek elve mellett küzdöttek, mind azoknak, a kik az ellen léptek sorompóba, azt hinniök, hogy ezen elv melletti lelkesedés a jelen államok valóságos feldarabolásához vagy Európa ethnographiai viszonyain alapuló ujabb osztályozásaihoz fog vezetni. Az érzelmek nagy hatással vannak a tényekre, de nem képesek megsemmisiteni a tényeket, hirtelen egyberontani hosszas idők eredményeit, s Németország példája az ujabb korban legjobban mutatja, mit várhatunk e tekintetben a nemzetiség elvétől.

Mindazon népek közt, melyek külön állami életet élnek, egy sincs, a melynél az egység annyi elemét találhatnók, mint a németnél. A római császárság megszüntetésétől a »Bundestag« fölállításáig csak igen rövid ideig voltak egészen szétszaggatva azon kötelékek, melyek a német népet egy egészszé füzték egybe, s habár ez összeköttetés is igen laza volt, mégis sokat tett a közös érzelem föntartására; minden kiejtési különbségek daczára is még a népnyelv is érthető,

kevés kivétellel, Németország minden részében, s a közös irodalom, melyre méltán büszke, egybefüzi mindnyájokat: s mindamellett 1848-ban, midőn semmi anyagi akadályok nem állottak utjában, nemcsak nem eszközölheték Németország állami egységét, sőt Porosz-, Osztrák- és Bajorország képviselőinek föllépéséből, s Németország egyes részeinek nyilatkozataiból itélve, komolyan nem is törekedtek arra.

Németországnak egygyé kell lennie, de a nélkül, hogy az által széttépnék a kötelékeket, melyek által az egyén szükebb körü hazájához érzi magát füzve, a nélkül, hogy megsemmisítnék a német nép körében történetileg kifejtett államokat, — azaz szorosabb egyesülést óhajtottak, a fönnálló különállamok megsemmisítése nélkül.

Logikátlannak mondhatjuk ezt; de hogy a nemzetiség elvének hatása Németországban, — ha nem azon phrasisokból akarjuk megítélni, melyeket fölötte mondtak és irtak, hanem tényekből, — valóban erre szorítkozott: szintoly bizonyos, mint az, hogy a nemzetiség elve más államok kölcsönös viszonyaira is hasonló hatással leend.

Épen mivel Európában igen kevés nemzetiség van, mely csupán egy államhoz tartoznék, miután minden nagy állam több nemzetiségből áll, s a ki földrészünk ethnographiai viszonyait ismeri, kénytelen elismerni, hogy nemzetiségek szerinti államfölosztást nem képzelhetni uj népvándorlás nélkűl: a nemzetiség elvének a különböző államok közti békés viszonyokra jótékony befolyással kell lenni.

Ugyanazon nép államilag különválasztott részeiben minél inkább fölébred a közös nemzetiség öntudata, minél inkább egy törzs ágainak érzik magukat, mely egy tőről sarjadva, ha egy állam határain túl is terjeszkedik koronájával, minden virágát és gyümölcsét csak az egésznek díszére hozza: annál inkább közeledniök kell az államoknak is egymáshoz; s minél inkább testvérekül tekintik valamely állam lakói a szomszéd állam népessége egy részét: annál inkább kell a békés együttélés szükségét érezni és azon szükséget, hogy összeütközések esetén a vitát fegyver nélkül igazitsák el.

A nemzetiség elvének ezen befolyása kétségkívül nem

lehet mindenütt ugyanaz. Oly államokban, melyekben a népességnek csak kis része rokon a szomszéd államával, e hatás is csak csekély mértékben nyilatkozhatik, s azon biztosítékokat, melyeket a nemzetiség érzése a béke föntartására nézve például Német- és Francziaország közt nyujt, nem hasonlíthatni azokhoz, melyeket ugyanazon érzelem nyujt a Németország egyes államai közt létező békés viszonyok föntartására; s a nemzeti egység öntudata a háborút sem teheti lehetlenné különböző államok lakói közt. Hiszen ugyanazon anya gyermekei is czivódnak, ha érdekeik összeütközésbe jőnek s a békés kiegyenlítés nem lehetséges. De hogy a nemzetiség elvének, habár különböző mértékben, mindenütt hasonló eredményekre kell szükségkép vezetni, erősen meg vagyok győződve s annálfogva azt is hiszem, hogy, ha a békés viszonyok megalapítása a különböző államok közt polgárisodásunk legfőbb föladata, s az emberi nem minden tekintetbeni jóléte föltételeül tekintendő: e részben sokkal többet várhatni a nemzetiség elve természetes befolyásától, mint azon igen tiszteletreméltó férfiak törekvéseitől, a kik magánegyesületek hatásától várják a világbéke megalapítását.

Ha a keresztyéni testvériség elve valaha létesíthető e földön: az első lépés erre, hogy az egyes államok közt oly kötelékek legyenek, melyeket az érdekek minden összeütközése ne szaggathasson szét; s a közös nemzetiség öntudata, azon meggyőződés, hogy a szomszéd állam polgárainak egy részében testvérekre kell ismerni, nem olyas kötelék-e, melyet nem a diplomatia kezei fűztek mesterségesen, s a melyet nem is téphetni szét mindenkor az ő hibája által?

Az emberiséget soha sem hatotta meg általában eszme, a mely lényeges és elvégre üdvös befolyással nem lett volna fejlődése folyamára. Gyakran kivihetlennek, sőt a társadalom fönnállására veszélyesnek is tetszik ez eszme. Az emberi ész száz meg száz okot hoz föl az ellen, s az eredmény mégis megmutatja, hogy üdvös hatással volt az egyetemes fejlődésre. Így történt a keresztyénséggel, a keresztes háborukkal, a reformatióval; s erősen meg vagyok győződve, hogy így fog történni a nemzetiség eszméjével is.

Természetünkben fekszik, hogy az önzést soha sem nehezebb leküzdeni, mint a hol nemes indokok szolgálnak mentségeül. A jobb ember is bajosabban látja be mások igényeinek igazságát, ha családja javával, hazája nagyságával, mint ha csupán személyes érdekével ellenkeznek, s alkalmasint igen kevesen vannak, a kik a nemzetiség dolgában máris egészen elfogulatlanul gondolkodnának, s még inkább, a kik úgy cselekednének. Mindenki nagynak, hatalmasnak szeretné látni azon népet, melyhez tartozik, mindenki elsőnek óhajtja más népek között, uralkodónak a többiek fölött. E vágyak szintoly természetesek, mint azon szándokok, melyekkel a tehetségesebb egyéniségek az életbe lépnek. Tapasztalásokra, és pedig némelyeknek sok tapasztalásra van szükségük, míg az ifjúság ezen álmairól lemondanak, s azon helyzetben, melyet mások ezernyi hasonló igénye ellen ki tudnak víni, elégültnek érezhetik magukat. De a tények hatalma végre is mindig a lehetséges határai közé szorítja törekvéseinket, s ugyanez történik egész népek törekvéseire, vagyis, helyesebben mondva, az egyének azon törekvéseire nézve, melyek egyes nemzetiségnek nagyságát és hatalmát tüzték czélul; s az 1848-ik év eseményeinek világtörténeti fontosságát egyrészt abban kell keresnünk, hogy a nézetek kiigazítására sokat tőn e tekintetben. A mint az akkori tapasztalatoknak a legelfogultabbakat is meg kellett győzni a felől, hogy a nép erkölcseinek és érzelmeinek mindig nagyobb a hatalma, mint a politikai elméleteké: azon hatásnak is, melyet a nemzetiség elve melletti lelkesedés akkor minden viszonyunkra gyakorolt, szükségkép ama határok elismerésére kell vezetni, melyeken belül soha sem sérthetni ez elvet veszély nélkül, s a melyeken túl nem valósíthatni azt. Mivel a nemzetiségi mozgalom annyi állam lételét veszélyezi, és mivel az sehol sem vezetett kívánt eredményre: az állam vezetőinek szükségkép azon nézetre kelle jönniök, hogy a nemzetiség elvében van egy momentum, melyet veszély nélkül nem lehet szem elől téveszteni, míg érzelmeinek átalános volta minden népet meggyőzhete a felől, hogy csak bizonyos korlátokon belül valósíthatják igényeiket.

A nemzetiség elve, mivel azt az egyéni szabadság eszméje szükséges eredményének kell tekintenünk, lényeges eleme polgárisodásunknak, és sokkal szorosabb egybeköttetésben áll az emberek legnemesebb érzelmeivel, hogysem azon kisérletek meghiusulta után is, melyek ez elv valósítására voltak intézve, azt kellene föltennünk, hogy a jövőre nézve minden befolyását elvesztette; de valószinű, hogy az utóbbi idők tapasztalatai megtermik gyümölcsüket.

A nemzetiség elve melletti harcz, azon értelemben, a mint vették, sokkal többe került minden népnek, hogysem attól kellene tartanunk, miszerint újra kezdik; s mihelyt a nemzetiség, harcz ingere helyett, a melyben véggyőzelmet nem remélhetni, azzá lesz, a minek — minden néppel közös levén — mindenütt be kell folynia a haladás iránya meghatározására: azonnal mindenki be fogja látni ama jótékony befolyást is, melyet ez elv az államok szervezésére, az egyes államokban fönnálló jogviszonyok és a közbéke megszilárdítására, a mint megmutattam, szükségkép gyakorol.

* * *

Úgy hiszem, megmutattam e könyvben, hogy az államhatalom korlátozása — a mit e munka folytán az államokban levő nehézségek ellen egyedüli gyógyszerül jelöltem ki — kedvező a különböző egyéniségek közti élénk érintkezések föntartására, s megfelel az uralkodó eszméknek és a jelenkor igényeinek eleget tesz.

Ha immár — a mit, úgy hiszem, szintén megmutattam — haladás az ember földi rendeltetése, s minden haladás föltétele a különböző egyéniségek közti gyakori érintkezések lehetségében áll, a haladás iránya pedig az uralkodó eszméktől függ, s fokozatát a szükségek szabják meg: az állam olyas rendezését, mely a haladás ezen törvényeinek megfelel, nemcsak kivihetlennek nem kell tartanunk, sőt csupán ez igérhet tartósságot, miután csak az állhat fönn tartósan, a mi megfelel azon törvényeknek, melyek szerint minden földi lény betölti hivatását.

JEGYZETEK A XIII. FEJEZETHEZ.

(*a*) Hogy igen hosszas ne legyek, az olvasót, ki e tétel terjedelmes bizonyítást várja, röpiratomra kell utasítanom, melynek czime: *Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich,* (Wien. Manz. 2. Aufl.)

(*b*) I. Rész, III. fej.

(*c*) A mi még nem volt soha, azt talán nem vehetjük merőben lehetetlennek; de mindenesetre annyira valószinűtlennek kell föltennünk, hogy valósítását észszerűen nem tűzhetjük czélul.

(*d*) E jelenség oka egy részben, hogy a nyelv nagy hajlékonysága mellett ugyanazon nép egyes részei, ha sok századon át egészen különválva éltek, nyelv tekintetében is mindinkább eltérnek egymástól.

BEFEJEZÉS.

Haladásunk irányát mindig eszméink határozzák meg. Hogy tehát kiismerjük az irányt, melyben bizonyos időszakban egész népeknek haladniok kell, szükség tisztában lennünk azon uralkodó eszmékkel, melyektől e haladás függ.

Ha Európa azon államaira fordítjuk figyelmünket, melyek a nyugoti keresztyénség befolyása alatt fejlődtek, azon feltünő jelenségre találunk, hogy mindezen államokban a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméjeért lelkesültek; de egyszersmind azt is látjuk, hogy az, a mit a szabadság és egyenlőség nevében az államban valósítani törekedtek, kiáltó ellentétben áll azon értelemmel, a mint ez eszméket az élet egyéb viszonyaiban veszik.

Mivel a szabadságot, a mennyiben ez eszmének az állambani valósításáról van szó, egészen azon értelemben vették, a mint az ó-kor fogta föl, s az államban arra törekedtek, hogy az egyént teljesen alávessék a közakaratnak: azon irány közt, melyet az államban követtek, és a között, mely szerint az élet egyéb viszonyai fejlődtek, ugyanazon ellentét fejlett ki, mely a keresztyénség és az ó-világ polgárisodása közt létez, s épen ez ellentétnek, e ki nem egyenlíthető összeütközésnek az állam intézményei és összes polgárisodásunk alapjai közt, kell tulajdonítnunk korunk minden szenvedését, nyugtalanságát.

Miután egyátalában nem lehet, hogy oly eszmék, melyek egymással annyira éles ellentétben állanak, egyszerre hosszabb ideig föntarthassák uralmukat, s az

ellenkező irányok összeütközésének mindig az egyik győzelmére kell vezetni: a legnagyobb bizonyossággal föltehetjük, hogy bármi soká tartanak is még e küzdelmek, végtére még is vagy azon alapelvek, melyeket az államra nézve fölállítottunk, összes társadalmi rendünkben is, vagy társadalmi rendünk elvei fognak uralomra emelkedni az államban is; hogy vagy az állam assimilálja magával a társadalmat, vagy ez az államot, azaz: vagy egészen vissza kell térnünk az ó-kor alapelveihez, vagy az államban is valósítanunk kell a keresztyén polgárisodás alapelveit.

Valamint a keresztyénségnek háttérbe kelle szorítnia azon alapelveket, melyeket az ó-világ az államra nézve követett: ugy az ó-világ alapelveinek valósítása államainkban csak a keresztyénség megsemmisítése által lehetséges. A merőben korlátlan államhatalom és az egyén szellemi szabadsága szintugy ellentétben állnak ma, mint akkor, s eszerint a mozgalom, melynek közepette élünk, vagy polgárisodásunk megsemmisítésére vezet, mely az egyéni szabadság elvén alapszik, vagy arra, hogy fölhagyunk azon alapelvekkel, melyeket az államban eddig követtek.

E munka első részében kizárólag azon értelemben foglalkoztunk az uralkodó eszmékkel, a melyben azokat eddig az államban valósítani törekedtek. Azt hiszem, megmutattam, hogy a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméi, ez értelemben, ellentétben állanak egymással (*a*), hogy valósításuk szükségkép minden nagyobb állam fölbontására vezetne (*b*), s hogy az emberiség ez eszmék valósítása által nem találhat megnyugvást (*c*).

Azon nagy események, melyek azon rövid idő alatt, hogy e mű első része megjelent, bekövetkeztek, igazolni látszanak, a mit az uralkodó eszméknek az államra befolyásáról ott mondottam (*d*); talán megmutatták, hogy azon törekvés, mely a szabadság és egyenlőség elvét oly értelemben igyekszik valósítani, a mint az államtudomány és politika veszi, valóban minden szabadság hanyatlására és korlátlan egyeduralomra vezet.

Mielőtt azonban e sorsban megnyugodnánk, mielőtt kénytelenségből a caesarismus alá adnók fejünket, mely

bizonyos körülmények közt minden esetre egyedül lehetséges társadalmi forma, de csak akkor, ha eljött a társadalom föloszlásának percze; mielőtt különösen polgárisodásunk alapjait is megingatnók, s hogy a jövendő épületének helyet csináljunk, segédkezekkel járulnánk polgárisodásunk büszke épületének lerontásához: előbb meg kell győződnünk a felől, kikerülhetlen szükség-e ezen polgárisodás elenyészte; s vizsgálnunk kell mindenek fölött, vajon azon fogalmakat, melyeknek valósítása polgárisodásunk bukását vonná maga után, azon értelemben, a mint a politikában eddig vették, valóban századunk azon uralkodó eszméiül tekinthetni-e, melyektől függ az az irány, a melyben szükségkép haladnunk kell?

E kérdés nyugodt vizsgálata azon meggyőződésre vezetett bennünket, hogy nem igy áll a dolog (*é*). Polgárisodásunk összes folyama, a jelenkor törekvései, melyek az államban követett iránynyal ellenkeznek, a határozott ellenszegülés az állam korlátlan hatalma ellen, s a nemzetiség elve melletti lelkesedés, mind megannyi világos bizonyság, hogy a föltétlen egyenlőség elvét az iskola és journalistika, de nem századunk uralkodó eszméjeül tekinthetni, hogy tehát azon irányt, melyet főleg a franczia forradalom óta követnek az államban, nemcsak nem tarthatni századunk uralkodó eszméi szükséges eredményeinek, sőt hogy az egyenes ellentétben áll ezen eszmékkel.

Miután pedig a haladás uralkodó eszméinkkel ellenkező irányban mindig lehetetlen, önként következik, hogy ama nehézségeket, melyek eddig bennünket környeztek, nem oszlathatni el az eddig követett uton és módon. Nem az által, ha elvül állítjuk föl, hogy az egyént teljesen alá kell vetni a közakaratnak és ezen elv szerint rendezzük az emberek minden egyéb viszonyát, hanem ha az egyéni szabadság elvét veszszük alapul az állam rendezésében is, az által szüntethetjük meg az állam és az egyesek törekvései közt létező ellentétet, melyet korunk legtöbb bajának és veszélyének forrásául kell tekintenünk. Minélfogva az államtudománynak korunkban nem lehet egyéb föladata, mint kijelölni az e czélra vezető eszközöket.

A mint a haladás irányát az uralkodó eszmék határozzák meg: úgy annak mértéke mindig a szükségektől függ (*f*).

Innen következik, hogy azon kérdés megoldásánál: mely terjedelemben és mely eszközökkel valósíthatni az egyéni szabadság elvét az államban, — mindig az állam szükségét kell szem előtt tartanunk.

Miután pedig épen szükségeinkre nézve tetemes különbség van az egyes államok közt: lehetetlen átalában pontosan kijelölni az eszközöket, melyek által azt az egyes államokban létesíthetni. Minden államra egyaránt illő államtudományt szintoly bajos találni, mint államférfiút, ki minden államot egyaránt jól tudna kormányozni; azonban kétségtelen, hogy vannak szükségek, melyek a nyugoti keresztyénség minden államával szintoly közösek, mint azon eszmék, melyekből polgárisodásuk kiindult.

Ilyes, minden államra nézve egyaránt közös szükség a nagy államok és erős államhatalom fönnállása. Az államtudomány gyakorlati föladatát ennélfogva, ha csupán átalános alapelvek fölállításával foglalkozik is, csak akkor tekinthetjük megoldottnak, ha ki tudja jelölni, miképen kell az egyenlőség elvét az államban valósítani, a nélkül, hogy az által a nagy államok és erős államhatalom fönnállása koczkáztatnék.

Nézeteim, melyeket e munka folytán akartam bizonyítani, a következők:

Az állam czélja: minden egyes anyagi és erkölcsi javainak biztosítása. Az állam fönnállása tehát az egyéni szabadság első biztosítéka (*g*).

Hogy más államok irányában függetlenségét föntarthassa, s benn minden egyes javait védhesse: tetemes mértékű erőre van szüksége az államnak (*h*).

Miután pedig erő mindig csak ott lehetséges, a hol akarat van és tehetség, ezen akarat végrehajtására bizonyos eszközöket fölhasználni: az akarat és tett ezen egységét pedig az államban csupán központosítással érhetni el: az állam csak annyiban felelhet meg czéljának, ha rendezésében a központosítás elvét követik (*i*).

Azon határok, a meddig ez elvet követhetik, addig terjednek, a meddig az állam hatáskörét szükségesnek

tartjuk kiterjeszteni. A meddig az állam hatalma terjed, szükségkép korlátlannak, azaz központosítottnak kell e hatalomnak lenni (*j*). Mint eszme az állam ugyan nem egyéb tagjai egyeteménél; az állam érdekei az egyesek érdekeivel ugyanazok: az állam akaratának tehát mindig az egyetem javára kell irányozva lenni, s így tisztán eszményi szempontból tekintve, oly államban, a hol minden egyesnek befolyása van az állam kormányzására, az egyéniségre nézve az államhatalom irányában fölösleges minden biztosíték.

Gyakorlati szempontból tekintve nem úgy áll a dolog.

Miután az államhatalom gyakorlását egyesekre vagy többekre kell ruházni, s a hol a törvényhozó hatalom és a kormány magából a népből indul ki, az állam akarata ott is mindig csak a többség akarata: önként következik, hogy az egyes szabadságának az állam korlátlan hatalma ellen, bármint legyen rendezve az állam, mindig szüksége van némi biztosítékokra, s az ily biztosítékok lételétől és értékétől függ sajátképen az egyéni szabadság mértéke, melyet az egyes az államban élvez (*k*).

Mivel az állam minden egyéni szabadság első föltétele: nem olynemüeknek kell lenni e biztosítékoknak, hogy az állam egységét s azzal egyszersmind fönnállását veszélyezzék. Az egyéni szabadság biztositékát tehát nem a hatalmak megosztásában, minek gyakorlati valósítása az államhatalom megsemmisítését vonná maga után (*l*), hanem inkább az államhatalom olyas rendezésében kell keresni, mely az állam egységének egyberontása, s azon korlátlan hatalomnak, melyre szüksége van, veszélyezése nélkül kezességet nyujt a felől, hogy az állam hatalmát csupán az állam érdekében fogják használhatni, s úgy hiszem megmutattam, hogy az egyéni szabadság ezen biztosítékát az államhatalom benső szervezete által sehol sem érhetni inkább el, mint alkotmányos egyeduralomban (*m*); azonban az egyes szabadságát az államhatalom czélszerű rendezése sem biztosítja soha teljesen.

Miután azon befolyás, melyet az egyes polgár a nagyobb államok törvényhozására és kormányzására

gyakorol, szerfölött csekély, s a felelősség elve, a hol az államhatalom mindenre kiterjed, épen azon tárgyakra nézve, melyeknek czélszerű intézése legközelebb érdekli az egyest, gyakorlatilag nem alkalmazható: azon biztosítékkal, melyet az egyén a törvényhozásbani részvétel jogában s a közigazgatási közlönyök felelősségében bír, szükségkép nem lehet kielégítni (*n*).

Mindabban, a mire az államhatalom kiterjeszkedik, az egyes mindig föltétlenül alá van vetve az államhatalomnak oly országokban is, a hol befolyással bír az állam törvényhozására és kormányzására. Egyéni szabadsága egyedül biztos garantiáját tehát szükségkép abban kell keresni, hogy korlátozzák azon kört, melyen belül az állam korlátlan hatalmát gyakorolja (*o*).

Mennyi szabadságot élvez az államban az egyes, mindig azon aránytól függ, mely ama befolyás között létezik, a melyet az egyes az államhatalomra gyakorol, és azon mérték között, melyben az államnak alá van vetve; miután pedig az újabb államokban az egyén valódi befolyása az állam kormányzására annál kisebb, minél nagyobbak az államok: az egyéni szabadságot, főkép nagyobb államokban, csak az által növelhetjük, ha az állam irányábani függését tágítjuk, vagyis az államhatalom hatáskörét korlátozzuk.

Azon kérdés tehát, mennyiben növelhetjük az egyéni szabadságot az államban, azaz mennyiben rendezhetjük az államot akkép, hogy korunk uralkodó eszméinek jobban megfeleljen, egy azzal a kérdéssel, hogy az államhatalom ilyes korlátozása lehető-e?

Azt hiszem, megmutattam a negyedik könyvben, hogy mindazon okok, melyeket a Francziaországban követett merev központositási rendszer mellett föl szoktak hozni, tévedéseken alapszanak, s hogy ha az államhatalmat csupán arra szorítják, a mi csak az államot illeti, vagy a mit csupán az állam végezhet, azzal sem az állam hatalmát (*p*), sem az egyesek szabadságát (*q*), sem a haladást (*r*) nem koczkáztatják; megmutattam, hogy mindazon veszélyek, melyek korunkban a polgári társaságot fenyegetik, onnan származtak, mivel oly föladatot tűztek az állam elé, melyet a nagyobb államok soha sem oldhatnak meg; az egyedüli óvszer tehát,

nézetem szerint, abban fekszik, hogy térjünk le azon ösvényről, mely minden lépéssel, melyet azon előre tőnek, nyugalom és elégültség helyett minden előttünk ismeretes államban csak folytonos forradalmakra, vagy legalább mindig növekedő ellenzésre vezetett az állam ellenében.

A mint csak egy eszköz van, mely a nagyobb államok fönnállását lehetségessé teszi s egyszersmind az államhatalomnak is megadja az erő szükséges mértékét, s ez a központosítás: úgy csak egy óvszert ismerek, mely a nagyobb államokat minden kényuralomtól és forradalom megóvja, t. i. az önkormányzás elvének alkalmazását.

Azon kérdés eldöntése: mennyiben valósithatni gyakorlatilag az egyes államokban oly szervezetet, mely a czélnak teljesen megfeleljen, — mindig attól függ: vajon lehet-e abban, a mi az államot, mint egészt, közvetlenül érdekli, a központosítás elvét, és minden egyébben az önkormányzás elvét következetesen alkalmaznunk.

Miután nincs bajosabb dolog, mint valamely elv hatását bizonyos körre szorítani, s így valószinűnek kell fölvennünk, hogy a központosítás és önkormányzás ellenkező elvének határai, ha még oly tisztán meghatározzuk is, utóbb egybezavarodnak: még azon viszonyokat is meg kelle vizsgálnunk, ki kelle jelölnünk azon intézményeket, melyek ama két elv közt föntartják az illő súlyegyent, s mindeniket biztosíthatják saját körében, s végre meg kelle mutatni, hogy más ösvényt törni, mint a melyet eddig követtek az államban, nem jár legyőzhetlen gyakorlati akadályokkal. E föladatokat kisérlém meg az ötödik és hatodik könyvben megoldani.

Nagyon távol van tőlem az e munka folytán kifejtett nézeteknek az eredetiség érdemét igényelni. Miután az utóbbi idők tapasztalása mutatja, hogy épen azon államok szenvedték a legnagyobb rázkódásokat, a melyekben az újabb államtudomány által fölállított alapelveket követték s a központosítás elvéhez szorosan ragaszkodtak, míg más államok épen azon mértékben maradtak menttek e veszélyektől, s haladtak

minden tekintetben, a mint az önkormányzás elvét az állam szükségeivel meg tudták egyeztetni: az egyedüli dicsőség, melyre munkám számot tarthat, csak abban áll, hogy mindenki előtt tudva levő tények okaira tette olvasóimat figyelmesekké, s azon tudományban, mely tárgyára és czéljára nézve egyaránt a tapasztalati tudományok körébe tartozik, szemlélődés helyett a tapasztalás útját követtem. De épen mivel az e munka folytán fölállított elvek nem újak; mivel azon eredmények, a melyekre jutottam, szükségkép tisztán állanak mindenki előtt, a ki tudományos elfogultság avagy pártnézetek nélkül a tényekben csak az igazságot keresi; mivel végre minden polgárisodás föladata a körében levő ellentétek közvetítésében áll, s így az egyéni szabadságnak a rendezett állam szükségéveli közvetítését polgárisodásunk elutasíthatlan föladatául kell elismernünk: mindezeknél fogva nem hiszek ugyan e mű jövendőjében, de igen azon elvekében, melyeket abban kimondottam.

A szilárd alapu államok szüksége, mi az ó-világ polgárisodása eredményeül szállt reánk, sokkal mélyebb gyökereket vert, hogysem a mi azzal ellentétben áll, szintugy visszahatást ne vonna maga után, mint a mi az egyéni szabadság elvét sérti; polgárisodásunk végczélját tehát az egyéni szabadságnak az állambani biztosításában kell keresnünk.

Ugy látszik ugyan, hogy e szomoru időkben sokakon erőt vett azon meggyőződés, hogy elérkezett a pillanat, midőn lehetetlen polgárisodásunk körében tovább haladni.

Korunkban sok van, a mi azon borzasztó időre emlékeztet, midőn az ó-kor polgárisodása az enyészethez közeledett. Ugyanazon hajhászása az anyagi élvnek, ugyanazon elvtelenség egyeseknél és tömegekben, szintazon aláváló csuszás minden hatalom előtt, s megsemmítése mindannak, a mit századokon át szentnek tartottak, s a mit semmivel sem képesek pótolni, csupán üres kételylyel.

A jelenkor legnagyobb eseményeire nézve azon korból, midőn a római köztársaság a császárságba ment át, szintugy találunk analogiákat, a mint századunk egy

némely kitünő egyénisége a római polgárháboruk vezéreire emlékeztet bennünket; de a ki mélyebben tekint, az e látszólagos hasonlat mellett is a lényeges különbséget, mely korunk s azon örökre emlékezetes korszak között létezik, soha nem felejtheti el.

Mikor a régi polgárisodás elenyészett, valósítva volt annak uralkodó eszméje: az egyén teljes alávetése az állam alá; de az egyéni szabadság eszméje, a mi polgárisodásunk alapja, még nincs valósítva. Akkor elveszté a vallás gyakorlati befolyását az életre, csak külfénye volt még meg: most legfölebb is a cultus iránt mutatnak közönyt, de az emberiség érzelme, melyet a keresztyénség idézett elő, hatalmasabb, mint valaha. Azon eszmék, melyekért az ó-világ lelkesült, mikben az egész ó-világi polgárisodás éltető elemét kell elismernünk, a hazafiság és politikai szabadság elvesztették akkor varázsukat az emberiség fölött: most az egyéni szabadság utáni törekvés, melyet a keresztyén polgárisodás kezdetétől fogva a haladás emeltyűjeül lehete tartanunk, nemhogy elvesztette volna hatását az emberek kedélyére, sőt még hatalmasabbá, még átalánosabbá lett. Az egyenlőség utáni törekvésben, a nemzetiség miatti harczban, s a mit csak az állam körében és az állam ellen tesznek, mindig és mindenben ugyanazon elvvel találkozunk. Azon polgárisodás, mely még oly hévvel tud lelkesülni az eszméért, mely alapjául szolgál, súlyos harczok előestéjén állhat, de bizonyára nem fog elveszni. Mint a forrás tüneményei, mi közben a bor megtisztul, hasonlóak a rothadás tüneményeihez: ugy emlékeztetnek bennünket korunk jelenségei a régi polgárisodás hanyatlására, de e tünemények eredménye bizonyára más lesz. Mert minden polgárisodást csak azon eszmékkel semmisithetni meg, melyek annak alapjai voltak.

Teljesen igaz, hogy azon izgatottság, mely a társadalom minden rétegét meghatván, a legmerészebbeket is aggodalommal tölti el, nem tisztán politikai, mint ez polgárisodásunk és minden más polgárisodás folytán gyakran elő szokott fordulni. Nem két párt, hanem két polgárisodás közötti küzdelemnek vagyunk szemtanui. Az egyén teljes alávetése az államnak s az egyéni szabadság eszméje azon eszme, melyet Róma, és a

melyet a german népek képviseltek; az ó-világ és a keresztyénség polgárisodása, a kényuralom és a szabadság küzdenek még egyszer a világ uralmáért.

De bármi fenyegetőknek lássanak e harcz tüneményei, a végeredménynek nyugton nézhetünk eléje.

A mit az emberiség természeti fejlődési folyama hoz magával, azt késleltethetik ugyan a tudomány tévedései, az egyesek bűnei s egy egész nemzedék rossz szenvedélyei, — de örökre meg nem semmisíthetik. A hol — mint Francziaországban — az államban levő minden organismust összerontottak; a hol az egyest az állam gyámkodásához szoktatták, a népet, ugy szólva, megfosztották az önkormányzási képességtől: ott a mostani rendszerről más intézményekre csak lassan történhetik az átmenetel.

Azon fa, melyet fél századig nyestek mesterségesen, nem hajthat egy éjjel uj ágakat és sok idő telik bele, mig ismét árnyékának örülhetünk. Talán mindenütt időre van szükség, mig az állam jelen intézményein változások történhetnek; de mihelyt szükségéről meg vannak győződve, csakis idő kell ahhoz; mert csak azon mesterséges eszközökkel, melyek az önálló organismusok fejlődését akadályozzák az államban, kell fölhagynunk, s ez organismusok maguktól előállanak.

Valamint az ó-kor uralkodó eszméi az állam körül azon formára vezettek, melyben azoknak valósítása egyedül lehetséges, s a mint Francziaországban, a hol egészen visszatértek azon eszmékhez, a caesarismus megujulását a deczemberi események előtt jóval egész bizonyossággal be lehetett látni: ha nem csalódtunk az iránt, hogy minő értelemben veszik jelenleg a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit, szintén a legnagyobb bizonyossággal megmondhatni előre, hogy ez eszmék hatálya szükségkép azon formákra vezet bennünket, melyeket a dolog természeténél fogva és tapasztalatból egyedül tarthatunk olyanoknak, melyek mellett az egyéni szabadság elve lehetséges. Épen abban áll az uralkodó eszmék befolyása az államra, hogy mindig azon formákat idézik elő, a melyek mellett lehetséges azoknak valósítása.

A keresztyén polgárisodásnak e szerint nem hanyat-

lása, hanem teljesedése áll előttünk. Minél nagyobbaknak tetszenek előttünk a veszélyek, melyek polgárisodásunk büszke hajója körül tornyosulnak e pillanatban; minél iszonyúbban fenyegetnek a hullámok: annál bizonyosabbak vagyunk benne, hogy a parthoz közeledünk.

Nem tudom, mennyiben sikerült az olvasóval közlenem meggyőződéseimet, s volt-e e munkának némi érdeme az államtudományban uralkodó fogalomzavar fölvilágosításában: de épen e zavar nagysága, melynek közepette vagyunk, az általánosan érzett szükség, kiemelkedni e helyzetből, melyben mindenki fenyegetve látja, a mi szent előtte, — tesz bennünket bizonyosakká, hogy közeledünk e nehézségek megoldása perczéhez. Talán az utóbbi idők minden szenvedésére, minden fájdalmas kiábrándulására volt szükségünk, hogy azon meggyőződésre jussunk, miszerint hibás az ösvény, melyet a tudomány és a politika századokon át követett: de épen e meggyőződés az első lépés egy jobb jövő felé; mert a mit mindenki keres, azt mindig meg is szokták találni.

Meglehet, súlyos szenvedések állanak még előttünk ama nagy harczban, melyben a törvényes királyság és caesarismus, az alkotmányos egyeduralom és a számszerinti többségek kényúri hatalma, az amerikaihoz hasonló köztársaság és a fővárosok pór-uralma, melyben az, a minek jog az alapja és az, a mi csak anyagi erőre támaszkodik, mind szemben áll egymással, és lehet, hogy még soká tart e harcz, — de bizonyára azon ügyé lesz a diadal, a mely mellett az emberek minden nemes érzelme sikra szálland; mert egy tartós jövőnek épületét csak erkölcsi alapokon és tiszta kezekkel emelhetni föl.

JEGYZETEK A BEFEJEZÉSHEZ.

(*a*) Első Rész, 2. fej.
(*b*) „ „ 3. és 4. fej.
(*c*) „ „ 6. és 7. fej.
(*d*) „ „ 11. fej.

(*e*) Második Rész, I. könyv.
(*f*) „ „ VI. könyv, 6. fej.
(*g*) „ „ II. könyv.
(*h*) „ „ III. „ 1. fej.
(*i*) „ „ III. „ 4. fej.
(*j*) „ „ III. „ 5. fej.
(*k*) „ „ III. „ 9. fej.
(*l*) „ „ III. „ 7. fej.
(*m*) „ „ III. „ 11. fej.
(*n*) „ „ III. „ 14. fej.
(*o*) „ „ III. „ 15. fej.
(*p*) „ „ IV. „ 12–14. fej.
(*q*) „ „ IV. „ 16. fej.
(*r*) „ „ IV. „ 3–11. fej.

TARTALOM.

Második Rész.

ÖTÖDIK KÖNYV.

Oldal

MELY ESZKÖZÖKKEL TARTHATNI KELLŐ KORLÁTOK KÖZT AZ ÁLLAM EGYES RÉSZEINEK TELJES ÖNÁLLÓSÁGRA-, S AZ ÁLLAMHATALOMNAK KORLÁTLAN URALOMRA-TÖREKVÉSÉT.

HATODIK KÖNYV.

A HALADÁS ÁTALÁNOS TÖRVÉNYEINEK BEFOLYÁSA AZ ÁLLAM SZERKEZETÉRE.

Oldal

JEGYZET.

E mű Eötvösnek nem csupán legterjedelmesebb politikai tanulmánya s irói munkásságának legkitünőbb terméke, hanem egész pályájának is legnagyobb alkotása. A philosophus és államférfi, az iró és történettudós, az ember és hazafi minden eszméje, érzése, minden tanulmánya, minden tapasztalata mintegy gyúpontba gyűl össze, hogy erős világot vessen a század uralkodó eszméire, melyek fejlődésétől egész Európának jövője függ.

Nem „kőnél keményebb, szívtelen" könyv e mű, melyben elvont államböIcsészeti fejtegetéseket találni; eleven meggyőződés, mely a természet rendje szerint sarjadt elő Eötvös lelkéből, s előállásának világos psychologiai története van.

Mikor a forradalom lángja átcsapott hozzánk, s Pesten is fellobbant, Lamberg meggyilkolásának hirére Eötvös Bécsbe sietett. De az első puskaropogás hallatára onnan is tovább menekült nyugat felé. (L. Pulszky: *Jellemrajzok* s *Életem és korom* I. 382.) Eötvös érezte, hogy érzékeny lelke, szemlélődő hajlama, gyöngéd, szinte félénk természete, óvatos politikája, mely lassú haladást kivánt koczkáztatás nélkül, tehetetlenek a forradalom harczai közben. A reformok, melyek békés megvalósulásaért küzdött egész életén át, elsuhantak az értelem mérlegelése elől, s a hadi lobogók redői közt keresték erőszakos és kétes diadalmukat.

„Miért távoztam el, — irta Csengerynek, — azt annak, a ki engem s lelkületemet ismeri, könnyü, — másnak lehetetlen megmagyarázni." — „Ily viszonyok közt tökéletesen hasztalannak éreztem magamat, — — — s meggyőződésem szerint az anyagi erő, melyre minden forradalom támaszkodik, nem azon út, melyen az emberi nem előre haladhat." (Csengery: *Jellemrajzok*. Olcsó kvtár. 383. sz. 96. l.) — Két telet Münchenben töltött, a közbenső nyarat pedig az aigeni park egyik kis nyári lakában, Salzburg mellett; második nyarát Tutzingban, hol Szalay Lászlóval találkozott. Szalay a nemzet múltjában keresett biztatást a jövőre, s történelmünk vizsgálatához látott; Eötvös most is az általános emberihez emelkedett, s annak szempontjából tekintette a jelent. Történelmi irányú és bölcselő lelke keresni kezdte az 1848-iki események

kapcsolatát a nagy franczia forradalom eszméivel. Ifjúkora óta sokat foglalkozott annak történetével; most ujra elővette Thiers nagy munkáját s egyes memoire-okat. „Kettőnknek, — mondja Trefort, a ki mindenütt vele volt — 30—40 kötet volt lakásunkon a (müncheni) egyetemi könyvtárból.“ Elhatározta, hogy földolgozza tanulmányait s megirja a franczia forradalom történetét, éreztetve eszméinek hatását Magyarország ujabb történetében. 1850 tavaszán meg is irt néhány fejezetet (l. Trefort alább idézett munkáját), — aztán abbahagyta, s más alapon uj munkához fogott. 1837-iki külföldi nagy utazása óta hordta magában a tervet, hogy megirja a keresztyén civilisatio történetét. Élete főművének szánta ezt; e czél szabta meg olvasmányainak irányát, rég gyüjtötte hozzá az anyagot, jegyezte gondolatait.

Már a *Karthausi* lapjai közé is odaszálltak ez eszmék. Most a két nagy terv összeolvadt egy államtudományi nagy munkában, mely a történelem tanulságain épül, a keresztyén polgárisodás eszméiért lelkesül, s megvalósításukat sürgeti az újkori államban. Trefort szavaival: „kételkedvén, vajjon egészsége, ereje s egyéb viszonyok fogják-e valaha engedni, hogy ő a tervezett nagy munkát a keresztény civilisatióról construálhassa és megirhassa — ezen kétség hatása alatt írta munkáját a XIX. század uralkodó eszméiről, és abban sok anyagot dolgozott fel, mi a nagy munka számára volt szánva.“ A munka gyorsan haladt, pedig mellette egy terjedelmes német röpiratot is irt: *Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich.* (Pest, 1850. l. a XVI. kötet jegyzetét.) E német mű mintegy előhangja a XIX. század eszméiről irt nagy munkájának, a mennyiben Ausztria benső nyugalma helyreállásának föltételeivel foglalkozva, arra a meggyőződésre jut, hogy alkotmányos, egységes Ausztria csak a nemzetiségek jogainak elismerése mellett képzelhető, a minek legigazibb módja az egyéni szabadságnak minél tágabb körben való elismerése.

A XIX. század eszméiről irt nagy munka két részben jelent meg. Az első rész — e kiadás szerint a munka I. kötete — 1851-ben, a második része — e kiadásban a mű II. és III. kötete — 1854-ben.

Az első rész homlokán e Baconből vett jelige olvasható: „Frustra magnum exspectatur augmentum in scientiis ex superinductione et insitione novorum super vetera, *sed instauratio facienda est* ab imis fundamentis, nisi libeat perpetuo circumvolvi in orbem, cum exili et quasi contemnendo progressu.“

A második rész vezérigéje Bacon *Novum Organum*ából: „Cum rerum vestrarum status, non a vi ipsa rerum, sed ab erroribus vestris male se habeat: sperandum est, illis erroribus missis aut correctis magnam rerum in melius mutationem fieri posse.“

A munka élén ez ajánlás áll: „Atyja emlékének, szeretettel, hálával és tisztelettel ajánlja e művét — a szerző.“ — S utána ez Előszó:

„Bár a legdurvább anyagisággal vádolják rendesen e kort, a melyben élünk: ha nyugodtan vizsgáljuk, a mik körültünk történnek, mindnyájunknak meg kell győződnünk a felől, hogy alig találhatni a történetekben egyetlen századot, melyben egész népek bizonyos eszmékért nagyobb készséggel áldozták volna föl anyagi

jólétöket. Ebből következik, hogy csak akkor foghatjuk föl korunk összes mozgalmait, ha tisztában vagyunk azon eszmék felől, a melyek e mozgalmakat előidézték, s azoknak irányát kijelölik. Ha azt akarjuk, hogy a tudomány a közigazgatottság csilapítását előmozdítsa, mindenekelőtt azt kell tehát tisztába hoznia, minő értelmet tulajdonítnak azon eszméknek, a melyekért korunk lelkesül, mily befolyást gyakorolnak az eszmék az összes viszonyokra, különösen az államra, s mily föltételek mellett lehetséges ez eszmék valósítása?

Ezt kisértem meg a jelen műben.

Természeténél fogva kettős a föladat, melyet magamnak kitűztem. Vizsgálni kellett mindenekelőtt: mely értelemben törekedtek eddig a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit valósítani; mely eredményei lettek e törekvésnek, s hová fog vezetni valószinűleg, ha tovább is ezen irányt követik? S e kérdésekkel foglalkozik a munka első része.

Aztán meg kellett mutatni: vajjon helyes-e ezen értelem, vagyis egy-e azzal, a mely értelemben e fogalmak valósággal uralmat gyakorolnak az emberek kedélye fölött; meg kellett mutatni, mely értelemben lelkesűl az emberek nagyobb része ez eszmék mellett, azaz mily értelemben kell azokat sajátkép korunk uralkodó eszméinek tekintenünk; s elvégre, hogy ez értelemben véve ezen eszméket, lehető-e és mely eszközökkel lehet valósítanunk? Oly kérdések, melyeket a második részben kisérlettem megoldani.

Megoldottam-e föladatomat és hogy e műnek, mely komoly tanulmányok és komoly tapasztalatok eredménye, lesz-e némi hatása a politikai tudományokban uralkodó tévedések megszüntetésére: mások döntsék el. Annyit teljes önérzettel mondhatok, hogy az igazság utáni törekvés volt egyedüli czélom, s annálfogva méltó joggal megvárom olvasóimtól, hogy tisztán tudományos kisérletnek tekintsék munkámat és nem pártiratnak.

Meglehet, magam csalódtam; másokat csalódásba ejteni bizonyára távol volt tőlem; s így e könyv azon nem egészen mindennapi érdemre legalább is számot tarthat, hogy két vastag kötetben, mely politikával foglalkozik, nincs egyetlen sor is, a melyről a szerző meg nem volna győződve.

Sz.-Tornya, 1854. május 1-én."

Ugyanez években jelent meg a mű németül Lipcsében. Eötvös az eredetit németül irta, s 1871-ben betegágyán, a melyből nem is kelt föl többé, az akkor sajtó alatt levő második kiadás íveit javítgatva, azt mondotta kiadójának, Ráth Mórnak: „Íme, ezen mű első kötetét Szalay László fordítá az eredeti németből. Ő értett engemet és fordításán alig kell változtatnom. A második kötetet germanismusaimnak ellenségei fordították, és mert nem értettek, egy talán jobb magyarságút, de nem az én könyvemet adták sajtó alá. Ez adja nekem most a sok dolgot. Valóságos lelki örömömre szolgál azonban, hogy húsz év rázkódásai és keserűséggel telt tapasztalásai után is minden sort aláirhatok, melyet akkor közzé tettem." (Ráth Mór: *Eötvös és Göthe.* — *Reform.* Szerk. Rákosi Jenő. 1871. febr. 6. 36. szám).

Bár politikusok és irók egyhangulag hirdették a kitünő munka érdemeit, — melyet az akadémia nagy díjával tisztelt meg — itthon kevés olvasója akadt. A legérdemesebb ismertetést róla mindjárt megjelenése után Csengery Antal irta, a Szilágyi Ferencz szerkesztette *Budapesti Hirlap* 1855. évi 669-ik számában, márczius 14-én. (Ujabban megjelent Csengery Antal *Összegyüjtött munkái*nak V. kötetében, *Közgazdasági és közmivelődési dolgozatok,* 303—309 l.) A kitünő ismertetést legjobb lesz egész terjedelmében ide igtatni.

„Jól írta e lapok tisztelt szerkesztője, hogy politikai irodalmunk e legnagyobbszerű termékéről csak a szerzőhöz hasonló jelességű fő írhatna bírálatot.

E sorok czélja csak általános ismertetés, s ha a multra is kiterjeszkedem azokban, csupán a biograph tisztében járok el némileg, midőn hazánk egyik legnagyobb publicistájának írói munkálkodása közt kimutatom az egybefüggő kapcsot.

Midőn e lapok tisztelt szerkesztője bemutatta a fennírt művet, azon szakaszhoz érkezvén, mely a központosításról szól, oda veté röviden, hogy: *„az ellen.“*

Honnan e változás? fogják kérdeni olvasóim.

Hogy e részben kimagyarázzuk magunkat, nem szükség szerzőt Canninggel hozni hasonlatba, a ki, mint tudjuk, pályája végén más szempontból nézte a világ eseményeit, mint kezdetén, mely változás okát oly szépen adja elő egy másik publicistánk ama nagy angol államférfiú jellemzésében. A hatást ellenhatás követi a physikai és erkölcsi világban egyaránt. S a világtörténet ez ár-apálya közben majd a csend, majd a szabadság eszméi kerülnek felül s az államférfiú gyakran van oly helyzetben, hogy az egyik vagy másik eszmét hangoztatja erősebben. Ki vádolja ezért következetlenséggel az államférfiút? Avagy nem fér-e meg a két eszme egy rendszerben; nem a kettőnek közvetítésében áll-e azon államszerkezet, a melynek valósítását eszményül állítja fel a tudomány? Csak a szélsőségek emberei, a kik egyik vagy másik eszmét követik egész életükben, csak ők látszanak következeteseknek az örök változás közepett.

S a sokaság őket magasztalja. Mert a tömeg semmiféle rendszert nem képes egészben fölfogni; csak jelszavak után indul, a mint megütik füleit a párttusák közt.

Eötvös s ama kis töredék, mely vele 1845-ben az ellenzékből kivált, specialitások helyett, a melyek addig napirenden voltak, egy egész rendszerrel lépett föl. Úgy tetszett neki és elvtársainak — igazuk volt-e avagy csalódtak, nem tartozik ide, — úgy tetszett nekik, mondom, hogy municipalis viszonyaink a *foederalismus* határszéleig terjesztettek ki, s természetes volt, hogy midőn vezérelvet kerestek, melyet eljárásuk alapjául tegyenek, az ellenzék másik töredéke ellenében nem lehetett ez alapelv egyéb a *központosításnál.* Ismétlem, nem czélom e sorokban bármelyik elv híveit a másik rovására elitélni vagy fölmagasztalni. Sokkal közelebb állunk ama korhoz, s magunk is élénkebben részt vettünk vitáiban, hogysem egészen részrehajlatlan bíráknak lehetne bennünket tartani, bármennyire érezzük is, hogy „sine ira et studio“

volnánk képesek a történetírói tisztet betölteni. Csak a pártnevezet genesisét akarom előadni, mely alatt mint publicista, mint államférfiú küzdött a szerző, kinek művét ezennel bemutatom. S a ki az érintett töredék egyéneit ismeri, irataikat figyelemre méltatta: kénytelen elismerni, hogy a jelszó, mely alatt küzdöttek, nem azon értelemben volt zászlajokra írva, a melyben azt például Cormenin értette. A magyar centralisták szájában a központosításnak negativ értelme volt inkább, melylyel elkülönzék állásukat. A municipalismus ellen csak mint államrendszer ellen tiltakoztak; s midőn egyfelől a felsőbb rétegek központosítása mellett buzgólkodtak, ugyanakkor az alsóbb rétegek decentralisatióját sürgették. „Értelmezték tanainkat, írta egyikük; találkoztak, kik az orosz központosítást is emlegették ellenünk, s miért ne? hiszen ha valakinek úgy tetszik, a perzsák választási rendszere közt, kik a paripák nyerítése szerint választották meg fejedelmüket, s a praesidenst választó amerikaiak közt is találhat hasonlatosságot; választás az egyik is, másik is, párhuzamot vonhat a kettő között az új Plutarch."

Ha a magyar központosító párttöredék a franczia publicisták és államférfiak elé terjeszté vala programmját: aligha elvrokonoknak fogták volna ezek elismerni. Csuda-e, ha viszont a magyar központosítás egyik hősétől veszszük jelenleg az érintett publicisták és államférfiak 1789 óta követett rendszerének szigorú bírálatát?

Ez azon rendszer, melyről e lapok tisztelt szerkesztője, az olvasóközönség tájékozása végett, megjegyezte, hogy az általa bemutatott mű az ellen szól.

S nem természetes-e ezen eljárás? Nem természetes-e, hogy ugyanazon férfiu, a ki egykor, s mint publicista, oly töredékkel állott szemben, mely — szerinte — foederalismusra hajló nézeteket pártolt, e felekezetet az államegység szükségére és föltételeire figyelmeztette, — nem természetes-e, mondom, ha ugyane férfiú, a tudomány observatoriumába vonulván vissza, szükségét látja most egész teljességében fejteni ki rendszerét, s az elvek határait innen és túlnan egyiránt kijelölni?

E tisztán tudományos, emelkedett szempont jellemzi az előttünk fekvő munkát. Nem röpirat az, egy vagy más párt számára; szerző egészen külön, önálló helyzetet foglal el, minden párton kívül, minden párt fölött; vizsgálja az egyén érdekeit, szükségeit, az állam czélját s az egyéni és közszabadság biztosítékait; nyomozza a haladás törvényeit és azok befolyását az állam szerkezetére. Alig van nevezetesebb kérdés, mely az államot és társadalmat, s ebben az egyént közelebbről érdekli, a melyet vizsgálata tárgyává ne tett volna.

S vizsgálódási módja merőben különbözik azokétól, kik előtte a politikai tudományok terén mint írók feltüntek. Syllogisticai módszer helyett ugyanis, melyet eddig az államtudományokban használtak, Baco ama tétele nyomán: „Demonstratio longe optima est experientia," — az inductiv módszert követi, s az egyszerű józan észt lépteti a scholasticai mesterkedések helyébe. Valóban talán az egyetlen nagyobb politikai mű, melyről el lehet mondani

szerzőnk egyik franczia bírálójával, Cherbuliez-vel, hogy nincsen abban egyetlen metaphysikus okoskodás is. Egy másik ítész, Schmidt Julián, a *Grenzboten* szerkesztője, azt írja ugyan szerzőről, hogy a philosophiában szintúgy otthonos, mint a történetekben; emberismeretét mindazáltal szerzőnk nem csupán könyvekből, hanem főleg az élet tapasztalataiból meríté. Hogyne ismerné az embert, a ki mint költő is annyira tanulmányozta a szenvedélyeket s oly művészileg tudja azokat visszaadni? S a viszontagságokban gazdag élet tanulságait bő mértékben pótolja a történettudomány. Szerző minden nép, minden időszak életkönyveiben járatos. Senki sem érti inkább az események lánczolatát, az egybefüggést okok és eredmények közt, a különböző polgárisodások eltéréseit és kapcsolatait, s a tényezőket, melyek előbbre viszik az emberiség műveltségét. Majd nagyszerű történeti perspectiv nyílik szemünk előtt a mű egyes helyein; majd oly részletekkel találkozunk, melyek mélyebb történeti tanúlmányt tanusítanak. Néhol a történet-philosophot, másutt a nyomozó történetírót csudáljuk: úgy hogy e könyv nemcsak mint politikai mű foglal kitünő helyet az európai irodalomban, hanem a történeti tudomány is újabb szempontokkal gazdagodott az által.

E mély történeti tanúlmánynak kell tulajdonítanunk, hogy szerzőnk a történeti jog fontosságát annyira érzi, annyira kiemeli, a nélkül, hogy az úgynevezett Savigny-féle történeti iskola egyoldalúságába esnék.

E mély történeti tanulmányból ered továbbá, hogy szerzőnk a politikai tudományok körében élesen kiismeri azon elveket, melyek az ó-korról maradván reánk, maiglan fentartják az állam körében uralmukat; s azok ellenében a keresztyén polgárisodás elveit tünteti föl, mint a melyek még valósításra várnak.

Összhangzásba hozni az állam rendezését a keresztyén polgárisodás elveivel: íme ez alapelv, a mely előttünk föl van állítva.

A kik valamely esemény általános typusa szerint akarják idomitani az államot, és a kik nem akarnak egyéb haladást, mint visszafelé a középkorba: a politikai idealismus és a visszahatás emberei egyaránt sokat találhatnak e műben, a mi nem fog tetszeni egyiknek és másiknak. Szerző a két tábortól egyenlő távolságra foglal állást. Az irányt azonban, melyet kijelölt, se egyik, se másik párt nem ostromolhatja, ha a keresztyén polgárisodás jövője iránt hitét nem veszté el.

Ez irány, e szempont új a politikában, bármennyire hasonlítson Columbus tojásához.

S a részletekben is nem egy új eszmével találkozunk. Tudtunkra még senki sem fejtegette oly meggyőzőleg Montesquieu elméletét a hatalmak megosztásáról; senki sem tüntette fel anynyira ez elv képtelenségét, s a végrehajtó és uralkodó jog közti különbséget, melyet eddig, amaz idézett tekintély után, a legnevesebb publicisták is összezavartak. Az újabb európai politikában egészen új eszmének kell tartanunk azon legfőbb törvényszék föllállítását is, melyre bízná szerző a kormány és helyhatóságok közötti összeütközések esetében az itéletmondást. S ezek fölött

számos oly kérdést, mely már mások által is volt vitatva, világosít fel új oldalról, tüntet fel egészen más szinben.

Meglehet, hogy a kötekedő bíráló tudna találni e tömérdek eredeti eszme között, melylyel e mű minden lapján találkozunk, egyet-kettőt, a mi talán paradoxnak tetszik előtte. A politika nem oly tudomány, a mely csupa mathematikai igazságokon alapulna. A természeti tudományokban is vannak hypothesisek; s az erkölcsi tudományok, bármi erős támaszszal birjanak a tapasztalásban és történetekben, kétségkívül ingatagabb alapokon nyugszanak. Ide járul az érdekek különfélesége. Oly körülmények, a melyek nem kevésbbé tanácsolnak scepticismust a bírálónak saját eszméi, mint másokéi ellenében. Kétségkívül szerzőnk is tévedhetett egyben és másban, mint azon fényes tehetségek, egy Rousseau, Montesquieu és mások, a kiknek az előttünk fekvő mű nem egy paradox állítását feltünteti és megczáfolja: annyit azonban mindenki kénytelen megvallani, hogy a jelen mű a politikai tudományoknak nagyobbszerű alapot nyujtott, s az államférfiaknak tágasabb látkört nyitott Európaszerte.

E hatása a műnek nem fog elmaradni.

Ez iránt az európai irodalom több jelesei már is kedvezőleg nyilatkoztak, részint az irodalom útján folyóiratokban, részint a szerzőhöz írt üdvözlő sorokban. A tudomány és államélet férfiainak figyelmét a külföldön nagy mértékben megragadta e mű, mind a mellett, hogy a csatatér, mely keleten nyílik, minden tudományos érdeket háttérbe látszik szorítani egyidőre. Minden iskola, minden párt embere tanulhat e műből. A magyar embernek pedig, szerény politikai irodalmunk mellett, azon nagy eszmékre nézve, melyek korunkat mozgásban tartják, egész politikai könyvtárral ér az föl, melyben a legtöbb kérdést illetőleg tájékozást, s világfájdalma ellen, — ha abban sinylődik, — gyógyszert találhat."

Később Trefort Ágoston olvasott fel róla értekezést a Magyar Tudományos Akadémia 1883 január 29-én tartott összes ülésén e czímmel: *Br. Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra" czímű munkájáról* (*Értekezések a társadalmi tudományok köréből.* Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. A II. osztály rendeletéből szerkeszti Pesty Frigyes osztálytitkár. VII. kötet. V. szám. 1882. A Trefortra való fentebbi hivatkozások mind e munkájára vonatkoznak). Trefort a munkának előbb keletkezése történetét mondja el, aztán áttekintését adja legfőbb eszméi szerint, rövidre fogott vázlatát, velejét. Czélja volt Eötvösnek már-már feledésbe merült, legalább is kevesektől és ritkán olvasott nagy munkájára újból felhívni a figyelmet, hangoztatni eszméit, felidézni Eötvös vizsgálódásainak eredményeit, megvilágítani tanait, terjeszteni az ő meggyőződését. Czikkét így végzi: „E rövid ismertetés után állíthatom, hogy Eötvös munkája a legkitűnőbb államtudományi munka, mely magyar nyelven iratott. Felvethetnők tehát a kérdést: vajjon lehetséges és tanácsos volna-e épen a magyar államot e tanok szerint szervezni? Ily kérdésre maga Eötvös is csak azt válaszolhatná, hogy az államtudomány

hasonló az orvosi tudományhoz, — a gyakorlati életben művészet vagy mesterség, a kezek szerint, melyek e tudományt s illetőleg az államot gondozzák. Az államtudomány nem csinál kész recipéket, a melyek szerint a beteg országokat gyógyítani kell. Eötvös munkájának becse maradandó lesz és hiszem, hogy a jövő nemzedékek azt jobban fogják tudni becsülni, mint a most élő nemzedék. E munka nem fog soha elavulni, bármikép változzanak az emberek s viszonyok. Igaz, hogy minden munka magán viseli a kor signaturáját, melyben megjelent, s ha Eötvös ma élne s ma irná meg e munkát, vagy ha maga azt átdolgozná s új kiadásban kiadná, hiszem, hogy némely dolgokat kiegészítene, mert épen szerinte az államtudománynak biztos alapja a tapasztalás; s igy Eötvös bizonyosan látná, hogy e három uralkodó eszme mellett léteznek más, igen erős áramlatok, melyek a világot ma mozgatják, Itt van jobbról a vallásos vagy egyházi eszme, mely majd a rideg auctoritást régi alakban visszaállítani törekszik, majd az eszmének új alakot keres; itt van balról a közgazdasági eszme, mely a munkaviszonyokra nézve egy formulát keres, s majd mint nyers communismus, majd mint socialis kérdés, vagy államsocialismus, vagy az agráriusok álorczájában jelenik meg. Fognak-e ez ellentétes érdekek s ellentétes nézetek békés úton közvetíttetni, vagy bekövetkezik-e a nagy harcz, a melyre meg van a hajlam: ez a történelem titka; nem titok azonban, hogy az őrültség az emberi viszonyokban csakis rövid időre győzhet, hogy végre a józan gyakorlati ész diadalmaskodik. A bellum sociale, a rémuralom, a commune uralma csak rövid ideig tartott. De bármi vár reánk, bármily vitáknak vagy tettleges harczoknak megyünk is elébe: szellemi fegyerekre is mindenkor lesz szükségünk, s azokat bőven és gazdagon szerezhetjük magunknak báró Eötvösnek az *Uralkodó eszmék* czímű művéből."

Eötvös nagy munkájának hatása nem maradt a haza határai közé szoritva; olvasták azt, s tanultak belőle kitűnő külföldi állambölcselők is, a kik közül kettőnek nézete Csengery czikkében említtetik. De olvasták mások is.

Edouard Laboulaye, az Académie des sciences morales et politiques kitűnő tagja, a *Revue nationale et étrangère* 1860 novemberi két füzetében *Létat et ses limites* czimmel értekezést irt azon határokról, melyeket az állam nem léphet át az egyéni szabadság veszélyeztetése nélkül. Kifejti, hogy az alkotmányos formák magokban nem biztosíthatják az egyéni szabadságot, mert ha ezek a fejedelem önkényét korlátozhatják is, nem szabnak gátat a többség zsarnokságának a kisebbség felett. Laboulaye tehát ezért keresi a kormány és egyén jogának határmesgyéjét, hogy azt megrajzolva, feltüntesse mindegyiknek külön területét, hogy mindegyik hatalmas és biztos lehessen a maga földjén.

Tanulmányában Laboulaye Eötvösén kivül még 3 munkával foglalkozik, ezek: *Ideen zu einem Versuch die Gränzen der Wirksamkeit der Staaten zu bestimmen* von Wilhelm von Humboldt (Berlin 1851), *On liberty* by John Stuart Mill (London 1859), *La libertè* par Jules Simon (Paris 1859). Laboulaye nagy méltánylattal szól mind a négyöjükről, de az elsőséget Eötvösnek adja. Magasz-

lálással emlékezik róla, s értekezésének első részében nagyon sokat merít Eötvös munkájából, s egész essayje csaknem ennek a nemzeti izlés szerint átdolgozott compendiuma.

„Eötvös nevezetes könyvet irt — mondja, — mely, nekünk francziáknak talán nagyon is tudományos formában, igen helyes nézeteket foglal magában azon három nagy kérdés felől, melyek az ujabbkori népeket izgalomban tartják: a nemzetiség, egyenlőség és szabadságról. A szabadság problemája, melynek a szerző elsőséget ad, s melytől a többiek megoldását függővé teszi, munkájában magasabb szempontból van tárgyalva, mint Mill dolgozatában. Különböző álásponton, s mintegy különböző szinpadon állva, Eötvös az állam feladatát s úgyszólván szerepét helyesebben mutatja ki; az általa ajánlott politika, habár alapjaira nézve lényegesen nem különbözik is Mill úrétól, mérsékeltebb és inkább van idomítva a continentális államok viszonyaihoz. — A történelem folyamán Eötvös bebizonyítja, hogy mai nap nagy államok létezése szükséges, ezek létezése biztositja a nemzetiséget és függetlenséget."

Laboulaye sokat idéz Eötvös munkájából, s a végsorokat szabad fordításban idézve, ezt fűzi hozzá:

„Hat esztendeje, hogy Eötvös e lelkes szavakat irta; akkor ábrándozónak hitték; Ausztria hatalmának gyarapítását és szilárdságát abban kereste, ha huszféle népfajt a centralisatio jármába fog; és ma az akkor meg sem hallgatott theoreticusnak eszméi nyernek diadalt. Bárcsak Magyarország is hallgatna bölcs tanácsára s megértené, hogy századunkban a szabadság föltételei mások, mint a régi feudalis alkotmányok korában. Mai nap, mint Eötvös igen helyesen mondja, a problema nem az államhatalom gyöngítése, hanem az egyénnek erősbítése."

Laboulaye czikke nem maradt ismeretlenül Eötvös hazájában. A sokat olvasó Lukács Móricz figyelmét nem kerülte el a *Revue nationale et étrangère* sem, s a franczia tanulmányról bő ismertetést írt Csengery *Budapesti Szemléjé*be. (XI. kötet, 1860. 377—386. l., az *Irodalmi Szemle* rovatában: *Laboulaye báró Eötvös Józsefről.)* Az ő fordításában vannak közölve Laboulaye idézett sorai.

Eötvös eszméinek más módon is elismerést szolgáltatott az idő. Eszméinek igaz voltát mutatja, hogy azok más vizsgálódók műveiben is megjelennek. Nem sokkal az ő munkájának megjelenése után számos politikai röpirat jelent meg a külföldön is, melyek ez eszmékkel foglalkoztak, s e munkák legnagyobb része Eötvös eszméinek töredékeivel igyekszik megvilágitani tárgyát; de Eötvös átfogó nagy logikájának, gazdag történelmi tanulmányának s emelkedett államférfiúi gondolkodásának híjával. A *Budapesti Szemle* 1863. évfolyamában az LIX—LX. füzetben (321—326. l.) három ily munkáról találni ismertetést, az *Edinburgh Rewiew* nyomán Tóth Dénestől. *De la centralisation et de ses effet,* par. M. Odillon-Barrot (Páris, 1860), a kor uralkodó eszméi közül szintén a szabadságot emeli ki, az egyéni szabadság teljességét sürgeti, s a centralisatió hátrányait rajzolja. — Dupont-White két munkája: *L'individu et l'État*